

THALASSA

A Ferenczi Sándor Egyesület lapja

Thalassa Alapítvány, Budapest

7. évfolyam, 1. szám, 1996.

A szerkesztőség tagjai

BÓKAY ANTAL, ERŐS FERENC (felelős szerkesztő), GÖNCZ KINGA,
HIDAS GYÖRGY, MÉSZÁROS JUDIT, VAJDA JÚLIA

A szerkesztésben közreműködött

ÖRLÓSY DOROTTYA

Szerkesztőségi titkár

KOVÁCS ANNA

Olvasószerkesztő

PALKÓ MAGDA

E számunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány támogatása tette lehetővé.

A Thalassa magyar, angol, német, francia és orosz nyelvű cikkeket
— tanulmányokat, kritikákat, hozzászólásokat — fogad el.

Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikhoz magyar
és/vagy angol nyelvű összefoglalást csatoljanak.

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:

Erős Ferenc, MTA Pszichológiai Intézete,
1067 Budapest, Teréz krt. 13.

Tél.: (36-1) 322-0425/51 Fax: (36-1) 342-0514

e-mail: h2407ero@huella.bitnet

Terjeszti a Sziget Kiszövetkezet
(1078 Budapest, Murányi u. 21.

tel.: 342-7158)

Előfizethető a terjesztőnél.

ISSN 0856-9362

Thalassa Alapítvány, 1996

Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA

Nyomdai előkészítés: KISS GYULA

Borítóterv: SURÁNYI ANDRÁS

Megjelent 1000 példányban

Nyomdai munkák: VEL Kft., Budakeszi

Felelős vezető: DARÓCI LAJOS

BEVEZETÉS

A Thalassa feminizmus-számát tartja kezében az olvasó, melyben néhány, a pszichoanalízissel szembeni feminista kritikát megfogalmazó írás található. Míg a Nyugat-Európában már több évtizedes múlttal rendelkező, de Közép-Kelet-Európában a mai napig viszonylag újnak számító perspektívára más tudományterületek szakfolyóiratai hamarabb felfigyeltek, s megjelentették feminizmussal foglalkozó folyóirat-számaikat,¹ addig a pszichológiai szellemi közéletből teljességgel hiányoznak a feminista nézetrendszert bemutató írások. Ugyanakkor egy ilyen válogatással e hiány nem szüntethető meg egy csapásra.

Az amerikai és nyugat-európai akadémiai feminizmus a kilencvenes évek közepére igen jelentős rangot vívott ki magának: jelen van az egyetemeken, tudományos rendezvényeken, konferenciákon. A „nőtudomány” (women’s studies) új, önálló „iparág”-gá alakult. A nőtudományi tanszékeken (újra) meg lehet ismerkedni a történelem, az irodalom, a nyelvészet stb. főbb problémáival, történetével — ezúttal a nők perspektívájából világítva meg a kérdéseket. A feminista kutatók számára ma már nem az jelent feladatot, hogy önálló intézeteket, kutatóközpontokat hozzanak létre, saját programokat indítsanak be — a kivás inkább az új nézőpont szerves beépítése a „hagyományos” irányzatokba, tudományos paradigmákba, kutatási tervezetekbe. A helyzet kétarcúságát jól szemlélteti egy kiragadott példa: az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület tudományos rendezvényein a mai napig kuriózumnak számít egy-egy női előadó, (nemhogy egy feminista előadás!), ugyanakkor meglepően sok amerikai feminista pszichoanalitikus van, akik ráadásul igen eredményesen koordinálják tevékenységüket és széles körben hallatnak magukról. De vajon mivel foglalkoznak ezek az emberek? Miben áll a „feminista kritika”, a pszichoanalízis feminista kritikája? A választ — bár az irányzat egyáltalán nem egységes — részben maguk a szövegek adhatják meg. S hogy az álláspontok mennyire nem egységesek, mutatja az is, hogy sok pszichoanalitikus, pszichológus, antropológus, filozófus eleve visszautasítja a „feminista” jelzőt, mondván, hogy az csak arra jó, hogy beskatulyázza gondolataikat, míg mások büszkén viselik e megkülönböztetést.

A szövegek válogatásakor szigorú korlátot jelentett a helyszűke, ugyanakkor nem akartuk feladni azt a törekvést, hogy minél szélesebb körből válogassunk írásokat, minél tágabb horizontot mutassunk be. A kiválasztott hat szöveg mindazonáltal nem fogható fel a hat

1 Pl.: Hadas Miklós (szerk.): Férfiuralom, Replika Könyvek 2, Replika Kör, Budapest, 1994.

legfontosabb műnek: nem egy, „A pszichoanalízis feminista kritikája” címet viselő kurzus alaptankönyvét állítottuk össze. Célunk pusztán az volt, hogy magyarul is hozzáférhetővé tegyünk egy-két izgalmas szöveget ebből a nagyon gazdag, elsősorban angol nyelvű kínálatból.

Beevezetőnek olyan szöveget kerestünk, ami arra az egyáltalán nem triviális kérdésre válaszol, hogy milyen lehetséges kapcsolódási pontok képzelhetőek el feminizmus és pszichoanalízis között. Egy másik szempont a korai, női pszichoanalitikusok által megfogalmazott Freud-kritikák bemutatása volt. Kevésbé ismert tény, hogy már a húszas-harmincas években is igen heves vita folyt Freudnak a női szexualitásra vonatkozó elmélete körül. Néhány név ebből a korszakból: Karen Horney, Clara Thompson, Helene Deutsch, Joan Riviere stb. Nem akartuk kihagyni a válogatásból a francia pszichoanalízis legfőbb alakját, Jacques Lacant és tanítványait, a francia feminista szerzőket sem. Terjedelmi korlátaink miatt az ő tevékenységüket csak a munkáikhoz kapcsolódó szövegek útján tudjuk bemutatni. Így mostani válogatásunkban nem közlünk írást Luce Irigaray-tól, Helene Cixous-tól, vagy Julia Kristevától, de tekintve, hogy a Thalassa következő számaiban ugyancsak foglalkozunk a posztmodern pszichoanalízis és társadalomelmélet témával, s mivel e szerzők mindegyike az ún. posztmodern feminizmus képviselője, a tervek szerint szó fog esni róluk. Végül, de nem utolsósorban, egy-két mai, a nőket érintő politikai téma lehetséges analitikus megközelítését is fel akartuk villantani feminizmussal foglalkozó számunkban. S minthogy nem akartunk csak a nőkkel foglalkozni, egy olyan írást is betettünk a válogatásba, amely a férfiakról alkotott fejlődési modelljeinket gondolja tovább.

A válogatásban szereplő korai Freud-kritika Karen Horney tollából származik. A század első felének a női szexualitásról folytatott vitáihoz kapcsolódva Horney amellett érvel, hogy a kislányok és a felnőtt nők maszkulinizációja, férfiasságba menekülése csupán másodlagos jelenség, amely a férfiaktól és a női szereptől való félelem következtében, védekezésépp alakul ki. Horney tehát — Freuddal összhangban — elfogadja a női péniszírigység vagy maszkulinitás-komplexus létezését, azonban a freudi értelmezéstől eltérő módon magyarázza azt. A lánygyermek tárgykapcsolatai szerinte is a péniszírigység révén alakulnak ki, de a férfiasság-komplexust és az ezzel járó kisebbségi érzést azért választja tudattalanul a gyermek, mert az egy még gyötrőbb büntudattól, az apa iránti tiltott szerelemtől szabadítja meg. A kislány számára tehát a női szerep elfogadhatatlan, kellemetlen — kialakuló nőiesége nem a „valódi” nőieség, hanem a férfiak által dominált társadalomhoz való alkalmazkodás megnyilvánulása. Horney elutasítja Freud biológiai determinizmusát. A nemek, a szexuális viselkedés kialakulása szerinte kulturális tényezők függvénye, nem pedig genetikailag meghatározott. Horney „kulturalista” megközelítésében azonban egy súlyos logikai hiba fedezhető fel, amint arra Juliet Mitchell szintén e számunkban olvasható tanulmányában világít rá. Horney a társadalmi hatásokra hivatkozva a nemek kialakulását szándékszerű megmagyarázni, de a nemeket valójában eleve adottnak veszi. Egy olyan eredendő nőieség létezését feltételezi, amely a fejlődés során a társadalmi normák, a szokásrendszerek hatására eltorzul, s a nők viselkedésében ténylegesen megnyilvánuló nőieséget így pusztán elhárító-mechanizmusként fogja fel.

Freudnak a feministák által legtöbbször támadott és vitatott esete a Dóra-eset volt. A témával kapcsolatos számos kritikai írás közül olyan szeretteink volna választani, ami a sokszor gúnyos és kíméletlen, ugyanakkor többnyire jogos támadások mellett magát a freudi álláspontot is tárgyyszerűen összefoglalja. Toril Moi tanulmánya nemcsak hogy tökéletesen megfelelt ennek a kritériumnak, de logikus okfejtése az eredeti szöveg valóban lefegyverező olvasatát adja. A Freud és Ida Bauer között létrejött terápiás kapcsolatot Lacan nyomán a viszontáttétel szempontjából elemzi, s rámutat arra, hogy Freud miért nem értette meg soha Dóra valódi indítékait. Toril Moi Amerikában élő pszichoanalitikus, s többek között francia feminista szerzők tengerentúli „importálásával” foglalkozik. Lacant és Derridát fordít, s gondolkodásában érződnek a dekonstrukció alapítói. Az itt olvasható szöveg a francia elméleti irányzat fogalmi eszköztárával világít rá a freudi praxis szexizmusára, Freud fallocentrikus ismeretelméletére.

Noha a francia feminista szerzők írásai nem szerepelnek a jelen válogatásban, annál többet hallhatunk mesterükről, Jacques Lacanról Juliet Mitchell tanulmányában. Mitchell ezt a szöveget Lacan női szexualitással foglalkozó műveinek angol kiadásához írta, előszóként. Lacan közvetlenül Freudhoz nyúlt vissza szexualitáselméletének megalkotásakor, és osztózt Freud pesszimista emberképében, amikor a szubjektum és az egységes nemi identitás haláláról beszélt. Mitchell terjedelmes esszéje a pszichoanalízis teljes elméleti rendszerének kontextusában helyezi el Lacan munkáit. A tanulmány semmiképpen sem nevezhető könnyű olvasmánynak, de Mitchell széles körű tájékozottsága és a pszichoanalitikus elméletekben való jártassága igazán élvezhetővé teszi az írást.

A Mike Tyson fekete bokszoló élettörténetét és peres ügyét feldolgozó, szintén kevésbé elméleti írás e konkrét példa kapcsán elemzi azokat a kontextusokat, amelyekkel Tony Jefferson, sheffieldi pszichoanalitikus a mai amerikai s európai férfiak élettörténetét, identitását elemzhetőnek tartja.

A feminizmus szó hallatán először a társadalmi, politikai mozgalomra, irányzatra, ideológiára szokás asszociálni. A feminista jelzőt valóban akkor használják a leggyakrabban, amikor a nők felszabadításáról, a női jogok kivívásáról (ilyen pl. az abortuszhoz való jog), a férfiuralom szimbolikus megdöntéséről van szó. A pszichoanalízis ezzel szemben az ember tudattalan törekvéseit és a férfi és női szexualitás lélektani eredetét kívánja feltárni, tehát egy pszichológiai elmélet és terápiás gyakorlat. Nancy Chodorow írása közérthető nyelven írja le, hogy szerinte mit adhat egymásnak e két terület. A szerző egyébként az egyik legnagyobb hatású amerikai feminista pszichoanalitikus, 1978-ban megjelent könyve, a „The Reproduction of Mothering: psychoanalysis and the sociology of gender” (Berkeley, University of California Press), a feminista szakirodalom egyik „bibliája”. Az itt közölt írás egy későbbi, 1989-ben megjelent, Chodorow írásaiból válogatott esszégyűjteményből való.

Összeállításunk az elméleti írások mellett egy igazi „csemegét” is magában foglal: egy olyan kerekasztal-beszélgetés szövegét, melyre neves fiatal magyar pszichoanalitikusokat — Bakó Tibamért, B. Gáspár Juditot, Horváth Krisztinát és Ingusz Ivánt — hívtuk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mi az ő véleményük a feminizmusról, mennyire foglalkoztatja őket a

feminista pszichoanalitikus irodalom, mennyire építik bele a feminista kritika szempontjait terápiás gyakorlatukba. Nem elméletről akartunk velük beszélgetni, hiszen a fordítások mind arról szólnak, s kifejezetten a feminista elmélettel Magyarországon senki nem foglalkozik. Azt a tényt akartuk kihasználni a beszélgetésben, hogy fiatal, de már nagy tapasztalattal rendelkező terapeutákkal találkozhattunk, és a pszichoanalízis „knon-bon”-járól, a valódi terápiás kapcsolat részleteiről kérdezhettük őket. A kerekasztal-beszélgetés során szó volt arról, hogy hogyan befolyásolja a terápia menetét a másságok megnyilvánulása, például az eltérő világnézet, vagy hogy milyen módon jelennek meg a nemi szerepek, milyen különleges nehézségeket okozhat az, ha az analízisben résztvevő felek — a terapeuta és a páciens — eltérő neműek.

Örlösy Dorottya

* * *

E számunkból — terjedelmi okokból — kihagytuk az archívum rovatot. Anyagát, melyet Ferenczi Sándor eddig kevésbé ismert prepszichoanalitikus írásaiból állítottunk össze, s amelyeket Zsoldos Sándor irodalomtörténész készített elő közlésre, 1996/2., Szondával foglalkozó számunkban közöljük.

A feminizmus témára előreláthatóan ez év őszén, 1996/3. számunkban térünk vissza.

A szerk.

MENEKÜLÉS A NŐISÉG ELŐL (1926)

*A nők maszkulinitás-komplexusa, ahogyan azt a férfiak és a nők látják**

Karen Horney

Néhány utóbbi munkájában Freud egyre nagyobb nyomatékkal hívja fel a figyelmet analitikus kutatásaink bizonyos egyoldalúságára. Hadd hivatkozzam itt pusztán arra a tényre, hogy egészen mostanáig csak kisfiúk és férfiak gondolkozása volt a vizsgálat tárgya.

A magyarázat nyilvánvaló. A pszichoanalízist egy férfi géniusz teremtette meg, és szinte minden továbbfejlesztője ugyancsak férfi volt. Jogos és ésszerű, hogy számukra kézenfekvőbb egy férfilektan kialakítása, s hogy többet értenek meg a férfiak fejlődéséből, mint a nőkéből.

A női sajátságok megértése érdekében maga Freud tett korszakos lépést, amikor felfedezte a péniszirigység létezését. Ezt követően van Ophuijsen és Abraham írásai rámutattak arra, hogy milyen nagy szerepet is játszik ez a tényező a nők fejlődésében és a nők neurózisainak kialakulásában. A péniszirigység jelentőségét mostanában növelni látszik a fallikus időszakról kialakított feltételezés. Ezen azt értjük, hogy mindkét nem esetében az infantilis genitális szerveződésben csak az egyik nemi szervnek, nevezetesen a fiúk nemi szervének van szerepe, és mindössze ez különbözteti meg a gyermekkori nemi szerveződést a felnőttkori végeles genitális szerveződéstől.¹ E szerint az elmélet szerint a klitoriszt hímveszőnek képzelet a gyermek, s azt feltételezhetjük, hogy kezdetben mind a lányok, mind a fiúk pontosan ugyanazt az értéket tulajdonítják a klitorisznak, mint a hímveszőnek.²

* „Flucht aus der Weiblichkeit”, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, XII. (1926) 360–74; *International Journal of Psycho-Analysis*, VII. (1926) 324–329. A fordítás angol nyelvből készült a Karen Horney: *Feminine Psychology* c. kötetben (The Norton Library, New York, 1973) közölt szöveg alapján

¹ Freud, S.: „Die infantile Genitalorganisation”, *G. W.* Bd. 13. (1923).

² H. Deutsch: *Psychoanalyse der weiblichen Sexualfunktionen* (1925).

Ez az időszak egyrészt gátlólag, másrészt segítőleg hat az ezt követő fejlődésre: Helene Deutsch elméletben mutatta be a gátló hatásokat. Ő azon a véleményen van, hogy minden új szexuális funkció, például a pubertás, a közösülés, a terhesség és a gyermekszülés kezdetén ez a szakasz reaktiválódik, és ahhoz, hogy a nőies hozzáállás juthasson érvényre, minden alkalommal le kell győzni azt. Freud Deutsch megfigyelését részletesen kidolgozta, egyben meg is erősítette, mivel úgy tartja: pusztán a péniszirigység és annak legyőzése ébreszti fel a gyermek iránti vágyat, és ezáltal létrehozza az apa iránti szerelmi köteléket.³

Ezek után azt a kérdést kell felvetnünk, vajon ezek a feltételezések hozzájárultak-e ahhoz, hogy a női fejlődésről alkotott képünk (amelyet Freud tökéletlennek és hiányosnak jellemzett) teljes körűbbé és tisztábbá váljék?

A tudománynak gyakran hasznára válik, ha jól ismert tényeket új megvilágításba helyezünk. Másként fennáll ugyanis a veszélye annak, hogy új megfigyeléseinket akaratlanul is a régi, letisztult fogalmi kategóriákba soroljuk be. Az az új szempont, amelyet alább ismertetni kívánok, Georg Simmel⁴ filozófiai írásainak olvasása közben vetődött fel bennem.

Simmel, miként azt azóta már mások is — főként nők⁵ —, többféle módon kifejti a következőket: Az emberiség teljes társadalma férfitársadalom. Az állam, a törvények, az erkölcs, a vallás és a tudományok is mind férfialkotások. Simmel ezekből a tényekből egyáltalán nem a nők alacsonyabbrendűségére következtet, mint általában a többi szerző. Mindenekelőtt a férfitársadalom eszméjét veszi alaposan és kitaratóan szemügyre: A művészet, a hazaszeretet, az erkölcs általában, a társadalmi eszmék különösen, a gyakorlati döntések helyessége, az elméleti ismeretek tárgyilagossága, az életerő és a széles körű életismeret — mindezek a jelenségek és követelmények az emberiségre átfogóan érvényesek, ám a tényleges történelmi helyzetekben kizárólag férfiakra vonatkoznak. Feltételezve azt, hogy ezeket a jelenségeket abszolút eszméknek tekintjük, és ezért az „objektív” jelzővel illetjük, azt fogjuk tapasztalni, hogy fajunk történelmében az „objektív = férfias” egyenlőség érvényesül.⁶

Simmel úgy véli, hogy ezt a történelmi tényt azért nehéz felismerni, mert azok a normák, amelyek alapján az emberiség megítéli a férfi- és női értékeket, „nem

³ Freud, S.: „Einige psychische Folgen der anatomischen Geschlechtsunterschiede”. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*. G. W. Bd. 14. Magyarul: „A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye.” Ford. Pető Katalin. In: S. F.: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp., 1995. 193–203.

⁴ Georg Simmel: *Philosophische Kultur*. Wagenbach, 1983.

⁵ L. elsősorban Vaerting: *Männliche Eigenart im Frauenstaat und Weibliche Eigenart im Männerstaat*.

⁶ A relatív és az abszolút a nemek problémájában. In: Georg Simmel: *A kavérság lélektana*. Atlantisz–Medvetánc, Bp. 1990, 47.

semlegesek, nem állnak a nemek ellentéte felett, hanem lényegüket tekintve férfinormák. [...] Az emberiség kultúrája korántsem valami, aminek nincs neme, ami férfin és nön túl, tiszta tárgyilagossággal létezne. Ellenkezőleg, kultúránk, alig néhány terület kivételével, teljesen férfikultúra. [...] Egy olyan emberi kultúra szép gondolata, amelyben nem firtatják, ki a nő, ki a férfi, történelmileg nem valósult meg. A beleje vetett hit ugyanabból az érzésből ered, amely oly sok nyelven ugyanazzal a szóval jelöli az embert és a férfit. Még a kultúra dologi elemei is férfias jellegűek, s ebből fakad az, hogy az elégtelen teljesítményeket minden elképzelhető területen lekicsinylően nőiesnek minősítik, e téren a nők teljesítményét csak azzal tudják dicsérni, hogy »egészen férfiasnak« ismerik el.⁷

Mint minden tudományt és minden értékelést, ez ideig a nők pszichológiáját is csak férfiszempontból vették figyelembe. A férfiak helyzeti előnye elkerülhetetlenül azzal a következménnyel jár, hogy a nőkhöz való szubjektív, affektív viszonyának objektív érvényességet tulajdonítanak. Így *Delius*⁸ szerint a nő pszichológiájában a mai napig valójában a férfiak vágyainak és csalódásainak gyűjteményét láthatjuk.

A helyzet kialakulásához nagyban hozzájárult az a fontos tényező is, hogy a nők hozzáigazították magukat a férfiak kívánságaihoz, és úgy érzik, mintha ez az alkalmazkodás volna igazi természetük. Más szóval úgy látják, illetve látták magukat, ahogy azt a férfiak kívánságai előírták; tudattalanul meghajoltak a férfigondolkodás előtt.

Ha tisztában vagyunk azzal, hogy lényünk, gondolkodásunk és tevékenységünk milyen nagy mértékben elégti ki ezeket a férfiigényeket, azt is beláthatjuk, milyen nehéz feladat az egyes férfi és az egyes nő számára ettől a gondolkodásmódtól valóban megszabadulni.

Most már az a kérdés, hogy az analitikus pszichológia, amikor nőket választ vizsgálatá tárgyául, milyen fokig áll ennek a gondolkodásmódnak a hatása alatt, hiszen még nem hagyta el végleg azt a szintet, amelyen egyértelműen és rendszeresen csak a férfi fejlődését veszik tekintetbe. Azaz: milyen mértékben ítéltetett meg eddig a nők fejlődési folyamata férfiszempontok szerint, valamint — ennek következtében — mennyire hamis ez az analízisek során mára kialakult kép a nők valódi természetéről?

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a kérdést, első benyomásunk igen meglepő lesz. A nők fejlődéséről előtűnk álló analitikus kép (legyen ez bár helyes vagy sem) még egy hajszálnyira sem tér el attól, amit a fiúk általában a lányokról gondolnak.

Jól ismerjük azokat az elképzeléseket, amelyeket a kisfiúk magukban hordoznak.

⁷ G. Simmel: Női kultúra. In: *A kavérság lélektana*. 27.

⁸ Delius: *Vom Erwachen der Frau*. É.n., h.n.

Ezért ezeket itt csupán néhány tömör mondatban vázolom, és összehasonlítás céljából melléjük helyezem a mi elképzeléseinket a nő fejlődéséről.

A FIÚK ELKÉPZELÉSEI

A MI ELKÉPZELÉSEINK

A NŐK FEJLŐDÉSÉRŐL

–naív feltételezése annak, hogy a fiúkhoz hasonlóan a lányoknak is van péniszük

–a pénisz hiányának felismerése

–a lányok kasztrált, megcsonkított fiúkként való elképzelése

–az a hit, hogy a lányoknak büntetésből nincs péniszük — és ez a büntetés a fiúkat is fenyegeti

–a lányok alsóbbrendűként való szemlélete

–a fiúk nem tudják elképzelni, hogy hogyan tudják a lányok „túltenni magukat” a pénisz hiányán és az iránta való irigységen

–a fiúk rettegnek a lányok péniszirigységétől

–mindkét nem számára csak a férfigenitáliának van szerepe

–szomorú felfedezése a pénisz hiányának

–az a hit, hogy a lányok is pénisszel születnek, csak később — kasztráció révén — veszítik el azt

–a kasztráció mint kényszerű büntetés értelmezése

–a lány alsóbbrendűnek tekinti önmagát; péniszirigység

–a lányban sohasem múlik el a tökéletlenség és alsóbbrendűség érzése; újra és újra felébred benne a vágy, hogy férfi lehessen

–a lányok életük végéig arra vágnak, hogy bosszút állhassanak a férfin, mert az birtokol valamit, ami nekik hiányzik

Ez a túlzott, és a vártnál pontosabb egybeesés természetesen nem kritériuma objektív helyénvalóságának. Könnyen elképzelhető, hogy a lányok infantilis genitális szerveződése feltűnően emlékeztet a fiúkéra — miként azt eddig is feltételezték.

A fenti összehasonlítás alkalmas talán arra, hogy elgondolkoztasson bennünket, egyúttal más lehetőségeket is figyelmünkbe ajánljon. Követhetjük például Georg Simmel gondolatmenetét, és válaszolhatunk arra a kérdésre: vajon a női alkalmazkodás a férfistrukturához valóban olyan korán és olyan mélységekben játszódik le, hogy a kislány jellegzetességeit is hatalmába keríti? Később majd még röviden visszatérek arra a pontra, ahol igazán valószínűnek látszik az, hogy ez a férfiszemponttal való „megfertőződés” a gyermekkorban zajlik le. De már első ránézésre sem nyilvánvaló, hogy mindaz, amit a természet adományozott, ilyen nyomtalanul felszívódhat.

Így tehát vissza kell térnünk ahhoz a kérdéshez, amelyet már felvettem. Lehetséges, hogy az a feltűnő hasonlóság, amelyet kimutattam, nem éppen megfigyeléseink férfiszempontból eredő egyoldalúságát tükrözi-e?

Egy ilyen ötlet azonnal belső tiltakozást vált ki, mivel a tapasztalat biztos talajának szükségességére figyelmeztetjük magunkat, amelyen az analitikus kutatás mindig is alapult. Ugyanakkor elméleti, tudományos ismereteink szerint ezen a talajon nem állhatunk tökéletes biztonsággal, minthogy természeténél fogva minden tapasztalat szubjektív tényezőket is tartalmaz. Ennek következtében analitikusi tapasztalatunk is mindössze annak az anyagnak a közvetlen megfigyeléséből eredhet, amelyet egyfelől a betegek szabad képzettársításai, álmaik és tüneteik formájában az analízisbe bocsátanak, másfelől azokból az értelmezésekből, következtetésekből, amelyeket az anyagból levonunk. Tehát még az analitikus módszer helyes használata mellett is fennáll az eltérő tapasztalatok elméleti lehetősége.

Ha megpróbálunk elszakadni ettől a férfi-gondolkodásmódtól, a női lélekelemzés szinte minden kérdése új színben jelenik meg előttünk.

Az első meglepő tény az, hogy az analitikus felfogás számára a nemek közötti különbség mindig — vagy legalábbis döntően — elsődlegesen a nemi szervek közötti eltéréstől fakadt, és figyelmen kívül hagytuk a másik nagy jelentőségű biológiai különbséget, nevezetesen azt az eltérő szerepet, amelyet a férfiak és a nők a szaporodásban betöltenek.

Az anyaság fogalmának kialakulásában szerepet játszó férfiszempontok hatását Ferenczi mutatta be felülmúlhatatlanul kiváló genitális elméletében.⁹ Ebben úgy vélekedik, hogy a valódi késztetés a közösülés iránt, egyben annak valódi, kizárólagos tartalma mindkét nem számára az, hogy az anyaméhbe való visszajutás vágyát gyűjtja fel bennük. A nemek harcában a férfi szerezte meg azt a kiváltságot, hogy — nemi szerve által — újra behatoljon egy uterusba. A nő — egykori alávetett helyzetének megfelelően — arra kényszerül, hogy nemi szerveződését ehhez az organikus helyzethez igazítsa, amelyért aztán bizonyos kárpótlást kap. Be kell érnie azokkal a pótszerekkel, amelyeket a képzelet, s mindenekelőtt a gyermekgondozás nyújt — a gyermeki boldogságban azután ő is részesülhet. Legfeljebb a szülés folyamatában adódhatnak olyan örömforrások, amelyek a férfinak nem adatnak meg.¹⁰

E szerint a nézet szerint a nő pszichikus helyzete aligha lehet nagyon örömteli. Semmiféle elsődleges késztetése sincs a közösülésre, legalábbis ki van rekesztve minden közvetlen — bármennyire részleges — beteljesülésből. Amennyiben ez így áll, a nő minden kétséget kizáróan kisebb késztetést érez a számára egyúttal kevesebb élvezettel járó közösülés iránt, mint a férfi. Ennek az az oka, hogy a nő

⁹ Ferenczi, S.: *Versuch einer Genitaltheorie*, Wien, 1924. Magyarul: *Thalassa. Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Pantheon, Bp. 1929.

¹⁰ Lásd még Helene Deutsch: *Psychoanalyse der Weiblichen Sexualfunktionen*, Wien, 1925, valamint Groddeck: *Das Buch vom Es*, Wien, 1923.

csak közvetve — körülményes megoldásokkal — tudja elsődleges vágyát bizonyos fokig kielégíteni. Pontosabban egyrészt a mazochista konverzió kínálta kerülő út révén, másrészt leendő gyermekével való azonosulása folytán. Igen ám, de ezek csupán a „kárpótlás” eszközei. Az egyetlen dolog, amelyben a nő kizárólagos előnyt élvez a férfival szemben, nem más, mint a szülés nagyon is kérdéses öröme.

Ennél a pontnál mint nő hadd kérdezzem meg némi csodálkozással: És az anyaság? Az örömteli tudat, hogy új életet hordozunk magunkban? A kis jövevény megjelenését övező fokozott várakozás leírhatatlan boldogsága? Az öröm, amikor végül előbújik a gyermek, és elsőként tarthatjuk karjainkban? A mélyről jövő boldogító elégedettségérzet, amikor szoptatjuk? Az anyai gondozást igénylő csecsemőkor teljes időszakának boldogsága?

Ferenczi egy beszélgetés során azt a véleményét fejtette ki, hogy a nő számára ilyen keserűen végződő konfliktus döntő szakaszában a győzedelmes férfi rákényszerítette a nőre az anyaságot és mindazt, ami ezzel együtt jár.

Ha a társadalmi harc szemszögéből vizsgáljuk, az anyaságot kétségtelenül hátránynak is felfoghatjuk. Manapság ez bizonyára így is van, ám az már kevésbé bizonyos, hogy azokban az időkben is így volt-e, amikor az emberek még közvetlen kapcsolatban álltak a természettel.

Továbbá: magát a péniszirigységet is biológiai és nem társadalmi vonatkozásaival magyarázzuk. Éppen ellenkezőleg: minden nagyobb hűhó nélkül elfogadjuk, hogy a nő társadalmi alacsonyabbrendűség-érzése nem más, mint péniszirigységének racionalizálása. Ugyanakkor a biológiai szempont azt sugallja, hogy a nőnek az anyaságban, illetve az arra való képességben vitathatatlan és semmiképpen sem mellékes fiziológiai fensőbbsege nyilvánul meg. Ez a férfipsziché tudattalanjában abban jut leginkább kifejezésre, hogy a fiúgyermek milyen erősen irigyli az anyaságot. Általánosságban jól ismerjük ezt az irigységet, mindazonáltal eddig nem kapta meg a dinamikus tényezőket megillető jogos figyelmet. Ha az ember, miként én is tettem, férfiak analizisébe kezd azután, hogy huzamosabb ideig csak nőket analizált, nagyon meglepő benyomást fog szerezni arról, milyen erős a férfiak terhesség, szülés, anyaság, valamint a mell és a szoptatás iránti irigysége.

Ez az analízisből eredő benyomás óhatatlanul felveti a kérdést: vajon nem a férfiak tudattalan lealacsonyító hajlama tör intellektuálisan a felszínre az anyaságról fent vázolt képben? Ez a lealacsonyítás így fogalmazható meg: A valóságban a nők egyszerűen péniszre vágnak; mindazzal együtt, amit mondanak és tesznek, az anyaság nem más, mint teher, amely megnehezíti a létharcot, és a férfiak csak örülhetnek, hogy nem nekik kell végigcsinálni.

Amikor Helene Deutsch azt írja, hogy a nőkben lényegesen nagyobb szerepet játszik a férfiaság-komplexus, mint fordítva, a férfiaknál a nőiesség-komplexus,

úgy tűnik, hogy elsiklik ama tény felett, hogy a férfi anyaság-irigysége inkább képes a sikeres szublimációra, mint a nő péniszirigysége. Egyúttal ez a tény szolgálta a kulturális értékrend létrejöttének egyik, ha nem a legmeghatározóbb hajtóerejét.

A nyelvben jól megmutatkozik a kulturális produktivitás eredete. A történelemnek azon periódusaiban, amelyek előttünk ismeretesek, a férfiak kétségtelenül lényegesen nagyobb kulturális teremtő erőről tettek tanúbizonyságot, mint a nők. Vajon nem az gerjeszti a férfiakban ezt a legkülönfélébb területeken érvényesülő, teremtésre készített óriási hajtóerőt, hogy átérzik viszonylagos csekély szerepüket egy új élőlény létrehozásában, és ez szüntelenül teljesítménybeli túlkompenzációra kényszeríti őket? Amennyiben fennáll ez a logikai összefüggés, azzal a kérdéssel kell szembenéznünk, hogy vajon péniszirigysége kárpótlásául a nőben miért nincs jelen egy ennek megfelelő impulzus? Erre két választ adhatunk: Meglehet, hogy a nőben abszolút mértékben is csekélyebb az irigység, mint a férfiban. De az is lehetséges, hogy ezt kevésbé tudja más irányban feldolgozni. Mindkét feltételezést alá lehet tényekkel támasztani.

A férfiakban lakozó irigység nagyobb intenzitásának bizonyításához hivatkozhatunk arra, hogy a nő anatómiailag ténylegesen hátrányos helyzetéről csak a pregenitális szerveződés szintjeinek szempontjából beszélhetünk.¹¹ A felnőtt nő genitális szerveződése már nem indokolja ezt a hátrányt, minthogy a nő közönségségi képessége nyilvánvalóan nem csekélyebb, pusztán más, mint a férfiaké. Másfelől ugyanakkor a férfiak jelentősége a szaporodásban egyértelműen kisebb, mint a nőké.

Folytatva a gondolatmenetet: megfigyelhető, hogy a férfiaknak egyértelműen nagyobb szüksége van a nők lebecsülésére, mint viszont. Csak akkor láthatjuk be, hogy a nők alsóbbrendűségét hirdető dogma egy tudattalan férfitendencia terméke, ha kételkedni kezdünk abban, hogy ez a nézet a valóságból ered. Ám ha a női alsóbbrendűségről alkotott meggyőződésen túl a férfiakban valóban meghúzódznak hajlamok a nők lebecsülésére, abból arra kell következtetnünk, hogy ez a tudattalan lealacsonyító erő nagyon nagy.

Sok mindent elmondhatunk annak alátámasztására is, hogy kulturális szempontból a nők kevésbé tudják sikeresen feldolgozni irigységüket, mint a férfiak. Jól tudjuk, hogy ez az irigység optimális esetben a férj és gyermek iránti vágyba tolódik el, és valószínűleg éppen ennek az átalakulásnak a következtében, a benne rejlő erő nagy része a szublimáció érdekében elvész. Ám a kevésbé kedvező esetekben, miként arra majd részletesen kitérek, ezt az irigységet büntudat terheli ahelyett, hogy sikeres feldolgozást nyerne. Ezzel szemben a férfiak anyaságra

¹¹ Karen Horney: „Zur Genese des weiblichen Kastrationskomplexes”, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* (1923).

való alkalmatlanságukat valószínűleg egyszerű alacsonyabbrendűségnek érzik, amelynek teljes hajtóereje akadálytalanul képes kifejlődni.

Dolgozatomban már érintettem azt a kérdést, amelyet Freud nemrégiben az érdeklődés homlokterébe helyezett:¹² nevezetesen a gyermek iránti vágy eredetének és működésének kérdését. Az utóbbi évtized során megváltozott e kérdés megközelítése. Ennélfogva talán megengedi nekem az Olvasó, hogy röviden jellemezzem ennek a történelmi jelentőségű fejlődésnek a kezdetét és a végét.

Az eredeti hipotézis¹³ úgy szólt, hogy a péniszirigység libidinális megerősítést nyújt mind a gyermek, mind a férfi iránti váagnak, miközben az az utóbbi iránt az előzőtől függetlenül éled fel. Később a hangsúly egyre inkább áttolódott a péniszirigységre, mígnem Freud ezzel a problémával foglalkozó legfrissebb írásában közreadta azt a feltételezést, mely szerint a gyermek iránti vágy kizárólag a péniszirigységnek és annak az általános csalódásnak a révén támad fel, hogy a nőknek nem lesz és soha nem is volt péniszük. Freud továbbá úgy látja, hogy az apához való gyengéd kötődés is csak ezen a kerülő úton alakulhatott ki — a pénisz és a gyermek iránti vágy révén.

Ez utóbbi feltételezés nyilvánvalóan abból a szükségből fakadt, hogy lélektani magyarázatát adjuk a heteroszexuális vonzalom biológiai alapjainak. Ez egybeesik a Groddeck által megfogalmazott problémával. Groddeck szerint természetes dolog, hogy a fiú megőrzi anyját szexuális tárgyként, „de hogyan lehetséges az, hogy a lány az ellenkező nemhez kötődik?”¹⁴

Ahhoz, hogy ezt a kérdést közelebről vizsgálhassuk, először is fel kell ismerünk, hogy a nőkben rejlő férfiaság-komplexusról árulkodó tapasztalati anyag két, egymástól nagyon eltérő jelentőségű forrásból táplálkozik. Az egyik a gyermekek közvetlen megfigyeléséből adódik, amelyben a szubjektív tényezőnek viszonylag elhanyagolható a jelentősége. Minden kislány, akit nem félemlítettek meg, nyíltan, pironkodás nélkül kimutatja péniszirigységét. Láthatjuk, hogy ennek az irigységnek a jelenléte jellegzetes, egyúttal azt is jól megérthetjük, hogy ez miért van így. Azt is látjuk, miként erősíti meg a lányokban a fiúkénál kevesebb birtoklás narcisztikus szégyenérzetét egy sor olyan hátrány, amely az eltérő pregenitális megszállásokból fakad: a fiúk uretrális erotikájának, szkoptofilikus ösztönének és az onániának manifeszt kiváltságai.¹⁵

Azt javaslom, hogy a kislányok péniszirigységét, amely nyilvánvalóan csak az anatómiai különbözőségekből ered, nevezzük „elsődleges”-nek. Tapasztalataink másik forrását a felnőtt nők analízisében leljük meg. Természetesen ennek

¹² Freud, S.: *Einige psychische Folgen ...* (1925).

¹³ Freud, S.: *Über Triebumsetzungen, insbesondere der Analerotik.* G. W. Bd. 10. 1917.

¹⁴ Groddeck: *Das Buch vom Es.*

¹⁵ Magam is részletesebben foglalkoztam ezzel a kérdéssel „Zur Genese des weiblichen Kastrationkomplexes” című írásomban.

alaján nehezebb az ítéletalkotás, ezért ebben nagyobb teret kaphat a szubjektivitás. Először is azt figyelhetjük meg, hogy a péniszirigység mint óriási hajtóerő fejt ki hatását. Azt látjuk, hogy a betegek elnyomják női funkcióikat, mivel tudattalanul az a vágy motiválja őket, hogy férfiak legyenek. Olyan tartalmú fantáziákkal találkozunk, mint például: „Egyszer nekem is volt péniszem. Olyan férfi vagyok, akit kasztráltak, megcsönkítottak.” Az ilyen fantáziákból erednek azok az alsóbbrendűségi érzetek, amelyeknek utóhatása csökönys hipochondriás gondolatok minden fajtájában jelentkezik. Tapasztaljuk a férfiakkal szemben élesen megnyilvánuló ellenségességet, amely hol megvetésben, hol kasztráció vagy csönkítés iránti vágyban ölt testet; és azt is láthatjuk, hogy bizonyos nőknek egész sorsát hogyan határozza meg ez az egyetlen tényező.

Gondolkodásmódunk férfi-beállítottsága révén különösen könnyen jutottunk arra a következtetésre, hogy fenti benyomásainkat az elsődleges péniszirigységgel hozhatjuk összefüggésbe. Ezáltal utólagosan felismertük, hogy ez az irigység hihetetlenül intenzív, óriási a hajtóereje, mint ahogy tapasztaltuk is, milyen hatásokat képes kelteni. A részletekben talán kevésbé, de átfogó értékelésünk során igencsak elsiklottunk azonban afelett, hogy annak a felnőtt nők analíziseiből jól ismert vágnak, hogy férfiak legyenek, csupán csekély köze van a korai, gyermekkori elsődleges péniszirigységhez. Ez utóbbihoz képest az előző már másodlagos képződmény, amely magában hordozza a nővé válás folyamatában lejátszódott összes tévutat.

Analitikusi tapasztalataim kezdettől fogva változatlan egyértelműséggel bizonyították számomra, hogy a lányok Ödipusz-komplexusa (nemcsak szélsőséges esetekben, amikor az alany belebukik ebbe, hanem *az esetek többségében*) természetesen a péniszirigységhez való regresszióhoz vezet, annak minden lehetséges mértékében és árnyalatában. A fiúk és a lányok Ödipusz-komplexusának következményei — meglátásom szerint — általában abban térnek el egymástól, hogy a fiúk az anyától mint szexuális tárgytól a kasztrációtól való félelem miatt fordulnak el, miközben maga a férfiszerep nemcsak megerősödik a további fejlődés során, de valósággal túl hangsúlyossá válik a kasztrációtól való félelem ellenreakciójaként. Jól láthatjuk ezt a fiúk latencia- és prepubertás-korszakaiban, de egész további életük során is. Ugyanakkor a lányok nemcsak apjuk iránti nemi vágyukról mondanak le, de egyúttal a női szereptől is riadtan elfordulnak.

Ahhoz, hogy a nőiség elől való menekülést megértsük, a kora gyermekkori onánia, az Ödipusz-komplexus keltette izgalmak fizikai megnyilvánulásának tényeit kell megvizsgálunk.

Itt megint csak sokkal egyértelműbb a fiúk helyzete — vagy lehet, hogy erről pusztán többet tudunk. Vajon azért olyan titokzatosak ezek a tények a lányok esetében, mert mindig is férfiszemmel vizsgáltuk őket? Úgy tûnik, ez így van, amikor még azt sem engedjük meg nekik, hogy sajátos önkielégítési módot

válásszanak. Ehelyett — minden különösebb hűhó nélkül — úgy jellemezzük autoerotikus tevékenységüket, mintha azt fiú végezné. Amikor végre észleljük a különbséget, amelynek jelen kell lennie, azt úgy írjuk le, mintha két ellentétes dolog (negatív, ill. pozitív) között állna fenn; más szóval, mintha az onánia keltette izgalom esetében a különbség a fenyegető kasztráció és a már ténylegesen megtörtént kasztráció között mutatkozna meg! Analitikusi tapasztalatom döntően azt valószínűsíti, hogy a lányok sajátos női önkielégítési módot választanak (amely technikailag alig tér el a fiúkétól), annak ellenére, hogy általában azt feltételezzük róluk, hogy kizárólag klitorális maszturbációt végeznek; ez a feltételezés egyébként számomra egyáltalán nem tűnik megalapozottnak. Azt sem látom be, hogy a fejlődéstani eltérések ellenére miért ne engedhetnék meg, hogy a klitorisz „hivatalosan” is a női nemi szervek együttesébe tartozva annak integráns részét képezze.

Az a kérdés, hogy a lányok genitális fejlődésének korai szakaszában beszélhetünk-e vajon organikus vaginális érzékelésről, igen nehezen válaszolható csak meg annak az analitikus anyagnak az alapján, amelyet felnőtt nők kezelése során nyerünk. Esetek egész sorozata arra a következtetésre kényszerített, hogy a fenti kérdésre *igen* választ adjak. Később majd idézem azt az anyagot, amelyre ezt a következtetést alapozom. Az ilyesfajta érzékelés létezése számomra a következő okok miatt tűnik elméletileg valószínűnek: kétségtelen, hogy az olyan hasonló képzetek, mint az óriási pénisz erőszakos behatolásával járó fájdalom és vérzés, a rombolás fenyegetése, arra utalnak, hogy a lánygyermek Ödipusz-fantáziáit a valóságnak nagyon is megfelelően — összhangban a gyermekkor képszerű gondolkodásmódjával — az apa és a gyermek testméreteinek eltérő arányaira alapozza.

Az is meggyőződés, hogy mind az Ödipusz-fantáziák, mind a logikusan következő félelem a belső, ti. vaginális sérüléstől arra utalnak, hogy a klitorisz mellett a hüvely is szerephez jut a női genitális szerveződés kisgyermekkorai szakaszában.¹⁶ A frigiditás későbbi jelenségeiből akár arra is következtethetünk, hogy a vaginális területnek — az aggodalom és a védekezési kísérletek következtében — ténylegesen nagyobb a megszállása, mint a klitorisznak. Mindez annak tulajdonítható, hogy az incestuózus vágyakat a tudattalan hibátlan pontossággal utalja a vaginába. Ebből a szempontból a frigiditást az ént erősen veszélyeztető fantáziák távol tartására irányuló kísérletnek kell tekintenünk. Ez — ahogy arra számos szerző utalt — egyaránt új megvilágításba helyezi azt a tudattalan kellemes érzést, amely a szülés folyamán lép fel, illetve — ezzel éppen

¹⁶ Amióta ennek a kapcsolatnak a lehetősége felmerült bennem, azóta megtanultam ebben a felfogásban, ti. a vaginális sérüléstől való rettegésként értelmezni számos olyan jelenséget, melyet a férfialapú gondolkodás keretében azelőtt boldogan kasztrációs képzetként magyaráztam.

ellentétesen — a szüléstől való rettegést. Tudniillik (éppen a vagina és a születendő gyermek testméreteinek egymáshoz viszonyított aránytalansága és az ebből fakadó fájdalom miatt) a szüléstől sokkal nagyobb mértékben várható, mint a közösüléstől, hogy leküzdi a tudattalant, és büntudat hátrahagyása nélkül tudatosítja ezeket a korai incesztuózus fantáziákat. A nő genitális szorongása, akárcsak a fiúk kasztrációs félelme, mindig a büntudat nyomait viseli; ez a hosszan tartó hatásban érhető tetten.

A helyzet egy további összetevője, amely ugyanebben az irányban hat, a nemek között fennálló anatómiai különbség bizonyos következményéből adódik. Arra gondolok, hogy a fiúgyermek megfigyelheti saját nemi szervén, hogy vajon az önkielégítés rettegett fenyegetései tényleg bekövetkeznek-e. A lányok viszont szó szerint sötétben tapogatóznak, és továbbra is teljes bizonytalanságban élnek e tekintetben. Természetesen a valóság vizsgálatának ez a lehetősége nem jön számításba azoknak a fiúknak az esetében, akiknek a kasztrációs félelme nagyon mély. De a félelem enyhébb eseteiben, amelyeknek a gyakoribb előfordulás folytán nagyobb a gyakorlati jelentősége, ez a különbség — véleményem szerint — nagyon is lényeges. Az analitikus anyag, amelyet nőpácienseim analízisei hoztak felszínre, arra a következtetésre indított, hogy ez a tényező jelentős szerepet tölt be a nők lelki fejlődésében, és hozzájárul annak a sajátos belső bizonytalanságnak a kialakulásához, amelyet oly gyakran tapasztalunk nők esetében.

Ennek a szorongásnak a nyomása alatt a lány fiktív férfiszerepbe menekül.

Mi a gyakorlati haszna ennek a menekülésnek? Hadd hivatkozzam egy olyan tapasztalatomra, amelynek valószínűleg minden analitikus részese volt már. Azt látjuk, hogy a nők azt a vágyukat, hogy férfiak lehessenek, viszonylag könnyen beismerik, és ha egyszer tudomásul vették, azon túl határozottan kitarának mellette. Ennek az a kívánság a magyarázata, hogy elkerüljék apjukhoz fűződő libidinális vágyaik és fantáziáik tudatosulását. Tehát a vágy, hogy férfiak lehessenek, jól szolgálja ezeknek a női vágyaknak az elfojtását, illetve napfényre kerülésük megakadályozását. Ez a folytonosan visszatérő, jellegzetes tapasztalat arra kényszerít bennünket, hogy — amennyiben hűek vagyunk az analitikus elvekhez — arra a következtetésre jussunk, hogy saját férfiletűkről szóló fantáziáikat éppen abból a célból alkották meg egy korábbi időszakban, hogy azok megvédjék az ént az apával kapcsolatos libidinális vágyak felszínre törésétől. A férfilet fikciója a lány számára lehetővé teszi, hogy elmeneküljön az immár büntudattal és szorongással terhes női szerep elől. Tény, hogy a próbálkozás saját fejlődési pályájának elhagyására a férfipálya kedvéért elkerülhetetlen alsóbbrendűségi érzést von maga után, mivel a lány olyan igények és értékek alapján kezdi szemlélni önmagát, amelyek sajátos biológiai természetétől idegenek és azzal szemben állnak. Tehát számára csak a kudarcélmény marad. Miközben ez az alsóbbrendűségi érzés nagyon is gyötrő, az analitikusi tapasztalat nyomatékkal mutat rá

arra, hogy az én ezt mégis könnyebben tolerálja, mint a női magatartáshoz kapcsolódó büntudatot. Ennélfogva kétségtelen nyereség az én számára, amikor a lánygyermek a büntudat Szküllájától az alsóbbrendűség érzésének Kharübdiszéhez menekül. A teljesség kedvéért még utalok arra a másik nyereségre is, amely — mint tudjuk — az apával való azonosulás egyidejű folyamatából ered. Önmagában ennek a folyamatnak a jelentőségére nézve semmi újat nem tudok hozzátenni a korábbi írásaimban már kifejtettekhez.

Jól tudjuk, hogy éppen ez az apával való azonosulási folyamat adja meg az egyik lehetséges választ a kérdésre, hogy az apa iránti női vágyaktól való menekülés miért vezet minden esetben a férfias attitűd kialakulásához. Néhány vélemény a már eddig elmondottokról egy olyan új szempontot vet fel, amely ezt a kérdést új megvilágításba helyezi.

Tudjuk, hogy ha a libidó fejlődése során akadályba ütközik, a genitális szerveződés egy korábbi állapotába tér vissza. Freud legutóbbi írása szerint a péniszirigység az apa iránti valódi tárgyszerelem megelőző szakasza. Ez a freudi gondolatmenet segítségünkre van abban, hogy megértsük azt a belső kényszert, ami miatt a libidó éppen ebbe a megelőző állapotba kerül vissza, amikor és amennyiben az incesztus tilalmába ütközik.

Elvben egyetérték Freudnak azzal a nézetével, hogy a lánygyermek tárgyszerelete a péniszirigység révén fejlődik ki, de egyúttal az a véleményem, hogy ennek a fejlődési folyamatnak a természetét másképp is le lehet írni.

Hiszen amikor azt látjuk, hogy az elsődleges péniszirigység erejének milyen nagy részét kelti egyedül az Ödipus-komplexusból való visszalépés, nem eshetünk abba a kísértésbe, hogy a péniszirigységgel magyarázzuk a természet olyan meghatározó alapelvének megnyilvánulását, mint a nemek kölcsönös vonzalma.

Ezek után, szembekerülve azzal a kérdéssel, hogy miként is kellene lélektanilag megfogalmazni ezt az elsődleges biológiai elvet, ismét tudatlanságunkat kell beismernünk. Valóban, ebben a tekintetben az a feltételezés hatalmasodik el rajtam egyre inkább, hogy az oksági kapcsolat éppen fordított lehet a valósággal, és éppen az ellenkező nem már nagyon korai időszakról érvényben lévő vonzása az, ami a lánygyermek libidinális érdeklődését a péniszre tereli. Ez az érdeklődés — összhangban az elért fejlettségi fokkal — először autoerotikus és narcisztikus módon jelenik meg, miként azt már az előzőekben bemutattam. Ha így szemléljük az összefüggéseket, logikusan új kérdések merülnek fel bennünk a fiúk Ödipusz-komplexusának eredetével kapcsolatban. Ezeket egy későbbi írásomban kívánom majd kifejteni. Mindazonáltal, ha a péniszirigység lenne a nemek titokzatos vonzalmának első jele, nem kellene azon csodálkoznunk, hogy az analízis olyan rétegben tárja fel jelenlétét, amely mélyebb annál, amelyben a gyermek iránti vágy és az apához fűződő gyengéd kapcsolat megjelenik. Ennek az apához fűződő gyengéd kapcsolatnak a kialakulásához nemcsak a péniszben

való csalódás, de más tényezők révén is el lehetett jutni. A pénisz iránti libidinális érdeklődést tekintjük inkább „részleges szeretet”-nek — Abraham kifejezésével élve.¹⁷ Az ilyen szeretet, Abraham szerint, mindig a valódi tárgyszeretet egy korábbi állomását testesíti meg. A folyamatot egy példával a későbbi életből ugyancsak meg tudjuk magyarázni: csupán arra a tényre utalok, hogy a csodáló irigység nagyon szívesen alakul át a szeretet érzésévé.

Tekintettel arra a rendkívüli könnyedségre, amellyel ez a regresszió végbe megy, meg kell említenem azt a pszichoanalitikus felismerést,¹⁸ hogy nőpácienstek képzettársításaiban a narcisztikus vágy a pénisz birtoklására és a tárgy-libidinális vágy a pénisz iránt gyakran annyira összerosódik, hogy az ember habozik, mire is vonatkozik valójában az „arra vágyik” kifejezés.

Hadd ejtsek itt még egy szót a szoros értelemben vett kasztrációs fantáziákról, amelyekről az egész komplexust elnevezték, mivel ezek szolgáltatják legfeltűnőbb részletét. A női fejlődésről felállított elméletem alapján arra kényszerülök, hogy ezeket a fantáziákat is másodlagos képződményeknek tekintsem. Eredetüket így írnám le: Amikor a nő a fiktív férfiszerepben menedékre lel, saját női genitális szorongásait bizonyos fokig férfiszemmel látja — a vaginális sérüléstől való félelem a kasztrációs fantáziaként jelenik meg. A lányok számára azért jár nyereséggel ez a konverzió, mert az elvárt büntetés bizonytalanságát (amelyet egyúttal saját anatómiai felépítésük is táplál) egy konkrét képzetre cserélhetik fel. Sőt a kasztrációs fantázia szintén a régi büntudat árnyékában jelenik meg — és a pénisz mint a büntelenség bizonyítéka válik a vágy tárgyává.

Tehát ezeket a jellegzetes indítékokat, amelyek a nőt a férfiszerepbe hajtják — és amelyek az Ödipusz-komplexusban gyökereznek —, nyomatékositja és fokozza az a tényleges hátrány, amely a nőt a társadalmi életben sújtja. Természetesen észre kell vennünk, hogy a nőknek az a vágya, hogy férfiak lehessenek — amennyiben e legutóbbi forrásból táplálkozik —, különösen alkalmas a tudattalan indítékok racionalizálására. Ám azt nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a hátrány tulajdonképpen a valóság egy darabja, és mint ilyen sokkalta nagyobb, mint ahogy azt a legtöbb nő érzékeli.

Georg Simmel ezzel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy a férfi szociológiai értelemben vett nagyobb jelentősége valószínűleg annak tulajdonítható, hogy hatalmi erőpozícióval rendelkezik. „Ha a nemek történelmi viszonyát az úr és a szolga viszonyának nevezzük, akkor az úr egyik kiváltsága az, hogy nem kell mindig arra gondolnia, hogy ő az úr, míg a szolga helyzete gondoskodik arról,

¹⁷ Abraham, K.: *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido*. Leipzig, Wien, Zürich. (1924).

¹⁸ Freud is hivatkozik erre „Das Tabu der Virginität” G. W. Bd. 12. (1918) c. tanulmányában. Magyarul: „A szüzesség tabuja” (Ford.: Vajda Júlia). In: *A szexuális élet pszichológiája*. S. F. Művei IV. Cserépfalvi, Bp., 1995. 170–183.

hogy soha ne feledkezzék meg helyzetéről.”¹⁹

Ebben talán magyarázatot lehetünk arra is, hogy miért nem kap kellő hangsúlyt ez a tényező az analitikus szakirodalomban. A tényleges helyzet az, hogy a nő születésétől fogva alsóbbrendűségét sugalló megnyilvánulásoknak van kitéve. Ez az elkerülhetetlen élmény, legyen bár brutális vagy gyengéd, szüntelenül férfiasság-komplexusát serkenti.

Még egy dolgot kell fontolóra vennünk: Ez ideig — tisztán férfi jellegű civilizációknak köszönhetően — a nők sokkal nehezebben végezhettek természetüknek igazán megfelelő szublimációt, minthogy az összes „rendes” szakmát férfiak folytatják. Ez ugyancsak kétségtelenül hatást gyakorolt a nők alsóbbrendűségi érzéseire, tekintve, hogy ezeken a férfiak által uralt pályákon egyszerűen nem állt módjukban a férfiakéhoz hasonló teljesítményt felmutatni. Tehát úgy tűnt, hogy alsóbbrendűségüknek tényleges alapja van. A magam részéről lehetetlennek tartom azt megítélni, hogy a női létből való menekülés tudattalan indítékait milyen mértékben erősíti meg a nők ténylegesen alárendelt társadalmi helyzete. Az összefüggést a lélektani és társadalmi tényezők kölcsönhatásaként is felfoghatjuk. Sajnos én itt csupán csak jelezhetem ezeket a dilemmákat, mivel mélységük és súlyuk miatt külön tanulmányozást igényelnek.

Ugyanezek a tényezők minden bizonnyal másképpen hatnak a férfiak fejlődésére. Egyfelől az alsóbbrendűség stigmáját magán viselő női létre irányuló vágyak sokkal erőteljesebb elfojtásához vezetnek, másfelől a férfi sokkal könnyebben tudja ezeket sikeresen szublimálni.

Dolgozatomban a nők lélektanának bizonyos problémáit próbáltam meg értelmezni. Ez számos helyen eltér az elterjedt nézetektől. Lehetséges, sőt valószínű, hogy az általam festett kép is egyoldalú — az ellenkező irányból. De írásom elsődleges célja az volt, hogy jelezzem azt a lehetséges hibaforrást, amely a megfigyelő nemében rejlik, egyúttal tegyek egy lépést a mindannyiunk által kitűzött cél felé: túllépve a női, illetve férfinézőpont szubjektivitásán olyan képet mutassak fel a nőiség fejlődéséről, amely hűebben tükrözi a nő természetének tényeit — sajátos vonásait és a férfiútól való eltéréseket —, mint az eddig bármikor sikerült.

Battayán Katalin fordítása

19 G. Simmel: *A relatív és abszolút...* 44. old.

FÉRFIURALOM: SZEXUALITÁS ÉS EPISZTEMOLÓGIA FREUD DÓRÁ-JÁBAN

Toril Moi

Freud beszámolója a tizennyolc éves Dóra kezeléséről¹ az elmúlt néhány év során számos feministát indított arra, hogy — dühből vagy elragadtatásból — tollat ragadjon.

A kezelést megelőzően Dóra már jó ideje különféle hisztériás tünetektől szenvedett (ideges köhögési roham, teljes vagy részleges hangvesztés, migrén, depresszió, és amit Freud „hisztériás összeférhetetlenség”-nek nevez, valamint „*tedium vitae*”). Mégis, csupán 1900 őszén, amikor megtalálták szülei öngyilkosságra utaló búcsúlevelét, vitte apja először Freudhoz. Freud esetleírása sokat elárul az elmúlt századforduló bécsi nagypolgárságának körébe tartozó fiatal lány helyzetéről. Dóra lélektani problémái világosan összekapcsolódnak társadalmi háttérével. Önállósulási kilátásai, ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről, nagyon szűk korlátok közé vannak szorítva, családjá minden lépését szigorúan ellenőrzi. Úgy érzi, apja személye nyomasztó súllyal nehezedik fölé. Úgy véli, és Freud ezzel egyetért, hogy a báb szerepét tölti be az apja és K. úr, apja szeretőjének férje közötti játékban: az apa Dórát K. asszonyra akarja becserélni („Ha megkapom a feleségét, maga megkapja a lányomat”), azaz zavartalanná kívánja tenni K. asszonnyal folytatott viszonyát. Dóra azt állítja, apja azért küldte őt psi-

¹ Magyarul: „Egy hisztéria-analízis töredéke.” Fordította: Lőrincz Zsuzsa. In: S. F.: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Cserépfalvi, Bp., 1994. 17–110. A további hivatkozásokban: Egy hisztéria-analízis... Ez a tanulmány először a *Feminist Review*-ban jelent meg (1981). Elsősorban szóbeli forrásokon alapul: soha nem jött volna létre, ha nem hat rám a megvilágosodás erejével Neil Hertz „Freud és az irodalom” című szeminárium-sorozata 1980 őszén a Cornell Egyetemen, és azok az izgalmas, különösen inspiráló beszélgetések, amelyek a *Women's Group on Psychoanalysis*-ben folytak ugyanitt, ugyanekkor. A magyar fordítás a „Representations of Philosophy: Sexuality and Epistemology in Freud's” címmel az *In Dora's Case* c. kötetben (szerk. C. Bernheimer, C. Kahene, Columbia Univ. Press, New York 1895) megjelent szöveg alapján készült.

chiátriai kezelésre, mert ettől azt reméli, hogy lánya „meggyógyulván” majd feladja addigi tiltakozását a K. asszonnyal folytatott viszony ellen, betölti az áldozat szerepét a férfiak játszmájában, és elfogadja szeretőjének K. urat.

Freud ebben a nehéz helyzetben Dóra segítőtársául szegődik. Ugyanakkor ő ismeri be elsőként, hogy Dóra kezelése kudarcba fulladt. Freud erre a kudarcra megadja saját magyarázatait, ám ezek nem teljesen meggyőzőek.

A feministák nem késlekedtek rámutatni, hogy Freud kudarcra egyértelműen szexizmusából fakadt. Eszerint Freud zsarnok, készséges résztvevője a Dóra apja és K. úr között zajló hím erőpróbának, aki soha nem mérlegeli, hogyan éli meg Dóra az eseményeket. Az általánosan elfogadott feminista következtetés szerint Dóra analízise a Freudban rejlő szexizmus miatt mond csődöt.

Ám a *Dóra* többrétegű szöveg, és a feminista elemzők más-más részleteket emeltek ki belőle. Hélène Cixous és Catherine Clément a *La jeune née* című kötetben a hisztériában rejlő politikai potenciált vizsgálja, s azt állítja, hogy Dóra hisztériája a tiltakozás, a néma lázadás megnyilvánulása volt, mely a férfiuralom ellen fejlődött ki. Ugyanakkor — amint arra majd később kívánok rámutatni — véleményük eltér a hisztéria mint politikai fegyver jelentőségének a megítélésében. Cixous és Clément egyáltalán nem tárgyalja a Freud és Dóra közötti kapcsolatot, bár Hélène Cixous 1976-ban visszatért a témára, amikor *Portrait de Dora* című színművét közreadta. Ebben a Dóra-történetet álomszerű képsorokként látjuk Dóra szemével. Cixous ugyesen bánik Freud szövegével: idéz, torzít, és nagy formai bravúrral szedi ízekre az eredetit. Ez az eljárás módot nyújt neki arra, hogy Dóra történetét új megvilágításba helyezze, egyben Freud korlátait — játékos formában — megjelentsse.

Jaqueline Rose cikke, a „*Dóra: egy analízis töredéke*”, jelentősen eltér a fenti két francia írástól. Rose úgy látja, hogy a *Dóra* különös érzékenységgel fordul a nőiség megjelenítésének problémája felé. Emellett számos modern francia pszichoanalitikai elméletet is bemutat a nőiségről (főként Michèle Montrelay és Luce Irigaray érdemel figyelmet Lacan nézeteivel kapcsolatban). Dolgozata befejező részében Rose elutasítja a *Dóra*-nak azt a leegyszerűsítő értelmezését, amely Dóra alakjában az ellenségesnek beállított és elnyomott nőt látja Freuddal, a férfival szemben. Rose szerint a *Dóra* leleplezi, mennyire tökéletlen és ellentmondásos volt Freud nőiségről alkotott képe. Ezáltal rávilágít a pszichoanalitikus elmélet egyik fő problémájára: arra, hogy képtelen a nőiség mibenlétét megfogalmazni. Bár Rose tanulmánya nagyban hozzájárul a pszichoanalízis feminista értelmezéseinek bővítéséhez, azok politikai következményeiről nem szól.

Ugyanez mondható el Suzanne Gearhart „A pszichoanalízis helyzete: Dóra megválaszolatlan kérdései” című írásáról is. Gearhart elsősorban Lacan és Irigaray felfogásában olvassa a *Dóra*-t, és azt állítja, hogy a szöveg központjában

„az apa szimbolikus jellegének” problémája áll. Gearhart szerint a *Dóra*-ban Freud törekvéseit kell látnunk az apaság lényegének megismerésére. Ha helyesen értelmezzük a szöveg e vonatkozásait, megeljük a kulcsot Dóra betegségének kizárólagos magyarázatához, egyben Freud személyiségének és munkásságának alapjait is. Gearhart elmélyült *Dóra*-olvasata megvilágítja az apának a *Dóra*-n belüli problematikus voltát, és az apa maga mellékszereplővé van lefokozva, mivel Freud ki akarja kerülni azt a középpontban álló felismerést, miszerint a (lacani) képzeletbeli és szimbolikus tartományok összjátékban vannak. A tanulmány — jelentős elméleti értéke mellett — sem utal Dóra analízisének feminista szempontú következtetéseire.

Maria Ramas terjedelmes tanulmánya Dóráról („Freud Dórája — Dóra hisztériája”) az ez ideig legközérthetőbb publikáció a témában. Rose és Gearhart kifinomult elméleti szókincsével ellentétben Ramas olvasmányos, különösebb szakértelmet nem igénylő stílusban ír, ugyanakkor „elméleti” megközelítése alig jelent többet, mint Freud szövegének aggályosan gondos, kissé unalmas összefoglalását. Ramas szerint Ida (Ramas Dórát mindvégig valódi nevén, Ida Bauerként említi) problémája abból a tudattalan hitéből fakadt, hogy „a nőiség, a szolgaság és a megalázottság egymással azonos jelentésűek”. Minthogy Freud tudattalanul egyetértett ezzel a véleménnyel — folytatja Ramas —, Dóra problémáit csak elmélyíteni tudta, ahelyett hogy megszabadította volna tőlük.

Ez nem mond többet a hagyományos feminista értelmezésnél. Azt sugallja, hogy Dóra kizárólag női öntudatra ébredése révén szabadulhat meg hisztériájától — azaz: ha többé nem azonosítaná a nőiséget a szolgasággal, meggyógyulhatna. Ám ez is csupán egy sajnálatosan töredékes és felszínes elemzés, amely nem képes a freudi szöveg ellentmondásos részeit körüljárni. Ramas ugyan tesz egy rövidke utalást Jacqueline Rose cikkére, ennek ellenére a *nőiség* kifejezés értelmezését, úgy tűnik, továbbra is igen egyszerűnek találja. Fenntartások nélkül elfogadja, hogy Freud az orális szexet automatikusan a fellációra korlátozza (erre még később visszatérek), sőt a Freud esettanulmányában előforduló igen különös megállapítások sokaságát is figyelmen kívül hagyja. Saját tanulmányát Ramas egyszerű „feminista vitairat”-nak minősíti, ezáltal azt sugallva, hogy a *Dóra* mélyebb tanulmányozása túlmutatna a feminizmus keretein. „Amennyiben ez Freud története, át kell lépnünk a feminista vitairat korlátait, és a Dórával szemben megnyilvánuló viszontáttételnek — Freud kianalizálatlan részének — a forrásait kell keresnünk, amely a kezelés félbeszakadásához vezetett.”²

Véleményem szerint, ha feltárjuk „Freud kianalizálatlan részét”, akkor meg-

² Maria Ramas ezt a szakaszt cikkének rövidített változatából kihagyta. A teljes tanulmányt a *Feminist Studies* c. kötet tartalmazza.

ismerhetjük a szexuálpolitika és a pszichoanalitikus elmélet közötti viszonyt a *Dóra*-n és így az egész freudi életművön belül. Az alább olvasható *Dóra*-értelmezésben azt kívánom bizonyítani, hogy sem Rose vagy Gearhart depolitizált elméletei, sem Ramas meglehetősen leegyszerűsítő „feminista vitairata” nem helytálló. A feministák nem utasíthatják el az elméleti vitát, mondván: az meghaladja egy „feminista vitairat” kereteit. Ezzel egyidejűleg az elméletek ideológiai összefüggéseit sem téveszthetik szem elől.

Töredék vagy egész?

A *Dóra* első változata 1901-ben készült. Ennek Freud az „Álom és hisztéria” címet adta, és óriási ambíciókkal látott hozzá: ez volt első nagy esettanulmánya. Úgy tervezte, hogy az előző évben kiadott *Álomfejtés* folytatása és továbbfejlesztése lesz. Ám a *Dóra*-t visszakérte a kiadótól, és meglepő módon 1905-ig elhalasztotta a megjelentetést. A *Három értekezés a szexualitás elméletéről* ugyanabban az évben látott napvilágot. Vajon miért tétovázott Freud több mint négy évig, míg végre elszánta magát a *Dóra* közlésére?

Jacqueline Rose úgy véli, ez a tétovaság abból fakadhatott, hogy a *Dóra* abban a közties időszakban született, amelyet a tudatalattanról szóló elmélet kidolgozása előzött meg, és a szexualitásról szóló elmélet kidolgozása követett. Az előbbi az *Álomfejtés*-ben nyert kifejtést, az utóbbi a *Három értekezés*-ben bukkan fel először. A *Dóra* tehát e két elmélet közötti átmenet jele, és Freud habozása a közreadást illetően a tanulmányban rejlő elméleti ingadozást tükrözi. Jacqueline Rose-nak alighanem igaza van ebben a feltételezésben. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Freud írásai közül a *Dóra* szokatlan mértékű bizonytalanságot, kételyt és ambivalenciát mutat.

A bizonytalanságra már a mű címében fény derül: az igazi cím nem *Dóra*, hanem: „Egy hisztéria-analízis töredéke”. Freud három indokot sorol fel a töredék elnevezés magyarázatául. Először: az analitikus eredmények azért maradtak töredékesek, mivel egyrészt *Dóra* a kezelést idő előtt megszakította, másrészt Freud sem jegyezte az esetet, amíg a kezelés be nem fejeződött. Ez alól kivételt képez *Dóra* két álma, amelyeket Freud, mihelyt lehetett — az ülés után —, papírra vetett. Más szóval a szöveget, amely rendelkezésünkre áll, töredékes feljegyzések és Freud töredékes emlékei teszik ki. Másodszer: Freud ragaszkodik ahhoz, hogy ő csupán a (befejezetlen) analízis eredményeiről számol be és egyáltalában nem az értelmezési folyamatról — azaz Freud tudatosan zárja el előlünk az analitikus munka technikáját. Az analitikus technika leírása — Freud érvelése szerint — „megoldhatatlan zavar”-hoz vezetett volna (Egy hisztéria-analízis..., 23). Végül harmadszor: Freud hangsúlyozza, hogy egyetlen esettörténet sem

képes önmagában a hisztériában megjelenő összes problémát megválaszolni. Ezek szerint minden esetleírás hiányos a benne felvetett kérdések csupán részleges megválaszolása miatt.

Elkészült műve előszavában természetesen bárki leszögezheti — amint az esetünkben is megtörtént —, hogy milyen mértékben sikerült a kitűzött célt elérnie. De Freud túlmegy ezen. A *Dóra*-hoz írott előszavából úgy tűnik, szokatlan mélységben foglalkoztatta őt munkájának befejezetlen volta. Újra és újra visszatér ehhez a kérdéshez: akár azért, hogy mentegetőzzék egy töredék közreadása miatt, akár azért, hogy kifejezze vágyát egy teljes szöveg iránt. Előszava végig a töredékesség és a teljesség fogalmai között ingadozik. Ez a két jelenség ugyanakkor nem egymás ellentétéként jelenik meg előttünk. Kifejezve sajnálatát a hiányos esetleírás fölött, Freud így fogalmaz: „Hiányosságai éppen azokkal a körülményekkel függenek össze, amelyeknek viszont a közlés lehetőségét köszönhetjük... Nehezen tudnám emlékezetben tartani egy olyan kezelés történetének anyagát, amely egy évig vagy még tovább tart” (Egy hisztéria-analízis..., 23).

Freud ehelyütt tökéletesen aláassa a töredék és egész között feszülő alapvető ellentét leghalványabb feltételezését is. Magyarán: teljes körű esettörténeti leírás nem létezhet. Csak töredék jelenhet meg kész könyv formájában — teljes esettörténet soha. Mindazonáltal Freud kitart amellett, hogy a töredék is hiányt szenved valamiben: „Tékinettel analitikus eredményeim hiányosságaira, nincs más lehetőségem, mint hogy kövessem azon kutatók példáját, akik már attól is boldogok, ha hosszú nyugvásukból végül napvilágra tudják hozni a felbecsülhetetlen értékű, ám hiányos régiségek maradványait. A hiányzó láncszemeket más analízisek mintája alapján pótolom, de a lelkiismeretes archeológushoz hasonlóan minden esetben megmondom, hol végződik a hitelesség és hol kezdődik a saját konstrukcióm” (Egy hisztéria-analízis..., 23).

Freud itt újra nyíltan elismeri, hogy eredményei hiányosak — pusztán azért, hogy egy füst alatt megerősítse: „a hiányzó láncszemeket ... pótolom”. Figyelemre méltók Freud itt használt metaforái: Dóra történetét a „felbecsülhetetlen értékű ám hiányos régiségek maradványai”-hoz hasonlítja, önmagát az archeológus szerepében tüntetve fel, aki a talajból maradványokat ás ki. Ezzel azt állítja, hogy amikor ő a „hiányos maradványok”-hoz hozzátesz, a korábbi állapot ellenére teljességet hoz létre. Ám ez az új teljesség mégsem elég tökéletes. A fenti idézettel azonos oldalon Freud megemlíti, hogy az analitikus technika — amelyet féltékenyen eltitkol előlünk — természetéből fakadóan nem szolgálhatja teljes folyamat megalkotását: „...a tünet megszüntetéséhez szükséges anyagot szétdarabolva, a különböző összefüggéseket egymástól elválasztva és időben is széthasítva kapom meg” (Egy hisztéria-analízis..., 23). A teljesség, amelyet Freud utólagos okfejtéseiben vél elérni, kétszeresen is hiányos: Dóra történetét tartalmazza („hiányos maradványok”), amelyet Freud saját feltevéseivel

egészített ki. De Dóra története nem pusztán töredék: olyan töredék, amelyet szétdarabolt, a különböző, egymástól elválasztott összefüggésekből leszűrődő és időben is széthasított információk alkotnak. Azt kell feltételeznünk, hogy maga Freud kényszerítette rá Dóra történetére az elbeszélésszerű koherenciát, hogy így olvashatóvá tegye az eset leírását. Ám ha ez a helyzet, akkor az „Egy hisztéria-analízis töredéke” című befejezett munkának a Dóra-történet csupán az egyik része. A másikat Freud kiegészítései adják. Dóra története önmagában túlságosan is töredékes: csak Freud szükséges kiegészítéseivel érthető. Ám ezek a kiegészítések Freud más hisztéria-eseteinek tapasztalataiból táplálkoznak. Olyanokból, amelyeket minden bizonnyal a Dórához hasonló módon épített fel: szétdarabolt, időben is széthasított információk alapján. A töredék olyan kiegészítésre támaszkodik, amely más, ugyancsak kiegészítésekre épülő töredékeken alapul, és így tovább, *ad infinitum*.

Végére is meglepően közel járunk Jacques Derrida elméletéhez, ahhoz a felfogáshoz, amely szerint a jelentés különbségek, „differenciák” (*différance*) produkálása. Derrida szerint a jelentést soha nem lehet a jelenben megragadni: kivétel nélkül késleltetve, mindig a sor következő elemére helyezve nyer értelmet egy olyan, szignifikációkból álló láncolatban, amelynek nincs vége, s amely nem tart egy, az értelemprodukción végző lehorgonyzási pontjául szolgáló transzcendentális jelölt felé. Azt kell mondanunk, Freud nem *tudatosan* alkalmazza ezt az elméletet: görcsösen ragaszkodik a „tökéletes megvilágítás” ábrándjához, és nem hajlandó belátni azt, hogy saját ismertetése a Dóra-tanulmányról ugyancsak a teljesség elérhetetlen illúziójáról árulkodik. Miközben a dolgot töredékes voltát hangsúlyozza, aközben is szüntelenül a teljesség elérhető közelségét sejteti. Például ezt írja: „...a munka folytatásával bizonyára sikerült volna minden problémát tisztázni” (Egy hisztéria-analízis..., 23). Az írás folytonosan ide-oda cikázik Freud teljes körű magyarázat- és tudásvágya és a tudás töredékes, késleltetett voltának tudattalan felismerése (vagy az attól való rettegés) között.

Áttétel és viszontáttétel

Az *Előszó*-ban Freud megvilágítja, hogy Dóra története jelentős mértékben egyben az ő története is: varázslatai révén egységes művet ő alkotott ezekből az analitikus töredékekből. Már önmagában ennek fel kellene hívnia a Dóra saját nézeteit megismerni vágyó olvasó figyelmét arra a veszélyre, amely Freud elbeszélésének szó szerinti értelmezésében rejlik. Freud beszámolóját Dóra kezeléséről a lehető legkritikusabb szemmel kell tanulmányoznunk.

Az *Utószó* jó részében Freud azokat az okokat tárgyalja, amelyek Dóra kezelésének legalábbis részleges kudarcához vezettek. Döntő magyarázatul Freud azt találja, hogy nem ismerte fel az áttétel jelentős szerepét a kezelésben;

nem ismerte fel időben, hogy Dóra a kezelés során K. úr iránti érzelmeit az ő személyére tette át.

A pszichoanalitikus elmélet úgy tartja, hogy a kezelés során megnyilvánuló áttétel normális jelenség. A kezelésnek része az, hogy a páciens egy másik személy iránt táplált érzelmeit az analitikus személyére vetíti, és ha az analitikus nem ismeri fel ezt az (indulat)áttételt és nem képes vele megbirkózni, a kezelés szükségszerűen vakvágányra fut.

Freud az információt el is mondja az *Utószó*-ban. Ennek megfelelően, ha szeretnénk azt megragadni, hogy mi is ment valójában végbe Freud és Dóra között, már kezdetektől gondolnunk kell Dórának a K. úrról Freudra irányuló áttételére. Tény, hogy a páciens átteszi indulatait analitikusára. Ám Freud egy szóval sem említi az ezzel ellentétes irányú jelenséget, a viszontáttételt, amely az analitikus saját tudattalan érzelmeinek áttételét jelenti betegére. Jacques Lacan „Intervention sur le transfert” című cikkében alaposan tárgyalja a *Dóra*-nak ezt a vetületét. Véleménye szerint Freud Dórával való kapcsolata folyamán öntudatlanul azonosítja magát K. úrral. Ezért mélyen érinti Dóra K. úr iránti állítólagos szerelme, következésképpen nem láthatja meg Dóra problémáinak más lehetséges magyarázatát. Ezek szerint a viszontáttétel döntő mértékben járult hozzá Dóra kezelésének kudarcához. A Freud és Dóra között végbemenő kölcsönös áttétel igencsak megnehezíti a *Dóra* olvasójának dolgát. Freudnak az a próbálkozása, hogy magát a tárgyilagos, tudományos megfigyelő köntösébe öltöztesse, aki nem tesz mást, mint lejegyzí megfigyeléseit és észrevételeit, tovább már nem fogadható el. Az archeológust azzal kell gyanúsítanunk, hogy ő csonkította meg a megtalált maradványokat. Ne felejtjük el, hogy Freud esetértelmezését nem csak saját tudattalan viszontáttétele árnyalja, hanem az a tény is, hogy feltűnően nem vesz tudomást Dóra áttételéről, tehát a szövegben végig szisztematikusan félremagyarázza Dóra indulatáttételi tüneteit. Ez, igen meglepő módon, csak az *Utószó*-ban derül ki az olvasó számára.

Freud értelmezését Dóra esetéről az alábbiakban foglalhatjuk össze: Dórán azért jelennek meg hisztériás tünetek, mert elnyomja szexuális vágyait. Ugyanakkor esetének van egy kiegészítő, ödipális dimenziója is: fel kell tételeznünk, hogy Dóra eredetileg az apja iránt táplált szerelmet, ám minthogy apjában — annak K. asszonnyal folytatott viszonya miatt — csalódnia kellett, most gyűlöletet színlel. K. úr Dóra számára az apát testesíti meg, főként, hogy az egyidejűleg K. asszony férje is. Tehát Dóra elnyomott nemi vágya K. úr iránt egyszerre hisztériás reakció (a nemi vágy elfojtása) és ödipális reakció (apjának elutasítása K. úr elutasításának képében).

Ennek az értelmezésnek alapján Dóra kezelését úgy foghatjuk fel, mint sorozatos kísérleteket arra, hogy Dóra elismerje K. úr iránti elfojtott vágyait, azaz olyan „vallomást” tegyen, amelynek Dóra a végsőig megpróbál ellenállni.

Mint már láttuk, Lacan szerint a kezelés azért fulladt kudarcba, mert Freud öntudatlanul azonosította magát K. úrral. Mivel Dóra ugyancsak azonosítja Freudot K. úrral, ennek az lesz az elkerülhetetlen következménye, hogy Freud ragaszkodását ahhoz, hogy ő (Dóra) elismerje K. úr iránti vágyait, Dóra úgy éli meg, mint K. úr ismételt próbálkozásait arra, hogy vele szexuális játékokat űzzön. Végül Freudot éppen úgy utasítja vissza, ahogy azt K. úrral tette — két héttel előre bejelentve, hogy a kezelést megszakítja. Tudnunk kell, hogy K. úr megelőzőleg viszonyt folytatott gyermekei nevelőnőjével, és Dórát mélyen sértette, hogy a férfi neki is úgy udvarol, mint egy alkalmazottnak. Cserébe azzal áll bosszút, hogy mind Freuddal, mind K. úrral szolgáljaként bánik.

Freud állandó azonosulása K. úrral, a visszautasított szeretővel a dolgozatban más érdekes kérdéseket is felvet. A tanulmány egyik legfontosabb részlete az, ahogy Freud megvilágítja K. úr kísérletét arra, hogy az akkor tizennégy esztendő Dórát megcsókolja, miután csellel rávette a lányt, hogy az kettesben találkozzék vele irodájában. Freud azt írja, hogy K. úr „váratlanul magához szorította a lányt és szájon csókolta. Ez olyan szituáció volt, amely egy tizennégy esztendő ártatlan leánynál a szexuális izgalom érzését kelthette. Dóra azonban ebben a pillanatban heves undort érzett, kiszabadította magát, elrohant a férfi mellett, fel a lépcsőn, majd pedig ki a bejárati ajtóhoz” (Egy hisztéria-analízis... 35).

Az eset ezen részleteinek leírása közben Freud teljes mértékben viszontáttételének szorításába kerül: mindenáron azt kell nyomatékosítania, hogy Dóra reakciója abnormalis volt, mondván: „a tizennégy éves lány viselkedése már nyilvánvalóan és tökéletesen hisztériás” (Egy hisztéria-analízis..., 35). Dóra reakciója éppen azért volt hisztériás, mert megpróbálta elfojtani a benne ágaskodó szexuális vágyat: „A genitális érzés helyett, amely egy egészséges leánynál hasonló körülmények között bizonyára nem hiányozna, Dóránál... undor keletkezett” (Egy hisztéria-analízis..., 36). Az — természetesen — minden megfelelő ismerettel rendelkező megfigyelő számára a napnál is világosabb, hogy egy normális tizennégy esztendő lány égne a vágytól, ha egy középkorú férfi „váratlanul magához szorítja” egy elhagyott helyen.

Freud ezután Dóra undorérzését *orális* impulzusokkal hozza összefüggésbe, majd megmagyarázza, hogy Dóra azon állítása, miszerint tisztán érzékelt K. úr felsőtestének az övéhez nyomódását, valójában nem más, mint „áthelyezés”. Amit Dóra igazán érzékelt, legalábbis Freud szerint, és ami ilyen erős orális undort váltott ki belőle, az K. úr merev hímvesszőjének nyomása volt. Ennek a néven nem nevezhető szervnek a gondolatát tehát sikerült elfojtania, és az alsó testtájék nyomásának érzete áttevődött a felsőtestre. Az orális undort Dóra gyermekkori ujjszopás-szokásával hozza Freud összefüggésbe, és összekapcsolja az ebből (a szokásból) fakadó orális kielégülést Dóra ideges köhögésével. A köhögésben (a szájüreg és a torok irritációja) a Dóra szexuális fantáziáiról áruklodó

tünetet látja: Dóra bizonyára olyan jelenetet képzel maga elé, amelyben a szexuális kielégülés a száj által (*per os*, ahogy Freud fogalmaz) következik be. Ez pedig egy olyan jelenet, amely K. asszony és Dóra apja között folyik.

Mindezek után Freud a következő néhány oldalon azon vád ellen próbál védekezni, hogy pácienseivel túl szókimondó nyelven beszélne. Ezeket a bekezdéseket akár úgyis felfoghatjuk, mint a Freud személyiségében rejlő tudattalan feszültség bizonyos fokú leleplezését. Itt azonban elég csak rámutatnunk arra, hogy Freud — miközben saját ilyen vonatkozású izlésváltozásáról árulkodik — felszólít minket: fogadjuk el az egykor magas társadalmi rangját „annak a szerelmében” nyilvánult meg az ókori Görögországban (Egy hisztéria-analízis..., 52). Ezután tér vissza Dóra orális fantáziájához és egyszerűen leszögezi, hogy amire gondol, az nem más, mint felláció, azaz „a hímvessző szájba vétele” (Egy hisztéria-analízis..., 53). Nem volna nehéz Freudnál kimutatni egy ezzel összefüggő védekező mechanizmust, tekintve, hogy a következő oldalon kötelességének érzi, hogy mellékesen hozzátegye: „a pénisz szopásának ez a szerfelett illetlen perverz fantáziája” (Egy hisztéria-analízis..., 54). Aligha csodálható, hogy védekeznie kell a felláció gondolatával szemben, mivel több mint valószínű, hogy ez a képzelges nem Dóra fejében, hanem Freudéban játszódik le. Freud már megelőzően tudomásunkra hozza, hogy Dóra apja impotens, és ezt a tényt látja meghúzódni Dóra „undorító és perverz fantáziájá”-nak háttérben. Freud állítása szerint az apa képtelen péniszével a hüvelybe hatolni, így ehelyett K. asszonynak kell fellációhoz folyamodnia. Ám, mint arra Lacan rámutatott, Freudnak ez a következtetése meglepő logikai hibát hordoz. Ugyanis ha egy férfi impotenciában szenved, egyértelmű, hogy inkább csak jobb híján, *faute de mieux*, vállalkozik a cunnilingusra. Ahogy Lacan írja: „Mindenkinek tudnia kell, hogy a cunnilingus a legelfogadottabb csselfogás azoknak a »tehetős« férfiaknak a körében, akiket férfierejük kezdi elhagyni.” Ebben a gondolatmenetben mutatkozik meg legerősebben Freud viszontállítása. A logikai kapcsolat hiánya felfedi előttünk saját tudattalan vágyát a kielégülésre, arra a kielégülésre, amelyet Freud tudattalan alteregója, K. úr elnyerhetne, ha Dóra végre elismerné iránta való vágyait.

Freud elől saját viszontállítása elfedi annak a lehetőségét, hogy Dóra hisztériája nem K. úr, hanem K. asszony iránti vágyának elfojtásából fakad. Az átételi folyamat vizsgálatának végzetes hiánya miatt Freud nem ismeri fel idejekorán Dóra homoszexualitását. Hogy Dóra a férfiuralom áldozatává vált — most már nyilvánvaló. Nem csupán K. úr és apja játszik vele bábként; orvosa is beáll a hímek csapatába, és fáradhatatlanul azon dolgozik, hogy olyan vágyakat tulajdonítson neki, melyek nem övéi — miközben az övéit mellőzni próbálja.

Patriarchális előítéletek

Freud Dórára kifejtett kegyetlen hatása azonban nemcsak a viszontátételben gyökerezik. Tanulmányában általánosabb, a férfi felsőbbrendűségre utaló ideológiai tendenciákat is felfedezhetünk. Például módszeresen elzárkózik a női szexualitásban rejlő aktív, önálló hajtóerő tudomásul vételétől. Újra meg újra arra tanítja Dórát, hogy fogadja el, hogy ő (Dóra) K. úr számára élettelen tárgy. Valahányszor Dóra aktív szexuális vágyat mutat, Freud vagy azzal magyarázza ezt, hogy Dóra feltehetően maszkulin identifikációt fejez ki (amikor női nemi szerveket fantáziál, Freud azt feltételezi, hogy Dóra beléjük akar hatolni), vagy azzal, hogy valószínűleg arra vágyik, hogy egy férfi őbelé hatoljon. (Dóra K. asszony iránti vágyát Freud úgy értelmezi, hogy Dóra K. asszony helyében vágyik lenni, hogy ezáltal K. urat megközelíthesse.) Freud helyzete ellentmondásos: ő az első, aki felismeri a nők szexuális vágyát, ugyanakkor úgy állítja be önmagát, mint aki képtelen ebben többet látni, mint a készletést arra, hogy passzív befogadói legyenek a férfivágnak. Lacan ugyanezt az attitűdöt sejteti, amikor azt állítja, hogy Dóra (és az összes nő) számára a problémát éppen az jelenti, hogy „önmagát mint a férfivágy tárgyát kell elfogadnia” (Lacan), és hogy Dóra emiatt rajong K. asszonyért.

A feministák nagy megkönnyebbülést éreznek, amikor Dóra végül egy másik szolgának, Freudnak is felmond. Könnyű lenne Dóra hisztériás tüneteit a női test és kifejezőmód feletti férfi hatalom elleni néma lázadásnak felfogni, amint azt Cixous és Clément teszi. De ugyanakkor zavarba ejtő azt is látni, hogy ez a lázadás végül is milyen hatástalan maradt. Felix Deutsch egy 1957-es cikkben írta meg Dóra tragikus végét. A kezelés után továbbra is különféle hisztériás tünetektől szenvedett, családja számára elviselhetetlenné tette az életet, és egyre inkább anyjára kezdett hasonlítani (akit Freud a tipikus „háziasszony-pszichózis” diagnózisával utasított vissza). Deutsch szerint Dóra házasságukban mindvégig kínoztta a férjét. Deutsch végül arra a következtetésre jut, hogy „Dóra házassága csak arra volt jó, hogy férfiak iránti ellenszenvét leplezze”. Dóra állandó pszichoszomatikus székrekedésben szenvedett, végül vastagbélrákban halt meg. Deutsch így összegzi: „Halála... áldásnak tűnt mindazok számára, akik hozzá közel álltak. Hírforrásom úgy fogalmazott: Dóra kora egyik legvisszataszítóbb hisztérikája volt.”

Örömteli dolog lehet a fiatal, büszke Dórában a női lázadás sugárzó példáját látni (ahogy azt Cixous teszi), de nem feledkezhetünk meg a későbbi koros, szüntelenül nyafogó, vonyító és panaszkodó Dóráról, aki semmit sem tudott kiharcolni. A hisztéria nem a hallgatásba kényszerített nők lázadásának megnyilvánulása, hanem inkább a vereség kihirdetése, annak beismerése, hogy nincs más menekvés. A hisztéria, ahogy azt Catherine Clément megfogalmazza, segély-

kiáltás a vereség bekövetkezte után, amikor a nő már látja, hogy női szerepéhez méltóan száját végleg elnémították, testét pedig leláncolták.

Márpedig ha egy hisztériás nő elnémítva és leláncolva szenved, akkor Freud a szabadító szerepébe bújik. És ha a pszichoanalízis felszabadítási terve Dóra esetében elbukott, akkor az annak volt köszönhető, hogy a szabadító Freud — történetesen rajta kívül álló okok miatt — az elnyomó oldalán áll. Ő is patriarchális társadalom egyik férfitagja. Nem egyszerűen egyik tagja, hanem művelt, nagypolgári férfitagja, aki *malgré lui* hordoz patriarchális értékeket. Saját felszabadítási terve kibékíthetetlen összeütközésben áll a nők feletti zsarnok politikai és társadalmi szerepével.

Erről a mélyen beivódott tudattalan patriarchális szemléletről a *Dóra*-ban az árulkodik leginkább, hogy Freudot mennyire intenzíven foglalkoztatják páciense szexuális ismereteinek forrásai. Annak ellenére, hogy egyszer már hangsúlyozta, hogy lehetetlen Dóra szexuális ismereteinek forrását nyomon követni, Freud többször is visszatér a kérdéshez azzal az eltérő állásponttal, hogy forrásul akár egy korábbi nevelőnő könyvei is szolgálhattak: *A szerelem fiziológiája* Mantegazzától vagy akár egy lexikon is. Végül felismeri, hogy a tiltott könyvek mohó olvasásán kívül kellett itt lennie egy orális közlőnek is. Majd hihetetlen késéssel azt is megérti, hogy ez az orális forrás nem lehetett más, mint az imádott K. asszony. Azt a feltételezést Freud nem méltatja figyelemre, hogy az ismeretek szóbeli közlője Dóra anyja is lehet — az anya, akinek hagyományos feladata a leánygyermek szexuális nevelése. Ez a mellőzés tökéletesen utal arra, ahogy Freud Dóra anyjával bánt. Bár jelzi, mikor Dóra azonosítja magát anyjával, mégis mereven ragaszkodik ahhoz, hogy Dóra „teljesen kivonta magát anyja befolyása alól” (Egy hisztéria-analízis..., 29). Dóra nyílt gyűlöletét anyja ellen ennek a véleményének bizonyítékául hozza fel.

De Freudnak okosabbnak kellene lennie, mintsem úgy értékelni a lány anyja ellen érzett gyűlöletét, hogy az az anya objektív nem-szerethetőségének („házi-asszony-pszichózis”) elkerülhetetlen következménye. Saját ödipális magyarázata Dóra K. úrral szemben megnyilvánuló ellenállásáról jó szolgálatot tehetne abban, hogy Freud tisztábban lássa az anyja jelentőségét Dóra számára. Ödipális szempontból Dóra anyja vetélytársaként jelenne meg az apa szerelméért folytatott küzdelemben, ám ez a vetélkedés egyidejűleg magában hordozza az anyával való azonosulás szükségét is: a lánynak, hogy apja szerelmét elnyerje, olyanná kell válnia, amilyen az anyja. Freud megjegyzi, hogy Dóra úgy viselkedik, mint egy féltékeny feleség, és hogy ez a viselkedés azt bizonyítja, hogy Dóra „az anyja helyére állt” (Egy hisztéria-analízis..., 57). Ám ezekből a megfigyeléseiből további következtetésekre már nem jut. Azt is kimutatja, hogy Dóra K. asszonnal, apja szeretőjével is azonosítja magát, de megelégszik azzal, hogy Dórá-t elsősorban apjával és K. úrral kapcsolatban láttassa. Nem veszi észre, hogy Dóra

ellentmondásos viszonyba került anyjával, míg az idealizált K. asszonnyal, a történet másik anya-alakjával próbálja azonosítani magát. Patriarchális előítéletei Freudot arra sarkallják, hogy a nők egymás közötti viszonyait ne méltassa figyelemre, hanem ehelyett a nők férfiakhoz fűződő kapcsolataira összpontosítson. A Dóra pszichés fejlődésére hatással lévő más nők jelentőségének ez a végzetes alábecsülése döntően hozzájárul az analízis és a kezelés kudarcához. Nem utolsó sorban ez akadályozza meg Freudot abban, hogy ráébredjen a Dóra hisztériája mögött meghúzódó pre-ödipális indítékokra. Maria Ramas ezt így fogalmazza meg: „Freud maga is elismerte, hogy a hisztériás tünetek legmélyebb jelentése nem az apa iránti elfojtott, hanem az anya iránti tiltott vágy felszínre törése.”

Szexualitás és episztemológia

Freud különös érdeklődésében Dóra szexuális ismereteinek forrásai iránt — az előzőekkel ellentétben — nemcsak az nyilvánul meg, hogy Freud a lehető legtávolabb elkerüli a nők közötti orális kapcsolat forrásszerepének mérlegelését, hanem azt is jelzi, hogy Freud túl nagy jelentőséget tulajdonít ennek a kérdésnek. Dóra történetében semmi nem utal arra, hogy a kezelés sikeressége ennek a marginális kérdésnek a kibontásán múlna. Akkor vajon miért foglalkoztatják Freudot ennyire ezeknek az ismereteknek a forrásai?

Először is azért, mert ő maga vágyik *teljes tudásra*: miközben kardoskodik a rendelkezésére álló anyag töredékes jellege mellett, nem kevesebbre törekszik, mint hogy Dórát teljes egészében megfejtse. Az általa feltett kérdésre adandó válasz hiányossága tehát gyötrelmes a számára, mivel nyilvánvalóan szétosztja a teljesség ábrándját. Ugyanakkor a teljes körű, abszolút tudásnak ez a fokú vágya Freud ismeretelméletének egy alapvető kiindulópontjára hívja fel a figyelmünket: Freud számára a tudás befejezett, lezárt egész; a tudás birtoklása egyben hatalom birtoklása. Márpedig Freud, az orvos, különösen büszke magyarázó képességére. Miután Dóra babrálását kétrekeszes retiküljében a kisgyermekkorai maszturbálás jeleként értelmezi, nyilvánvaló elégedettséggel jegyzi meg: „Amikor azt a feladatot tűztem magam elé, hogy mindazt, ami az emberi lélekben rejtőzik, a hipnózis kényszere nélkül, szavaik és cselekedeteik megértése segítségével hozzam napvilágra, azt gondoltam, nehezebb dolgom lesz. Aki képes látni a szemével és hallani a fülével, meggyőződhet arról, hogy a halandók nem tudnak titkot tartani. Aki a szájával hallgat, az az ujjai hegyével fecseg; minden pórúsából árad önmaga leleplezése. Ezért az a feladat, hogy a rejtett lelki tartalmakat tudatossá tegyük, könnyen megoldhatónak bizonyul” (Egy hisztériaanalízis..., 74)

Más szóval, Freud még a hipnózisnál is erősebb kényszerítő erővel rendelkezik. Ő az, aki felfedi és felnyitja a titkokat; ő Ödipusz, aki megoldja a szfinx rej-

télyét. Ám — Ödipuszhoz hasonlóan — őt is szörnyű aggodalom emészti: a kasztrációtól való félelem. Amennyiben Freud nem tudja Dóra rejteljét megoldani, kudarcáért kasztrációval fog tudattalanul bűnhődni. Ebben a hatalmat jelentő tudásért folytatott küzdelemben Dóra egyszerre fedi fel magát Freud alteregójaként és vetélytársaként. Nála a titok, amelyet Freud megtalálni próbál. Ezen a ponton azt kell feltételeznünk, hogy ebben Freud viszontáttétele nyilvánul meg: a szexuális tárgyú kérdések feszegetése közben a hisztériás Dórával azonosítja magát. Freudnak megvan a maga titka, miképp Dórának is. Az analitikus technika, amelyet — mint már láttuk — nem lehet, csak „teljes zűrzavar” keltése árán napfényre hozni. Freud féltékenyen őrzi titkát, miképpen Dóra is az övét: K. asszony iránti homoszexuális vágyát.

Ám mivel Dóra nő — és mint ilyen, meglehetősen elviselhetetlen —, olyan fiatal nő, aki mind ez ideig megvetette az őt kezelő inkompetens (és bizonyára impotens) orvosokat, Freud számára fenyegető ellenféllel válik. Ha nem Freud nyeri a tudásért vívott csatát, kiderül inkompetenciája/impotenciája, kényszerítő erői semmivé foszlanak, ő pedig kasztrálttá válik. Ha Dóra nyeri a tudásért folyó mérkőzést, az ő tudásmodellje kerül ki diadalmasan, míg Freudé romba dől. Freud e pillanatban Szkülla és Kharübdisz között vergődik: ha az ismeret keresése közben Dórával azonosítja magát, nővé, azaz kasztrálttá válik; ám ha úgy dönt, hogy Dórára az ellenfél szerepét osztja, kénytelen lesz nyerni, másképp kasztrációval kell bűnhődni.

Ez az utolsó megállapítás — ti. hogy vereség esetén kasztráció lesz a büntetés — további magyarázatot igényel. Láttuk már, hogy Dóra ismeretforrásai a női, orális és elszórt jelzőket kapták. Ezzel szemben saját ismereteit Freud úgy állítja be, mint amelyek egységes egészet alkotnak. Mindkét esetben szexuális ismeretekről van szó. Freud más példái a szexuális ismeretek utáni vágyra a gyermekkori szexuális érdeklődésre vonatkoznak; e témában a *Kis Hans* a legfőbb műve.³ A *Dóra* után a *Kis Hans*-ot olvasva lehetetlen nem észrevenni a két szöveg feltűnően eltérő hangnemét. Az ötesztendő kis Hans, a nemiség titkainak megértésén erőlködve episztemofiliájában (ez Freud saját kifejezése a *Három értekezés*-ből) erős bátorításra lel. Freud lankadatlanul kifejezi a kisfiú intelligenciája felett érzett csodálatát; olyan dicséző szavakkal él, mint például: „A kisfiú itt ismételtén igazán szokatlan éleslátásról tett tanúbizonyságot.” Vagy másutt: „A kis Hans egy merész mozdulattal magához ragadta az analízis vezetését ... , és ragyogó tünetkezeléssel közölte: ...” (A kis Hans, 171). Ez már egészen más hangvétel Dórának szóló rideg figyelmeztetéseihez, folytonos „et tu quoque” riposztjaihoz képest, amelyeket Dóra helyzetértékeléseire adott.

Miért ez az eltérő bánásmód? Jó okunk van azt feltételezni, hogy *A kis Hans*

³ Magyarul: „Egy öt éves kisfiú fóbiájának analízise”. A kis Hans. Ford.: Alpár Zsuzsa. In: S. F.: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok* I. Cserépfalvi, Bp., 1994. 111–212.

ban Freud egyenlőségjelet tesz a tudásvágy és elméletalkotás, valamint a hímvessző utódnemzésben játszott szerepének megismerésére irányuló vágy közé. Más szóval Freud számára a hímvessző az ismeretszerzés egyetlen tárgya. Ám ha ez így van, a tudást és az elméletet egységes, lekerekített, befejezett dologként kell felfognunk — mint amilyen a hímvessző. A kis Hans ebben az értelemben Freud péniszévé válik. Egyrészt mert Freud örömét lelheti tanulmányozásában, izgalmat és lelkesültséget kelt benne, de egyúttal énjének mása is: olyan sarjádó szexuálteoretikus, aki Freud saját ismeretszerzési tevékenységét megerősítendő lép fel. De ahol a kis Hans megerősít, ugyanott Dóra fenyeget. Dóra tudását nem lehet egészként értelmezni; ismeretei elszórtak, és női közlések révén apránként álltak össze. Dóra episztemológiai modellje olyan lesz, mint női nemi szerv, amely Freud elképzelése szerint befejezetlen, diffúz, töredékes, ennek következtében kasztrált nemi szervként fogható fel. Amennyiben Freud elfogadná Dóra ismeretszerzési modelljét, az egyet jelentene a hímvessző mint az emberi tudásvágy elsődleges szimbólumának elutasításával, azaz újra a kasztráció tudomásulvételével.

Ennek következtében Freud férfipszichéje Dórát alapvetően még fenyegetőbbnek érzékeli, mint ahogy azt tudatosan kifejezni képes. Ismeretszerzéssel összefüggő, leplezni kívánt kasztrációs félelme többször is felbukkan: olthatatlan vágyában, hogy megismerje Dóra ismereteinek forrásait, és abban, ahogy szokatlanul elmélyülten taglalja a Dóra-tanulmány töredékes voltát. Annak beismerése, hogy valakinek a tudásában rések tátonganak, számára egyet jelent a hímvessző réssé alakulásával, azaz a férfi nővé válásával. A rések, lyukak, nyitott felszínnek tehát mindenképpen elkerülendők; és ha ezt észben tartjuk, további jelentésrétegeket hánthatunk ki a már korábban idézett szövegből: „Tekintettel analitikus eredményeim hiányosságaira, nincs más lehetőségem, mint hogy kövessem azon kutatók példáját, akik már attól is boldogok, ha hosszú nyugalmasból végül napvilágra tudják hozni a felbecsülhetetlen értékű, ám hiányos régiségek maradványait. A hiányzó láncszemeket más analízisek mintája alapján pótolom.” A „felbecsülhetetlen értékű, ám hiányos régiségek maradványai” kifejezés nem csak Dóra történetére vonatkozik: magára Dórára, nemi szervére és női megismerési modelljére. Freud „bebiztosítja” az üzenet egyértelműségét: a „hiányos” jelzővel ő rendszerint a kasztrálás eredményét írja le, és a „felbecsülhetetlen értékű” is az, ami: (fel)becsülhetetlen, tehát nincs értéke. Hogyan is lehetne itt értékről beszélni, amikor az értékes darabot eltávolították?⁴ A maradványok hiányosak, a hímvessző le van vágva. Freud feladata következőképpen nagyon is jelentőségteljes: „pótolni a hiányzó láncszemet”. Más szóval az ő

⁴ Freud visszatérően azt sugallja, hogy a kasztráció a hímvessző levágását jelenti. Ez igen meglepő: nem elsősorban azért, mert a kasztráció valójában a herék eltávolításával jár, hanem azért, mert Freud sehol nem utal a saját definíciója és a valóság között feszülő ellentétre.

hímesszőjének kell a Dóra által megjelenített ismeretszerzési rést betömnie.

Ilyen feladatot viszont csak az tud ellátni, aki rendelkezik a hiányzó darabbal. Éppen ez az, amit Freud a tanulmányban olykor-olykor kétségbe von: a kasztrációtól való félelem egyben attól a felismeréstől való a rettegés is, hogy valaki már elszenvetted a kasztrációt. Freud ingadozása a *Dóra*-ban a között, hogy kitartson teljesség iránti vágya mellett, egyszersmind rögzítse az anyag töredékes jellegét, azt jelzi, hogy a szövegben a hímvessző egyfajta „*fort-da*” játékot űz a szerzővel.⁵ Freud írása Dóráról két harcra és hatalmi küzdelmet beszél el — olyan küzdelmet, amelyben a férfiszereplő férfiassága kockán forog, és amelyben egyáltalán nem mindig ő van fölényben.

Amikor Dóra úgy mond fel Freudnak, ahogy egy cselédnek szokás, paradox módon megmenti őt a további megismerési bizonytalanságtól. Freud számára megmarad Dóra *mesteri megírásának*, elemzésének lehetősége. És bár tanulmánya magán viseli a közte és áldozata közt zajló küzdelem maradandó sebeit, a közreadást csak egy győztes Freud engedhette meg. Dóra ugyan felmondott neki, ám ő bosszút állt: nővéreinek, Rosának a szobalánya akarata ellenére a Dóra nevet kapta sajátja helyett, ami szintén Rosa volt (*A mindennapi élet pszichopatológiája*. Cserépfalvi, Bp., 1992). Végül is Ida Bauer — a sors fíntoraként — egy szolgáló nevének vált híressé.

Freud ismeretelmélete egyértelműen fallocentrikus. A férfi a tudás hordozója; egyedül neki van hatalma a nőbe és a szavak mögé hatolni; a nő szerepe, hogy hagyja ennek igazságát magába hatolni. A megismerésnek ez a fallocentrikus jellege egyáltalán nem csak a freudizmus sajátja. Éppen ellenkezőleg: patriarchális társadalmunkban általánosan uralkodó befolyásnak örvend. Aligha képzelhető el, hogy Freudot ez érintetlenül hagyta volna. Ugyanakkor politikai szempontból fontos rámutatnunk, hogy a tudásnak ez a beteges kettéosztása férfiúi teljességre és női töredékességre egész egyszerűen misztifikáló és mitologikus jellegű. Egyáltalán nincs bizonyíték arra, hogy valóban létezne a tudásnak ez a két, nemileg determinált fajtája, amelyeket az emberi genitáliák formáival párhuzamba lehetne állítani. Dórát a tanulmányban azért látjuk a női episztemológia hordozójaként, mert Freud ellenfelül választotta a megismerésért folyó harcban — ezzel mintegy szimbolikus ellenségévé avatva őt. A Dóra „női értékei” feletti győzelem azt jelenti, hogy Freud alázattal fogadja el a férfiasságról és a nőiségről alkotott saját definícióit. A hatalom mindig megalkotja a maga definícióit, és ez különösen igaz a férfiak és a nők mesterséges megkülönböztetésére egy patriarchális társadalmon belül. A patriarchális felfogás legvilágosabban abban mutatkozik meg, hogy az a nőt a férfi ellentétéként határozza meg

⁵ *Fort-da* játéknak azt nevezzük, amikor a kisgyermek játékszerét eltolva, majd visszaszerezve az anya jelen- ill. távollétét képezi le. *Fort-da* megközelítőleg annyit tesz: itt-ott.

— és Freud is éppen így definiálja Dórát és azt a női episztemológiát, amelyet szerinte megtestesít. Ezt a fallocentrikus episztemológiát azzal lehet megingatni, ha rámutatunk „természetes” megalapozottságának hiányára. Tény, hogy a *Dóra* esetében ezt csupán Freud nőiségről és szexualitásról szóló elméletei alapján tudtuk megtenni. A fallocentrikusság elleni támadásnak belülről, magából a fallocentrikusságból kell kiindulnia, minthogy nem beszélhetünk itt „kívül”-ről, azaz olyan külső térről, amelyben az igaz nőiség, melyet nem rongált meg a patriarchátus, érintetlenül áll előttünk, hogy megismerhessük. Csak úgy rombolhatjuk le a patriarchális rendszer mitikus és misztifikáló építményeit, ha saját fegyvereivel fordulunk ellene. Más eszköz nem áll rendelkezésünkre.

Battyán Katalin fordítása

IRODALOM

- CIXOUS, HÉLÈNE–CLÉMENT, CATHERINE** 1975. *La jeune née*. Paris, Editions 10/18.
CIXOUS, HÉLÈNE 1976. *Portrait de Dora*. Paris, Éditions des femmes.
DERRIDA, JACQUES 1972. *Marges de la philosophie*. Paris, Minuit.
LACAN, JACQUES 1966. *Écrits*. Paris, Seuil.

FEMINIZMUS, NŐISÉG ÉS FREUD*

Nancy Chodorow

A feministák igen nagy érdeklődést mutattak a pszichoanalitikus elmélet iránt, és sokféle módon építettek a pszichoanalízisre mint lehetséges elméleti alapra.¹ A hatvanas és a korai hetvenes évek nőmozgalmainak aktivistáit igencsak meglepte volna ez az érdeklődés. A kor uralkodó feminista álláspontja Betty Friedantól kezdve, Firestone, Millett, Weisstein és mások szállóigévé lett kijelentéseiig bezárólag, rendkívül ellenséges és megvető volt Freuddal szemben. A nők

* A szöveg forrása: Chodorow, N. J. (1989): *Feminism and Psychoanalytic Theory*, Yale University Press, New Haven, 165–177.

¹ L. pl. : Jessica Benjamin, „The end of internalization: Adorno’s social psychology,” *Telos*, 32 (1977); „Authority and the family revisited, or a world without fathers,” *New German Critique*, 13 (1978); „Rational violence and erotic domination,” in Hester Eisenstein and Alice Jardine (eds), *The Future of Difference* (Boston, G.K. Hall, 1980); „The Oedipal riddle: authority, autonomy, and the new narcissism,” in John Diggins and Mark Kamm, *The Problem of Authority in America* (Philadelphia, Temple University Press, 1981); Dorothy Dinnerstein, *The Mermaid and the Minotaur* (New York, Harper and Row, 1976); Jane Flax, „The conflict between nurturance and autonomy in mother-daughter relationships and within feminism,” *Feminist Studies*, 4 (1978), 171–89.; „Critical theory as a vocation,” *Politics and Society*, 8:2 (1978); „Political philosophy and the patriarchal unconscious,” in Sandra Harding and Merrill B. Hintikka (eds), *Discovering Reality: feminist perspectives on epistemology, metaphysics, methodology, and the philosophy of science* (Dordrecht, Reidel, 1983); and „Psychoanalysis as deconstruction and myth: on gender, narcissism and modernity’s discontents,” in Günter H. Lenz and Kurt Shell (eds), *Crisis of Modernity* (Boulder, Col., Westview Press, 1986); „Mother-daughter relationships: psychodynamics, politics and philosophy,” in Eisenstein and Jardine (eds), *The Future of Difference*; Miriam Johnson, „Fathers, mothers and sex typing,” *Sociological Inquiry*, 45 (1975); „Heterosexuality, male dominance and the father image,” *Sociological Inquiry*, 51 (1981), and „Locating male dominance,” in Jerome Rabow, Gerald M. Platt and Marion Goldman (eds), *Advances in Psychoanalytic Sociology* (Malabar, Fla., Krieger, 1987); Evelyn Fox Keller, *Reflections on Gender and Science* (New Haven, Yale University Press, 1985); Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism* (New York, Pantheon, 1974); és Gayle Rubin, „The traffic in women: notes on the ‘political economy’ of sex,” in Rayna Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women* (New York, Monthly Review Press, 1975).

elnyomásának fő tényezőiként tartották számon a freudi elméletet és terápiát.²

A feminista körök e vitája meglehetősen vegyes reakciókat váltott ki magán a pszichoanalízisen belül. A nőmozgalom Freud széles körű kritikáját, újragondolását, felülvizsgálását eredményezte elsősorban a neofreudistának vagy kulturálisnak nevezett irányzatok részéről — Sullivan, Horney és Thompson és mások követőinél.³ Az ortodox pszichoanalízisen belül is megújult érdeklődés mutatkozott a női szexualitás, a női fejlődés és általában a nők pszichológiája iránt.⁴ Úgy tűnik azonban, hogy jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ez az új kutatási terület és érdeklődés komoly, tudományos keretek között maradjon. Biztosítani kívánták, hogy a kérdéshez nem tartozónak tekintett szempontok, mint a politika vagy a kulturális értékek, ne gyakorolhassanak befolyást.

Ebben a fejezetben két, a feministák és a freudisták által felvetett általános kérdést (vagy ellenvetést) tárgyalok, melyek mind a fenti változásokhoz, mind pedig egymáshoz kapcsolódnak. Főképpen a feministák által felvetett kérdésekre keresem a választ, de sor kerül majd a freudista tudósok és terapeuták kérdéseire is. Mindkét kérdéstípus érinti a feminista pszichoanalitikus elmélet által felállított tételt, miszerint a nőiesség, a feminizmus és Freud számos ponton érintkeznek, egyik a másik által nyer jelentést.

Mi ez a két általános kérdés? A feministák a következőt szokták kérdezni: mi köze van Freudnak vagy a pszichoanalízisnek a feminizmushoz? Van valami köze a pszichoanalízisnek a feminizmushoz, vagy tud-e bármi érdemlegeset mondani a nőkről és a „nőiességről”? A freudisták kérdése ennek az ellentettje. A terapeuta vagy a pszichoanalitikus kérdése az, hogy mi köze van a feminizmusnak Freudhoz? Van valami köze a feminizmusnak Freudhoz vagy a nők pszichológiájának pszichoanalitikus felfogásához?

A feminista kérdései

Bontsuk ki jobban a feminista kérdését. Számos ellenvetés lehet annak az embernek a fejében, aki azt kérdezi, mi köze van Freudnak a feminizmushoz. Az

² Azt gondolom, még mindig ez az uralkodó álláspont. Lásd pl. Pauline Bart kritikáját: Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering: psychoanalysis and the sociology of gender* (Berkeley, University of California Press, 1978), in Joyce Trebilcot (ed.), *Mothering: essays in feminist theory* (Totowa, N.J., Rowman and Allenheld, 1983).

³ Jean Baker Miller, *Toward a New Psychology of Women* (Boston, Beacon Press, 1976), és Miller (ed.), *Psychoanalysis and Women* (New York, Penguin, 1973).

⁴ L. pl. Harold P. Blum (ed.) *Female Psychology* (New York, International University Press, 1977), és Herman Roiphe and Eleanor Galenson, *Infantile Origins of Sexual Identity* (New York, International University Press, 1981).

első és a legszélsőségesebb álláspont úgy véli, hogy a nők elnyomása politikai, gazdasági és társadalmi probléma, amelyhez nincs semmi köze a pszichológiának.

Egy másik felfogás szerint a nők természetesen pszichológiai értelemben vannak elnyomva. Ám a női szocializáció megértéséhez, valamint ahhoz, hogy felismerjük, hogyan is válnak a nők azzá, amiké végül válnak, nincs szükség egy, a tudattalannal és az intrapszichikus tartalmakkal dolgozó, misztikus és komplikált elméletre. Ennek semmi köze nincs a tudattalanhoz, teljesen nyilvánvaló a hétköznapi életben is. A gyerekek egy férfiak által dominált társadalomban nőnek fel, ahol születésük pillanatától fogva rózsaszínű, illetve világoskék takarót kapnak, autókkal vagy babákkal játszanak, szexista tartalmú könyveket olvasnak, és a nemeket élesen elválasztó iskolákba járnak. A lányok megtanulják, hogy jónak kell lenniük és a férfiak kedvében kell járniuk, míg a fiúktól azt várják el, hogy erősek legyenek és így tovább. A „társadalom” értékeket ír elő az emberek számára, s a társadalmi elvárások figyelembevételével kell alakítanunk viselkedésünket. A „társadalom” elvárja, hogy a nők ne érjenek el túl sokat az életben, ne legyenek aktívak, ezért a nők nem is ilyenek. Az emberek a társadalmi helyzetükkel összhangban cselekszenek a mindenkori jutalmak reményében. Ezek voltak Betty Friedan és Naomi Weisstein nagy hatású írásainak korai érvei. E szempontok azóta is sokak részéről elhangoznak.⁵

Harmadszor, a feministák állítják azt, hogy Freud elmélete szexista, nőellenes, nőgyűlölő. Freud tagadta, hogy a nőknek lehet orgazmusuk; úgy gondolta, hogy a nők híjával vannak azon fejlett igazságérzetnek, mellyel a férfiak rendelkeznek, hogy a nők hiúak, féltékenyek, tele vannak szégyenérzettel, és hogy a szövéseken kívül semmi mással nem járultak hozzá a civilizációhoz. Teljesen magától értedődőnek gondolta, hogy bármelyik hároméves gyerek jobbnak tartja a férfi nemi szerveket a nőieknél.

A freudista kérdései

A freudista kérdéseit is kifejtethetjük. Számos ellenvetés lehet annak az embernek a fejében, aki azt kérdezi, hogy mi köze van a feminizmusnak Freudhoz. Először is, a freudista szerint a pszichoanalízis pszichológiai elmélet és klinikai gyakorlat; ezzel szemben a feminizmus politikai mozgalom vagy legfeljebb politikai elmélet. A pszichoanalízisnek nem kell a politika, az egyenlőség vagy az egyenlőtlenség kérdéseivel foglalkoznia.

⁵ L. Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York, Dell, 1963), és Weisstein, „*Kinder, Küche, Kirche: Psychology Constructs the Female*” (Somerville, New England Free Press, 1968).

A freudistának van egy másik, ezzel összefüggő állítása is, egy módszertani állítás, mely szerint a pszichoanalízis értékmentes tudomány, amely egyszerűen csak rögzíti az ember fejlődésének és pszichológiai életének igazságait és nem részrehajló. A feminizmus ezzel szemben értékekkel terhelt és elfogult.⁶

Ezek azok a fajta kérdések és megfontolások, amikkel most foglalkozni fogok. Először a feminista kérdéseket válaszolom meg, mert úgy vélem, hogy ez betekintést nyújthat a freudista vagy a klinikus kérdéseibe is. Hadd bocsássam előre zárójelben, hogy itt a feminizmust mint elméletet és gyakorlatot vizsgálom. A feminista elméletnek meg kell értenie a nők és férfiak élethelyzeteinek társadalmi szeveződését és dinamikáját — a szexuális egyenlőtlenséget és aszimmetriát, a szexualitást, a nemeket, a szülővé válást, a gyermekeket, a nemek közti kapcsolatokat. A feminista elméletnek azonban egyfajta felszabadító gyakorlathoz is hozzá kell járulnia, egy gyakorlathoz, amely megszabadít a szexuális egyenlőtlenségtől és képessé tesz arra, hogy változtassunk dolgainkon.

Válasz a feministának: Freud jelentősége a feminizmus számára

Nézzük, melyek a feminista kérdései! Mi köze van Freudnak a feminizmus-hoz? Tud-e bármi érdemlegeset mondani a pszichoanalízis a nőkről és a „nőieségről”? Az első ellenvetés a következő volt: a nők elnyomása társadalmi és nem pszichológiai természetű, az egyenlőtlen fizetésekkel, a munka világán belüli diszkriminációval, a nemi erőszakkal, a feleségek bántalmazásával, az otthoni munka nemek közti egyenlőtlen megosztásával, a férfiak nők feletti hatalmával van összefüggésben. Próbáljunk meg válaszolni ezekre a felvetésekre.

Először is, a nemek társadalmi és politikai szerveződése nem választható el attól a tényről, hogy mindenkinek van biológiai és társadalmi neme, hogy mindnyájan sajátos szexuális szerveződéssel és irányultsággal rendelkezünk, hogy mindnyájan vagy férfiak vagy nők vagyunk — ez része alapvető identitásunknak és a világban való létezésünknek. Nem érthetjük meg a nemek társadalmi és politikai szerveződését és történetét az emberek szexuális lényé válásának egyidejű figyelembevétele nélkül. Tehát most nem külső szerepekről beszélünk, mint ahogy azt például a szociológusok elvárnák tőlünk, azaz arról, hogy az

⁶ A szociológusok középen állnak e kérdést illetően. A hagyományos szociológia egyetértene a feministákkal abban, hogy a nemek társadalmiak és nem pszichológiaiak, vagy ha mégis azok, akkor a szociális tanulás elmélete magyarázza meg őket. Egy feminista szociológus is kritikus volna Freud nőgyűlöletével szemben. Egy hagyományos szociológus azonban szintén az értékmentes elméletet és módszereket előnyben részesítő pszichoanalitikus módszertani pozíciót foglalná el a feminista szociológussal szemben, aki a „a nőkért való szociológia” mellett érvelne, s azt állítaná, hogy a hagyományos tudomány a pszichoanalízissel együtt férfiszempontú.

emberek munkások, szülők, tanárok; arról, hogy a foglalkozási szerepeket el kell választani a családi szerepektől, az anyai szerepet az apaitól, arról, hogy az emberek gazdasági kategóriák megszemélyesítői. A társadalmi nemmel nem ez a helyzet. Az emberek nemcsak úgy eljárzanak egy, a többi szerephez kapcsolódó nemi szerepet, amiből akár ki is léphetnének. Nem felejtethjük el, hogy szexuális lények vagyunk, nem léphetünk ki saját nemünkől, hiszen ez az, amik vagyunk. Nem létezőnk ettől függetlenül, vagyis nincs valamiféle nemiségről leválasztott énünk. Tehát amikor a nemek és a szexualitás kérdései érdekelnak bennünket — még akkor is, ha kérdéseink elsősorban társadalmi, politikai vagy gazdasági természetűek —, nem könnyű elválasztani a lelki és a társadalmi tényezőket. A nemek társadalmi szerveződése és a nemmel rendelkező emberek szétbonthatatlan egységet alkotnak. A nemek társadalmi szerveződése beépült a fejünkbe, és férfiakra és nőkre osztja a világot. Az a tény, hogy van nemünk (szexualitásunk és nemi identitásunk), beépült a társadalmi szerveződésbe. Az egyik csak a másik által nyeri el jelentését.

A feminista elméletnek képesnek kell lennie e kötődési pontok, e teljesség átfogására. Jelen céljainkat szem előtt tartva tehát, a feminista elméletnek magába kell foglalnia azt a tényt is, hogy pszichológiai értelemben nemekkel vagyunk „ellátva”, s hogy ez része annak, amik vagyunk. A nemek társadalmi szerveződése nem üres helyet vagy szerepkategóriát jelent, amelyeket, hasonlóan a politikai vagy gazdasági helyekhez, bárki betölthet. A nemek társadalmi szerveződésében csak bizonyos emberek tölthetnek be bizonyos helyeket.

A feminizmus azonban a nemek társadalmi szerveződését és pszichológiáját is meg akarja változtatni. Legfőbb érve az, hogy a nemek és a szexualitás kulturális és társadalmi termékek, és mint ilyenek, függetlenek a biológiától, amely csak hozzájárul kialakításukhoz. A nem és a szexualitás nem változtathatatlan adottság. Éppen ezért a feminizmusnak szüksége van egy elméletre arról, hogy miként lettünk szexuális lények.

Freud ilyen elméletet hozott létre. Mély elemzést adott a nemek szerveződéséről és reprodukciójáról, arról, hogy „előállításunk” során hogyan válik részünk a nemiség. A pszichoanalitikus elmélet szinte definíciószerűen a szexualitás elmélete, annak az elmélete, hogy hogyan fejlődik ki a nőkben és férfiakban a szexualitás. Freud megmutatja, hogy miért nem létezőnk sajátos, egyedi szexualitásunk és nemi identifikációnk nélkül, még akkor sem, ha a szexualitás és a nemi identifikáció tanult dolgok. Hadd említsem meg Freud érvelésének néhány fontos pontját.

Először is, Freud elválasztotta vagy felszabadította a szexualitást a nemektől és a szaporodástól. Freud szerint nincs semmi elkerülhetetlen a szexuális tárgyválasztás fejlődésében, valamint ennek módjaiban és céljaiban; nincs veleszületett nőiség vagy férfiaság. Mindnyájan potenciálisan biszexuálisak vagyunk, aktívak vagy passzívak, polimorf módon perverzek, és szexualitásunk nem kizá-

rólág genitális. Az is fejlődési folyamat eredménye, ahogyan bármely nő vagy férfi érzi és megérti fiziológiáját, fantáziál róla, szimbolizálja, kialakítja belső reprezentációját — ezeket az érzéseket és fantáziákat a biológiától teljesen független megfontolások alakíthatják. A nőt létrehozzák, nem születik annak, mondja Freud, és egész nyíltan leírja azokat a speciális nehézségeket, amelyekkel szembe kell nézniük a lányoknak ahhoz, hogy az elvárásoknak megfelelően passzív, heteroszexuális genitális felnőttekké váljanak. Freud azt is állítja, hogy mind a homoszexualitás, mind a heteroszexualitás mindkét nem esetében fejlődési termék. Egyik sem veleszületett.

Freud bebizonyította, hogy mindenfajta szexualitás — a nemzésre, illetve a nem erre irányuló, a genitális és a nem genitális, a heteroszexuális és a homoszexuális, az autoerotikus és a társra irányuló, a gyermeki és felnőtt — egy kontinuum mentén képzelhető el, és sokféle módon kapcsolódik egymáshoz. Nincs semmi különös a szaporodás végett folytatott heteroszexuális közösülésben, hiszen ez csak egy típus a sokféle szexuális tevékenység közül. Bármely szervnek, majdhogynem bármely tárgyának lehet erotikus jelentősége.

Másodszor, Freud azt állítja, hogy annak ellenére, hogy a szexualitás és a társadalmi nemek fejlődése nem kikerülhetetlen, a nemi személyiség és a szexuális orientáció fejlődése szabályozott módon történik a férfiak és a nők esetén egyaránt. Ezt az Ödipusz-komplexus klasszikus példáján láthatjuk, amely megmagyarázza a férfias identitás, a női heteroszexualitás és az apa iránti szeretet fejlődését, valamint a felettes-én kialakulásának különféle formáit. Ennek kifejtését egy fontos késői írásában találjuk, amely a preödipális anya–lány kapcsolat különleges természetéről, valamint e kapcsolatnak a nők későbbi életére gyakorolt hatásáról szól. Észre kell vennünk, hogy Freud meglehetősen őszinte azt illetően, hogy a „normális” női fejlődés nagyon sokba kerül a nőknek. A nőiségről szóló előadásában a következőket mondja: „Nem mulaszthatom el ... hogy meg ne említsem egy megkapó benyomásomat. Egy 30 év körüli férfi az analízisben fiatal ember és egy kibírhatatlan egyén benyomását kelti, akitől elvárjuk, hogy a fejlődés azon lehetőségeit, melyeket az analízis nyit meg részére, erőteljesen ki fogja használni. Hasonló életkorú nő azoban gyakran megijeszt bennünket lelki merevségével és megváltoztathatatlanságával. Libidója végleges helyzetet foglal el, és képtelennek mutatkozik, hogy más irányba forduljon. Hiányoznak a további fejlődés céljai, mintha csak az egész folyamat már lepergett és ettől kezdve befolyásolhatatlanná vált volna, sőt, mintha a nőiességet kialakító nehéz fejlődés az egyén minden lehetőségét kimerítette volna.”⁷

Freudnak a női és férfi nemi személyiség és szexuális orientáció szabályozott fejlődéséről szóló eme előadása két különösen fontos mozzanatot tartalmaz a feminista elmélet számára.

⁷ Sigmund Freud: *A lélekelemzés legújabb eredményei*. Ampelos Könyvek, Debrecen 1943. 159–160.

Először is, Freud leírja, hogy a nők férfiakhöz való heteroszexuális vonzódása csak erőtlen és gyenge formában valósul meg, akkor is csupán részlegesen. Fejlődési keretben értelmezve a jelenséget, azt mondhatjuk, hogy a kislány apja péniszét szeretné megkapni, nem magát az apját. Vagyis az anya előli menedékként van szüksége az apára, mivel az anyával való összefonódása mindig szoros marad. Az anyával való kapcsolatának jellegét a kislány átviszi a férfikkal létesített kapcsolataira. Freud arra is utal, hogy a nők „igazi” tárgyszeretete csak a gyermekeikhez fűződő kapcsolatokban valósul meg, a férfikkal szemben soha (bár a freudi elméletnek logikus következménye volna, Freud sosem fordít arra gondot, hogy megvizsgálja, vajon megvalósítják-e a nők az igazi tárgyszeretetet más nőkkel való kapcsolataikban).⁸ A nőknek nincs „természetes” vonzódása a férfiakhöz; ezt a vonzódást létre kell hozni.

Másodszor, a maszkulin Ödipusz-komplexus elmélete a férfidominancia reprodukciójának elmélete. A maszkulin Ödipusz-komplexus természetes folyamányai a nők mint pénisz nélküli lények megvetése, és az apával való azonosulás a férfiak közös felsőbbrendűségében. A férfi Ödipusz-komplexus eredménye Ruth M. Brunswicknak, Freud egy követőjének megfogalmazásában: „az, amit a normális maszkulin nők megvetésének tartunk.”⁹ Ezen a módon képes egy kislány felhagyni azzal, hogy anyját tekintse szeretete tárgyának, és ez az oka annak, hogy egyáltalán hajlandó erre. Freud nem terjeszti ki vizsgálódásait erre a kérdésre, későbbi analitikusok azonban, mint például Karen Horney és Grete Bibring megtették ezt, feltárva az összefüggést a nők megvetése, a nőktől való félelem, a nők, a női tevékenységek és a női lét leértékelése között, amely annak a körülménynek fejlődési termékei, hogy a kislány első szerelmi tárgya és az elsődleges szülő egy nő.¹⁰ (A nők maguk is leértékelik saját nemüket az Ödipusz-komplexus természetes kimeneteleként. Úgy válunk azzá, akik vagyunk, hogy férfikként és nőkként különbözőképpen értékeljük a férfiasságot és a nőiességet.)

Végül Freud lényegre tapintó társadalmi elemzést adott a nemek és a szexualitás elnyomását illetően. Most elég lesz számunkra két példa. Először, „A »civilizált« szexuálmorál és a modern idegesség” című tanulmányában azt elemzte Freud, hogy a gyermekkori szexuális elfojtások hogyan hozzák létre a konfliktusos és feszült házassági kapcsolatokat, melyek aztán olyan hatással vannak az e házasságból született gyermekekre, hogy az egész helyzet megismétlődik

⁸ L. „On narcissism: an introduction,” 1914, *SE*, 14. köt., 69–102.

⁹ Ruth Mack Brunswick, „The pre-Oedipal phase of the libido development,” in Robert Fliess (ed.), *The Psychoanalytic Reader* (New York, International University Press, 1940), 231–253.

¹⁰ Bibring, „On the ‘passing of the Oedipus complex’ in a matriarchal family setting,” in Rudolph M. Loewenstein (ed.), *Drives, Affects and Behavior: essays in honor of Marie Bonaparte* (New York, International University Press, 1953), 278–284.; Karen Horney, „The dread of women”, *International Journal of Psychoanalysis*, 13 (1932), 348–360.

a következő nemzedékben.¹¹ Egy polgári nő, állítja Freud, a rákényszerített szexuális elfojtással és a szüleitől való függőséggel érkezik a házasságba. Ez a felismerés férjét arra készíti, hogy máshol keressen szexuális kielégülést. Amint a nő érettebbé válik, szexuális érdeklődése felébred, férje érdeklődése azonban ekkorra már nincs a közelében. Ezért a nő a gyermekeivel való kapcsolatát szexualizálja, felkeltve ezáltal azok szexuális érdeklődését, amelyet aztán el kell fojtani (ezzel is hozzájárulva neurózisuk kifejlődéséhez). A nő, férje házastársi és szexuális kudarcai miatt neheztelést érez férje iránt, s emiatt is bűnösnek érzi magát; e neheztelését neurotikusan magába fojtja, ami bántja őt magát, a gyermekeit és a házasságát. Másodszer, a *Tanulmányok a hisztériáról* című műben ragyogóan kifejti a nők és a neurózis kényszerei között lévő kapcsolatot. Itt Freud a kor uralkodó nézetével szemben foglal állást, miszerint a hisztériások degeneráltak és gyengék, és amellet érvel, hogy az általa kezelt nők különösen okosak, kreatívak és erkölcsösek voltak. Felvetette, hogy a nők például a betegek ápolásával járó elszigeteltség miatt nem tudják kibontakoztatni tehetségüket és képességeiket. A nő neurózisa reakció.¹²

Az első feminista kérdésre véleményem szerint a válasz az, hogy Freud kimutatta a nemi elnyomás pszichológiai és társadalmi formáinak összefonódását; külön említést érdemel az a tény, hogy a nemek és a szexualitás pszichológiai kérdéseinek geneziséét Freud társadalmi kontextusban magyarázza.

Térjünk át a második feminista ellenvetésre. Miért van szükségünk egy olyan bonyolult elméletre, amely tudattalan lelki folyamatokról beszél, amikor magától értetődik az, hogy a társadalom eltérő módon kezeli, és bizonyos szerepekbe kényszeríti a nőket és lányokat? Két fontos dolgot kell itt kiemelnünk. Először is meg kell értenünk és magyarázatot kell adnunk arra, miért olyan szívós és állhatatos az emberek elkötelezettsége a nemek társadalmi szerveződése iránt, például a homoszexualitás tabujának megítélésében. Miért van az, hogy az emberek gyakran nem tudnak változtatni, hiába akarnak? Miért okoz még mindig nehézséget egy „felszabadított” férfi számára az egyenlően vállalt gyermeknevelés, vagy az, hogy őszintén örüljön sikeres, független, önálló feleségének? Vagy: egy feminista nő miért vonzódik nehezen egy nem-mácsó, nem hagyományosan férfias férfihoz, pusztán azért, mert az „kedves” és egyenlőségpárti, vagy miért nem választja könnyedén, hogy nem szül gyereket? Ezekben a kérdésekben segítségünkre lehet a pszichoanalízis, mert megmutatja, hogy a jelenben a múltunkat is megéljük. Nem pusztán jelenlegi helyzetünkre és tudatos vágyainkra reagálunk; az értékeket, érzelmeket, a viselkedésformákat nem tudjuk egyszerűen megváltoztatni, mikor egy bátorító társadalmi közeg vesz

¹¹ Freud, „'Civilized' sexual morality and modern nervousness,” 1908, SE, 9. köt., 179–204.

¹² Freud, *Studies on Hysteria*, 1893–5, SE, 2. köt.

körül. Sőt a pszichoanalízis megmagyarázza a kiszolgáltatottság és a függőség hatalmas érzéseinek időszakában keletkezett múlt iránti elkötelezettségünket, az elkötelezettséget, amelyet mára már elfojtottunk, a tudattalanba szorítottunk, amely már nem hozzáférhető tudatos énünk számára. Ez az, amik vagyunk, és ezt nagyon nehéz megváltoztatni. A szereptanulás elméletei, a szociális tanulás elméletei, a szituációs elméletek sem képesek magyarázatot adni erre a makacsságra. Ezen elméletek szerint a nemek és a szexualitás valami máshoz, az „igazi” selfhez hozzáadott dolgok, és feltehetően tetszés szerint elhagyhatók. Azt is állítják, hogy a társadalmi szituáció és a megerősítés természetének megváltoztatása automatikusan maga után vonja a viselkedés megváltozását, amiről viszont tapasztalatból tudjuk, hogy így nem igaz. (Ez nem azt jelenti, hogy a változás lehetetlen. A pszichoanalízis is amellet érvel, hogy a tudattalan meghatározottság tudatos választásra cserélhető: „az ösztön-én helyét fokozatosan az énnel kell elfoglalnia”. Ez csak azt jelenti, hogy a változás többet, gyakran jóval többet takar, mintsem hogy pusztán akarat kérdése legyen, és — amint azt a mai politikából tudjuk — az emberek érzései a nemek szerveződését érintő változásokkal kapcsolatban nagyon mélyen gyökereznek.) Egy tudattalan lelki tényezőket is magában foglaló elméletre van szükségünk a nemek pszichológiájával és a nemek viselkedésével kapcsolatos megfigyeléseink megértéséhez.

Másodszor, a szereptanulás-elméletek és a helyzeti megerősítések elméletei valójában a társadalomra passzívan reagáló lényeket csinál az emberekből (ez esetben a nőkből). Honnan származhatna a változás kezdeményezése egy olyan elméletben, amely szerint az emberek pusztán csak reagálnak? A pszichoanalízis ezzel szemben egy olyan elmélet, amely az emberek kreativitására épít. Az emberek mindig csinálnak valamit a helyzetükkel, még akkor is, ha ez a valami, amit csinálunk, neurotikus. (A neurózis, amint azt Freud esettanulmányaiból tudjuk, igen eredeti és egyéni.) Az emberek magukévá teszik élményeiket, fantáziálnak róluk, átalakítják őket, szembekerülnek velük, elfojtják és szimbolizálják őket. Megalkotják saját belső tárgyi világukat és énjüket. A pszichoanalízis célja tudatosá tenni ezt az egyénileg létrehozott tudattalant, túljutni azon, hogy ezek az aktív, bár az egyén számára nem mindig kívánatos fantáziák uralják és irányítsák az embert. A pszichoanalízis tehát az emberi természet elmélete pozitív, felszabadító értelmezésekkel, vagyis az aktív és kreatív emberről alkotott elmélet.

Térjünk most rá a harmadik feminista ellenvetésre, amely szerint Freud szexista volt, és a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat elnyomta a nőket. Néhány megjegyzés elég lesz erre az igen összetett témára.¹³ Először is el kell ismernünk, hogy ez a kritika nem teljesen alaptalan; Freud tényleg szexista volt. Alapvetően

¹³ Az itt következő részt Chodorow *The Reproduction of Mothering* című könyvének 9. fejezetéből vettük át.

férfinormák szerint írt, és nem vett tudomást a nőkről. Kora kulturális ideológiáját követte egy olyan kontextusban, amelyben ezt tudományos eredményként félre lehet magyarázni. Például a nők fejletlenebb igazságérzetéről, féltékenységről, szégyenérzetéről, hiúságáról és a civilizációban való részvételük hiányáról beszél, mintha ezek klinikai felfedezések lennének, később viszont azt állítja, hogy ezek „jellemvonások, amelyeket a nőknél már időtlen idők óta bírálunk [feltehetően a férfiak].”¹⁴ Tökéletesen természetesnek tartja azt, hogy a lányok alsóbbrendűnek tekintik saját nemi szerveiket, a lányok „genitális fogyatékoságáról” beszél, valamint arról a „tényről” [nem pedig fantáziáról], miszerint a lányok kasztráltak lennének.¹⁵ Amint már említettem, Freud elismeri a női fejlődés nőkre nehezedő terhét, azonban meglehetősen nagyvonalú ezzel kapcsolatban, és nem igazán törődik a kérdéssel. Úgy tűnik, hogy a „Természet” kevesebb gondot fordított a nőies funkciókra, mint a férfiasra, de ez nem is olyan lényeges, hiszen „a biológiai célok elérését [ti. a nemzés] a férfiak agressziójára bízta, és bizonyos mértékig függetlenítette a nők hozzájárulásától.”¹⁶ És így tovább. Sőt egyértelműen bizonyítottnak tűnik, hogy a pszichoanalitikus elméletet a nők ellen használták például akkor, amikor a nőket frigidnek tartották azért, mert nem volt vaginális orgazmusuk (erről azóta kiderült, hogy nem is létezik), vagy amikor férfiasnak nevezték őket, mert karriert szerettek volna csinálni.

Freud nőgyűlölete ellen azonban van egy módszer, és ezt a módszert fel lehet használni ellene.¹⁷ Kiderül, hogy Freud hibázik, amikor saját pszichoanalitikus módszereit és eredményeit ássa alá. Erre mindjárt mondok néhány példát. Véleményem szerint azonban ez a módszertani inkonzisztencia nagyon jellemző és elterjedt Freudnál.

Először is, amint láttuk, a pszichoanalízis Freud azon felfedezésére alapoz, hogy a szexuális tárgyválasztásban, ennek módjában, céljában semmi nem kerülhető el, és minden szexualitás minőségileg folytonos. Freud egyértelműen érvel a *Három értekezés*-ben és a *Bevezető előadások*-ban amellest, hogy a nemzésre irányuló szexet lényegileg semmi sem különbözteti meg bármilyen más szextől. Freudnak azonban implicit módon van egy funkionalista, teleologikus elmélete arról, hogy a nemek elkülönülése a szaporodást szolgálja. Sajátosan definiálja a szaporodást szolgáló szexualitást: A szaporodás az aktív, genitális, férfias heteroszexualitásnak és a passzív, genitális, nőies heteroszexualitásnak a

¹⁴ Sigmund Freud: „A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye”. In: S. F.: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp. 1995. 203.

¹⁵ Újabb előadások... 157; A nemek közötti... 199.

¹⁶ Újabb előadások... 156.

¹⁷ E fejtegetésért köszönettel tartozom Roy Schafernek, a „Problems in Freud's psychology of women,” c. írásáért, in *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22:3 (1974), 459–85.

terméke.¹⁸ Az elmélet korlátozóvá válik, amikor Freud inkább funkcionalista, mint fejlődési értelemben beszél ödipális „feladatokról”, és azt állítja, hogy „az anatómia maga a sors”. Ezek a feladatok és ez a sors biológiailag egyáltalán nem elkerülhetetlenek, de a természet követelményeinek engedve „meg kell történniük”.

Ez a funkcionalizmus azonban nem szerves része a pszichoanalízisnek; Freud értékrendszereként kerül bele. Hasonlóképpen, a nők passzivitása nem elkerülhetetlen biológiailag, még csak nem is szükséges a szaporodáshoz. Csupán a Freud által természetesnek vett férfidominanciájú szexhez elengedhetetlen.¹⁹

Másodszor, a pszichoanalitikus elméletben a traumákat meg kell magyarázni: a pszichoanalízis mindig valami hatalmas konfliktus történetét kutatja az egyén korábbi élettörténetében, kivéve a péniszirigység esetét. A péniszirigység magától értetődő, nem szükséges bármilyen magyarázatot fűzni hozzá: „a nő csak egy dolgot lát, és tudja, hogy csak egyet akar”. Ha a pszichoanalízis módszereivel megvizsgáljuk e hatalmas konfliktus történetét, sokat megtudhatunk a péniszirigység eredetéről. Megismerhetjük a preödipális kislány korai fejlődését és anyjához fűződő kapcsolatát; az autonómia és az azt szimbolizálni képes dolog iránti vágyát; a kultúrában és a családjában érvényben lévő férfifölény szim-bólumait.

Azon túl, hogy a férfi nemi szervek magától értetődően jobbak, mint a nőiek, a péniszirigység „szükséges” a női passzivitás kialakításához. Ez egy újabb oka annak, hogy Freud miért nem lát ebben semmi problémát, hogy szerinte ez miért nem szorul magyarázatra. Freud elméletében a lányok a pénisz helyettesítő-jeként akarnak gyereket (pénisz-gyerek azonosság). Freud ugyanakkor azt a lehetőséget is megengedi, hogy a lányok már az anyjukkal való azonosulásuk révén is akarhatnak gyereket. Ez azonban nem felel meg Freud számára, akinek el kell jutnia a lányok passzív heteroszexualitásáig, és a férfit gyermekként kell feltüntetnie. Így azt állítja, hogy az anyával való azonosulás következtében gyereket akarni „nem a nőiesség kifejeződése”! Csak az a nőies vágy, amikor a gyerek az apától születő gyerekké válik a pénisz helyettesítőjeként. A péniszirigység itt egy fejlődési feladat lesz, nem elkerülhetetlen vagy biológiailag determinált, de szükséges a lány sorsának beteljesítéséhez.

Harmadik példaként Freud saját módszertanának megdöntését az a tétel igazolja, amely szerint „a nőt létrehozzák, nem születik annak”. A kislány eredetileg egy „kis férfi”, mert anyjához fűződő szeretete aktívan szexuális. Mindkét nem eredetileg maszkulin. A fejlődési magyarázatnak itt azonban van egy sajátos aszimmetriája. Úgy tűnik, hogy vagy egy biológiai determinista nézőpontot kell

¹⁸ L. Schafer, „Problems in Freud’s psychology,” és Rubin, „Traffic in women.”

¹⁹ L. Johnson, „Locating male dominance.”

választani, amely szerint mind a nők, mind a férfiak annak születnek, vagy egy fejlődési-kulturális nézőpontot, amely szerint mind a nőket, mind a férfiakat létrehozzák. Ha azonban a kislány az egy kis férfi, akkor látszólag a férfiak születnek, a nőket pedig létrehozzák.

Folytathatnám a sort. A lényeg az, hogy hacsak valaki nem gondolja azt, hogy Freud szélsőséges, „a nemek biológiájára” épülő pozíciót foglal el, márpedig Freud nem ezt tette (noha számos pszichoanalitikus valóban ezt teszi), nőellenes kijelentései nincsenek belső, lényegi módon jelen a pszichoanalitikus elméletben, az elméletalkotás módjában vagy a klinikai interpretációkban, sőt egyenesen ellentétesek azzal. Ezért volt és ezért kellett Freud feminista kritikájának és újraolvasásának ilyen kiterjedtnek lennie. De mivel az elmélet oly hasznos, a kritika és újraolvasás gyakran gazdag és provokatív volt.

Válasz a freudistának: miért van lényegi összefüggés a pszichoanalízis és a feminizmus között?

Rátérek a freudista kérdéseire, aki arra kíváncsi, hogy mi köze van a feminizmusnak Freudhoz, s aki azt gondolja, s amellet érvel, hogy valójában semmi. Előbbi elmékedésünk eredményeit felhasználhatjuk e kérdések megválaszolásakor. Az első kérdés vagy ellenvetés az volt, hogy a pszichoanalízis pusztán egy pszichológiai elmélet. A pszichikus struktúrák, lelki folyamatok és a szexualitás fejlődése iránt érdeklődő klinikai gyakorlatnak nincs semmi köze a politikához, az egyenlőséghez vagy egyenlőtlenséghez.

Érvelésem, miszerint a feminista elméletnek és gyakorlatnak meg kell értenie Freudot, világossá kell tennie a választ. Először is, Freud elméletében központi helyet kapott a nemek és a szexualitás kérdése. A pszichoanalízis mindenekelőtt a nőiség és a férfiasság elmélete, a nemek egyenlőtlenségének elmélete, és a heteroszexualitás fejlődésének elmélete. Freud nemcsak úgy létrehozott egy elméletet és klinikai gyakorlatot, hanem kifejezetten ennek a kérdéskörnek az elméletét és gyakorlatát alakította ki. Sőt a pszichoanalízis egy feminista tételt vezet be, amikor azt állítja, hogy a nők (és a férfiak) nem születnek annak, hanem létrehozzák őket, és hogy a biológia nem elégséges a szexuális orientáció és a nemi személyiség magyarázatához.

Ahogy nem lehet elméletünk a nemek és a szexualitás társadalmi szerveződéséről egy pszichológiai elmélet nélkül, éppúgy pszichológiai elméletünk sem lehet a nemekről a társadalmi és politikai tényezők nélkül. Freud elmélete egy társadalom- és politikaelmélet. A Freud által felvázolt fejlődés elemzése nem bármilyen fejlődésnek az elemzése, hanem egy sajátos társadalmi helyzetben lezajló fejlődésé, amely lényegileg tartozik az elmülethez. Az, hogy a gyerekek

olyan családban nőnek fel, ahol a nők töltik be az elsődleges szülő szerepét, megmagyarázza a Freud által feltárt fejlődési folyamatot. A pszichoanalízis rávilágít arra, hogy a nők, a férfiak és a férfidominancia a munka társadalmi megosztásának eredményeképpen — amelyben a nőknek a gyermeknevelés jut —, minden generációban újratermelődnek (idézzük fel a férfiak pszichológiájának magyarázatát, a férfi felsőbbrendűség ideológiáját, a nők heteroszexualitásának és a más nőkhöz, a gyerekekhez fűződő viszonyának természetét, a nők önértékelésének és a nőkkel kapcsolatos attitűdök interpretációját). Az is lényeges eleme Freud elméletének, és a biológiával ellentétben megmagyarázza a fejlődést, hogy az emberek heteroszexuális normákkal rendelkező társadalomban nőnek fel, és heteroszexuális szüleik vannak. (Máskülönben miért kellene a kislánynak szeretett anyjától elfordulnia? Miért kellene az anyának különbözőképpen észlelnie, éreznie és kezelnie fiát, illetve lányát? Miért kellene az apa-lány vonzódásnak kialakulnia?)

Továbbá Freud elmélete feltételezi a „politikát”, és tágabb értelemben azon alapul. A gyermek és a felnőtt közti egyenlőtlenség, a gyermek tehetetlensége központi szerepet töltenek be a személyiség és a neurózis fejlődésében, a védekezések kialakulásában. A nők és férfiak közti egyenlőtlenség az elmélet középpontjában áll. Freud nem olyan elméletet alkotott, amely megmagyarázza, mi szükséges egy faj vagy valamilyen társadalom túléléséhez. Aköré építi fel elméletét, ami egy férfiak által dominált társadalmi szerveződés fennmaradásához, a nők szexuális orientációjának férfiakra való korlátozásához, a heteroszexuális dominancia fenntartásához szükséges.

Mi a helyzet a második pszichoanalitikus ellenvetéssel, miszerint a pszichoanalízis egy elfogulatlan, értékmentes tudomány, amely semmivel kapcsolatban nem részrehajló, míg a feminizmus értékekkel terhelt és természetéből fakadóan részrehajló. Kétféle választ adnék erre az ellenvetésre. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a pszichoanalízis nem viselkedés- vagy orvostudomány; nem lehet és nem is kell a viselkedés értékmentes, pozitivistá leírásának és magyarázatának lennie. Inkább a lelki folyamatok interpretatív elmélete, és az interpretatív elméletekkel kapcsolatban csak annyit mondhatunk, hogy egy interpretációnak több vagy kevesebb értelme van, nem pedig azt, hogy igaz vagy hamis, helyes vagy téves. Hasonlóképpen, a pszichoanalízis nem egy tőlünk független, tanulmányozott személy objektív leírását adja. Az áttételi helyzetből, egy kölcsönösen létrehozott interperszonális helyzetből fakad, amely a szabad asszociáció, az interpretáció folyamatait és az áttétellel való további munkát reflexív módon befolyásolja. A „megfigyelő” és a „megfigyelt” interakcióik, és ezen interakciók interpretációja révén, együtt hozzák létre a pszichoanalitikus elméletet és klinikai gyakorlatot.

Egész más nyomon elindulva, de ugyanerre az ellenvetésre válaszolva rá kell mutatnunk, hogy maga Freud is elkövette az ideológiai álláspontok és a klinikai

interpretációk és elmélet folytonos összemosásának „hibáját”. Freud számára kulcsfontosságú volt az egyenlőtlenséghez való ragaszkodás. Nincs semmi kifejezetten értékelő abban az állításban például, hogy a nők és a férfiak felettes énje vagy testképe eltérő módon alakul, vagy hogy tárgyválasztásuk különbözőképpen történik. Freud azonban ragaszkodott az értékek és ítéletek bevezetéséhez, amikor azt állította, hogy a férfiak felettes-én-funkciója és ennek fejlődése, a férfiak tárgyválasztása és testképe jobb és kívánatosabb.

Végezetül fel kell ismernünk, hogy Freud nem elégedett meg azzal, hogy egyszerűen magukat a nőket érintő kijelentéseket tett a nőkről. Aktívan kikelt a feministák politikája ellen, még hozzá úgy, hogy nem világos, ki csinált elsőként ideológiai hadszínteret a pszichoanalízisből: ő maga vagy a feministák. Az 1924-ben megjelent „Az Ödipusz-komplexus eltűnése”-ben azt mondja, hogy „a nemek egyenjogúságát célzó feminista követeléssel nem sokra megyünk.”²⁰ Az 1925-ös „A nemek közti anatómiai különbségek néhány lelki következményé”-ben állítja, hogy „ne tévesszen meg bennünket a feministák tiltakozása, akik a nemek teljes egyenlősítését és egyenlő értékűségét akarják ránk kényszeríteni.”²¹ Amikor ezek a kritikák a pszichoanalitikus körökbe is bekerülnek, és a női pszichoanalitikusok kifogásolni kezdik Freud nőkről adott jellemzését, és felvetik, hogy az részrehajló, Freud válaszképpen kifinomultabb nőellenes magyarázatot ad: a női pszichoanalitikusokat nem sújtják a nőiesség negatív tulajdonságai, ők különösek és nem hasonlítanak más nőkhöz. A nőiességről szóló előadásában így fogalmaz: „Ez nem érvényes Önökre. Önök e szempontból kivételek; inkább férfiasak, mint nőiesek.”²²

Befejezés

Szeretném összefoglalni eredeti kérdésemet, amely a nőiség, a feminizmus és Freud kapcsolatára vonatkozott. A korai feministák jogos haragjáról szólunk először. Freud valóban a legjobb példája a nőkről, a női kisebbségérzetről adott *ad hominem*, torz ideológiának, egy olyan ideológiának, mellyel a feministáknak szembe kell helyezkedniük, vissza kell utasítaniuk, és át kell alakítaniuk.

Még fontosabb azonban az, hogy a freudi elmélet nemcsak elnyomja a nőket. Freud felállított egy elméletet, hogy hogyan lesznek az emberekből — nőkből és férfiaktól — nemiséggel rendelkező lények, hogyan alakul ki a nőiség és a

²⁰ „Az Ödipusz-komplexus eltűnése”. In: S. F.: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp. 1993. 191.

²¹ A nemek közötti... 203.

²² Újabb előadások... 138.

férfiasság, hogyan termelődik újra a szexuális egyenlőtlenség. A rokonsági kapcsolatokat vizsgáló néhány antropológuson kívül, Malinowskin, Fortes-n, Lévi-Strauss-on, Schneideren és másokon kívül, a nemek kérdése egyetlen jelentős klasszikus társadalomtudós elméletében sem foglal el központi helyet. A szexualitás, a nemek, a nemzés, a gyereknevelés pszichológiai minták szerinti szerveződéséről beszélve Freud elmondja, hogyan lesz a természetből kultúra, és miért tűnik nekünk ez a kultúra „második természetünknek”, miért tapasztaljuk természetesnek. A pszichoanalitikus elmélet segít a szexuális egyenlőtlenség és a nemek társadalmi szerveződése újratermelésének leírásában. Szemlélteti, hogy ez az újratermelés központi lelki folyamatokon keresztül, a tudatosság befolyásolásával és nem pusztán társadalmi és kulturális intézményeken keresztül történik. Bemutatja, hogy ez az újratermelés a nemek rendszerének szerkezetéből ered, annak nem szándékos terméke — a munka családon belüli megosztásából (amelyben a nők nevelik a gyerekeket), egy heteroszexuális normára alapozott szexuális rendszerből ered, egy olyan kultúrából, amely feltételezi és továbbadja a nemek közti egyenlőtlenséget. Freud vagy a pszichoanalízis magyarázatot ad arra, hogyan lesznek az emberek heteroszexuálisok a családi fejlődés során (hogyan lesz az eredetileg matriszexuális kislányból inkább heteroszexuális, mint lesbizikus nő); hogyan termeli ki a nők gondozói szerepére alapozó családstruktúra a férfiakban (és bizonyos mértékig a nőkben) a férfidominancia, a maskulin felsőbbtség ideológiáját és pszichológiáját és a nők, a női dolgok leértékelését; hogyan fejlődnek ki a nők anyai képességei saját anyjukhoz fűződő kapcsolatuk révén. A pszichoanalízis tehát leírja a nemek és a szexualitás társadalmi-kulturális szerveződésének belső mechanizmusait, és megerősíti azt a korai feminista állítást, miszerint „ami személyes, az politikai”. Az egyenlőtlenség és elnyomás pszichológiai formáinak mély gyökereiről és alapvető voltáról beszél.

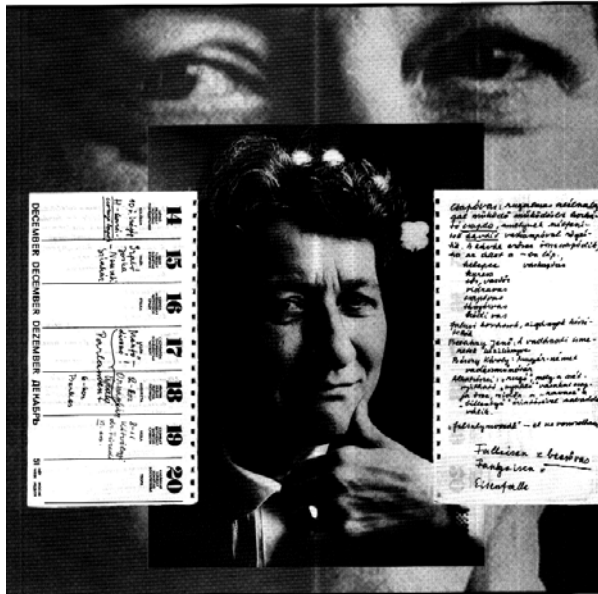
A pszichoanalízis azonban nem elégszik meg a fentiek leírásával. Freud szerint ezek a folyamatok nem zökkenőmentesen történnek, a nemek és a szexualitás eme reprodukciója bővelkedik az ellentmondásokban, feszültségekben. Az emberek konfliktusos vágyakat, elégedetlenségeket, neurózisokat fejlesztenek ki magukban. A pszichoanalízis a pszichés konfliktusnál kezdődik; Freud ezt próbálta először elmagyarázni. A heteroszexualitás tehát nem minden esetben egyszerűen jön létre: a nők mindig kapcsolatokat és közelséget akarnak más nőkkel, a férfi heteroszexualitás pedig az ödipális leértékelésen, a nőktől való félelemben és azok megvetésén alapul, csakúgy, mint az anya mindenhatóságától és az érzelmi szükségletek, igények elismerésétől való rettegésen. A férfialom pszichológiai szinten a férfiak számára jelentős lelki terhet jelentő, félelemre és bizonytalanságra épülő maskulin védekezést takar, tehát nem egyértelműen a hatalom jele. A pszichoanalízis a túlszocializáltság és a teljes uralom elméleteivel

szemben a teljes szocializáció hiányát demonstrálja. Elégedetlenségről, ellenálásról, a szexuális szokások és a szexuális egyenlőtlenség intézményeinek aláásásáról szól.

A pszichoanalízis elmélete azt is állítja, hogy az emberek aktívan magukévá teszik élettapasztalataikat, életkörülményeiket, reagálnak azokra, pszichológiailag átfomálják őket, s ezért feltehetően tehetnek is valamit megváltoztatásukért.

Örlösy Dorottya fordítása

MŰHELY

GALGÓCZI ERZSÉBET
A **Vidrayas** REGÉNYE
LEVELEK - DOKUMENTUMOK

JACQUES LACAN ÉS A NŐI SZEXUALITÁS*

Juliet Mitchell

Kénytelen vagyok szembehelyezkedni az Önök (Horney, Jones, Radó stb.) álláspontjával, mert nem különítik élesen és világosan el egymástól a lelki és a biológiai tényezőket, mert ezeket párhuzamba kívánják állítani egymással, és mert, ilyen szándéktól vezérelve, elhamarkodottan bizonyíthatatlan lelki tények elemzésébe fognak, valamint azért, mert ezenközben kénytelenek utólagosnak, illetve visszahatónak nyilvánítani egyértelműen elsődleges képződményeket. Jól tudom, kifogásaim magyarázatra szorulnak. De mindenképpen fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy nem engedhetjük meg, hogy a biológia belefolyjon a pszichoanalízisbe, mint ahogy az anatómia és a pszichológia esetében sikerült is elkerülnünk ezt a veszélyt...

(Freud levele Carl Müller-Braunschweignek, 1935)

Jacques Lacan Sigmund Freud munkásságának újrafelfedezését és -értelmezését tűzte ki célul. Napjainkban a pszichoanalitikus elmélet sokszínű tudományág. Freud írásaiban több ellentmondás feszül, a későbbi analitikusok egyik megközelítést továbbfejlesztették, a másikat elutasították, így választották ki az elméletük kiindulópontjául szolgáló témát. Lacan másképp fogta fel a feladatát: szerinte Freud, ha olykor ellentmondásokba ütközött és holtvágányra jutott is, összefüggő elméletet alkotott, nem szükséges tehát letérni az általa kijelölt útról; inkább egy olyan átfogó keretbe kell helyezni az elképzeléseit, mely belőlük adódik, de amelyet Freud, történelmi helyzete folytán, nem válaszhatott fel. Ez a keret a nyelvészet tudományának előrehaladása jóvoltából áll a rendelkezésünkre.

Bizton állíthatjuk, hogy a pszichoanalízis olyan fejlődésen ment keresztül e században, amely kiszélesítette terápiás ismereteinket, és számtalan eredményes felismerést vont maga után. Azonban le kellett mondanunk arról a tisztánlátásról,

* A szöveg forrása: Juliet Mitchell: Introduction I. In: J. Mitchell and J. Rose (eds.): *Feminine Sexuality. Jacques Lacan and the école freudienne*. Norton, New York, 1983, 1–26.

melyet egy markáns elméletből meríthetnénk. Abból, hogy Freud művei ellentmondásokat tartalmaznak, nem kell mindjárt arra következtetni, hogy munkássága széteső, vagyis mindenki feljogosítva érezheti magát arra, hogy kiemlje belőle, ami neki tetszik, és azzal kedve szerint bánjon a továbbiakban. A pszichoanalitikus felfogás egymással többé-kevésbé békésen megférő vonulatainak ilyen jogtalannak és túlságosan engedékenynek ítélt elgondolásaival szegült szembe Lacan. Kezdetől fogva az alapvető freudi fogalmakból indult ki. Ezen a ponton eleinte egyetértés mutatkozott a pszichoanalitikusok körében az érdeklődési területüket illetően: a pszichoanalízis az emberi szexualitással és a tudattalannal foglalkozik.

A szexualitás pszichoanalitikus fogalma homlokegyenest ellentétes az összes köznapi elképzeléssel. Sohasem tekinthető azonosnak a genitalitással vagy a biológiai készítés egyszerű kifejeződésével. Mindenkor a pszichoszexualitásra, azaz a tudatos és tudattalan fantáziák olyan rendszerére utal, amely az alapvető fiziológiai szükségletek kielégítésén túli örömrészt keltő ingerek és cselekedetek sorát eredményezi. Ez egy számtalan forrásból táplálkozó rendszer, mely többféle módon keres kielégülést, és különböző tárgyakat használ fel örömszerzés céljára. Csak nagy nehézségek árán, és akkor sem tökéletesen képes egy több összetevőből álló belső készletből — a legkülönbözőbb jelenségek útján magyarázható egyszerű „libidóból” — a szokásos értelemben vett szexualitássá alakulni, vagyis olyasvalamivé, ami egy mindenekelőtt genitális jellegű, *látszólag* egységes ösztön.

Az emberi szubjektumnak, a hozzá tartozó tudattalannak és szexualitásnak a kifejlődése valamennyi pszichoanalitikus értelmezésében egyszerre történik, minthogy kölcsönös oksági viszonyban állnak egymással. Egyetlen pszichoanalitikus sem értene egyet azzal a manapság népszerű szociológiai megkülönböztetéssel, miszerint a személy biológiai nemi adottságokkal jön a világra, melyekhez azután a társadalom — a szélesebb környezet, a szülők, a nevelés, a média — hozzáteszi a társadalmilag meghatározott — férfi vagy női — nemiséget. A pszichoanalízis nem ismer ilyen különbségtételt: a személy szexualitása *révén* alakul ki, azt nem lehet csak úgy „hozzátenni”. A pszichoszexualitás és a tudattalan szoros kapcsolódása rendkívül összetett, a legszembeötlőbb azonban az, hogy a tudattalan olyan vágyakat tartalmaz, melyek kielégíhetetlenségüknél fogva elfojtásra ítéltettek. Ezek közül a tabu tilalom alá eső gyermekkori incesztuózus vágyak a meghatározók.

A tudattalanban lelhető fel mindaz, ami a tudatból elfojtódott, ennél azonban tágabb a jelentése. A tudatos lelki életből egyértelműen hiányzik a folyamatosság — a pszichoanalízis éppen a hézagokkal foglalkozik. Freud jelentősége abban áll, hogy kimutatta, ezek a hézagok egy olyan rendszert alkotnak — a tudattalant —, amely alapvetően különbözik a tudat rendszerétől. A tudattalan saját törvényei irányítása alatt áll, képzetei nem a tudatra jellemző egymásutániség logikája szerint

kapcsolódnak egymáshoz, hanem sűrítés és eltolás révén fűződnek össze. *Tudattalan* mivoltából következik, hogy közvetlenül hozzáférhetetlen, ugyanakkor elsősorban az álmok, a mindennapi elszólások, a viccek, a szubjektumon belüli „normális” hasadások és elkülönülések, valamint a pszichotikus és a neurotikus viselkedés útján hírt ad magáról.

Lacan úgy látta, hogy noha a pszichoanalitikusok egyöntetűen fontosnak tartják a tudattalant és kiemelt szerepet tulajdonítanak a szexualitásnak a szubjektum fejlődésében, még ezeknek az alapvető posztulátumoknak a jelentőségét is végső soron csökkenteni vagy eltorzítja az az elméletalkotási mód, amely nem egy posztfreudistára jellemző. Lacan szerint a legújabb pszichoanalitikai gondolkodás összemosódott a népszerű ideológiákkal, miáltal hiányzik belőle Freud munkásságának forradalmisága, és éppen azt fedi el, amire pedig feladatához híven rá kellene világítania: a pszichoanalízisnek nem az a dolga, hogy körüljárja, hogyan élnek vagy éljenek a férfiak meg a nők mint nemileg megkülönböztetett lények, hanem azt kellene elemeznie elsősorban, miként váltak azzá.

Lacan munkásságát egy kétirányú vitairat gyanánt szemlélhetjük. Olykor egyértelmű, név szerinti utalással, még gyakrabban burkolt sértés vagy célzás útján szinte kivétel nélkül mindegyik jelentősebb Freud utáni analitikust figyelemre méltatta. Lacan pályafutását a nemzetközi szintéren és Franciaországon belül egyaránt ismétlődő intézményes konfliktusok és az uralkodó nézetekkel szembeni kitartó küzdelem kísérte. Franciaországon kívül a főként Amerikában meghonosodott én-pszichológia, így Melanie Klein, valamint a tárgykapcsolat-analitikusok,¹ kiváltképp Bálint, Fairbairn és Winnicott elméletei váltak a célpontjaivá. Míg egyesek klinikai megfigyelései iránt nyitottabb volt, másokéitől pedig inkább elzárkózott, annyit mindannyiuknak felrótt, hogy félreértették a Freud által bevezetett elméletet, és méltánytalanul bántak vele.

A vitairat másik iránya egy olyan tévedéssel kapcsolatos, amely Lacan érzése szerint egészen Freudig vezethető vissza. Miközben kénytelen volt elviselni a laikus közönség és az orvosok részéről a műveinek elutasító fogadtatását, Freud valójában a közérthetőség elérésére törekedett. Lacan írásmódjának minden képzeletet felülmúló nehézkessége nem engedi, hogy a művei könnyen befogadha-

¹ Feltétlenül különbséget kell tennünk a pszichoanalitikus tárgykapcsolat-elmélet és az olyan pszichológiai vagy szociológiai leírások között, amelyekhez esetleg felszínes hasonlóságok fűzik. A szóban forgó „tárgy” természetesen az emberi tárgy; a lényeg azonban ennek a szubjektum általi *internalizációja*. Sosem kizárólag a konkrét tárgyból, hanem egyszersmind a hozzá kapcsolódó fantáziák révén alakul ki a szubjektumon belüli képzet. A tárgykapcsolat-elmélet annak a törekvésnek a jegyében jött létre, hogy a pszichoanalízis egyszemélyesből kétszemélyes elméletté nője ki magát, hiszen mindig legalább két ember kapcsolatára épül. A tárgykapcsolat-elméletben a tárgy aktívan befolyásolja a szubjektumot, aki a vele való többrétű kölcsönhatás során alakul ki. Ez a szemlélet különbözik a tárgy lacani felfogásától.

tók legyenek, és ezáltal a pszichoanalízis végképp populáris és szekulárisá válják, mint ahogy az elsősorban Észak-Amerikában már megtörtént. A pszichoanalízisnek arra kell rávilágítania, hogy valójában semmit sem ismerünk, amiről azt hisszük, hogy ismerjük; amikor tehát támadást intéz a köztudatban élő elképzelések ellen, nem használhatja azt a nyelvezetet, amellyel éppen hogy szembe kívánt helyezkedni; valamely ideológia elleni kifogás megfogalmazásakor nem támaszkodhatunk az adott ideológia kifezőkészletére. Az uralkodó világnézetet ma is ugyanaz jellemzi, mint a pszichoanalízis születésének idején és helyén, azaz a humanizmus. A humanista világnézetben az ember a saját történelmének és univerzumának a középpontjában helyezkedik el; többé-kevésbé ura a tetteinek, és képes dönteni önmaga felől. A humanista pszichoanalitikus gyakorlat, veszedelmes módon, hajlamos a beteget olyan, akaratától, illetve valódi, belső énjétől megfosztott személyként kezelni, aki mindezt vissza kívánja szerezni. Lacan egész életművének tartalma és stílusa az emberről alkotott ilyen elképzelést cáfolja meg: tagadja a szubjektum létezését. Legtöbb nyilvános beszédében, valamint írásos műveiben a mondat alanya vagy hiányzik, vagy változik, de legalábbis szenvedő szerkezettel van jelölve. Ebből a szempontból Lacan írásmódjának a nehézsége úgyszólván az elméleti alapállását tükrözi.

Az emberről alkotott humanista felfogás értelmében a szubjektum kezdettől fogva létezik. Az én-pszichológusokat, a tárgykapcsolat-elmélet követőit és a kleiniánusokat tekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy mindannyian ebből az előfeltevésből indulnak ki. Emiatt véli úgy Lacan, hogy végő soron valamennyien inkább ideológusai a pszichoanalízisnek, mint teoretikusok. Lacan olvasatában a Freud-féle tudattalan és szexualitás a legcsekélyebb mértékben sem lehetnek eleve létező dolgok, hanem csakis konstrukcióknak tekinthetők; vagyis mindkettő olyasvalami, aminek története van, és a szubjektum kizárólag ezeken a történeteken belül jön létre. A pszichoanalízis a szubjektum ilyen történetének általános (az emberiségre vonatkozó) és egyedi (a személy saját életével kapcsolatos), a tudattalan fantáziák által megjelenített vetületét tárja fel. Ez a megközelítés nyomban kijelöli azt a keretet, amelyen belül a női szexualitás kérdését értelmezhetjük. Freud erről így nyilatkozik: „A pszichoanalízis sajátágának felel meg mármost, hogy nem azt kívánja leírni, hogy tulajdonképpen mi is a nő — ez számára alig megoldható feladatot jelentene —, hanem azt vizsgálja, *hogyan válik azzá?*” (Freud, 1993, 137. — kiemelés: J. M.).

Lacan azt kívánta elérni, hogy a pszichoanalízis újra a szubjektum felépítésével foglalkozzék, arra keressen magyarázatot, miként válik az emberállatka emberré. Ez a célkitűzés indította arra Lacant, hogy az újonnan létesült nyelvészeti tudományt, melyet a szubjektum fogalmából kiindulva ő maga is továbbfejlesztett, a pszichoanalízis szolgálatába állítsa. Az emberállat beleszületik a nyelvbe, és a nyelvi kifejezések révén jön létre az emberi szubjektum. A nyelv sosem

az egyénből fakad, hanem a külvilághoz tartozik, ott várja be az újszülött megjelenését. A nyelv mindig egy másik személy „tartozéka”. A szubjektumot olyan általános törvény hozza létre, mely önmagán kívülről, a többi ember szavain keresztül jut el hozzá, ezek a szavak viszont az általános törvényre utalnak.

A Lacan-féle szubjektum a humanista szubjektum fordítottja. Nem egy identitással rendelkező entitás, hanem egy alapvető hasadás helyén keletkező lény. Az identitás, mely látszólag a szubjektum sajátja, valójában nem más, mint káprázat, mely akkor keletkezik, mikor a szubjektum, mások megfigyelésével azonosulva, képet alkot önmagáról. A kisgyermek, csak azért tudja kimondani, hogy „I” [én] vagy „me” [nekem/engem], mert másoktól, máshonnan — az őt észlelő és megnevező világból — elsajátította ezeket a megjelöléseket. Ezek nem állandó, a saját testével összhangban lévő fogalmak, nem saját magából, hanem máshonnan fakadnak. Lacan szubjektuma nem az a „megosztott én” (Laing), amely egy másfajta társadalomban egészet alkotna, hanem ténylegesen és szükségszerűen hasadással keletkezik — olyan lény, amely kizárólag valaki más vágya felől nézve történő tükröződésekor képes megfogalmazni önmagát. A tudattalan, ahol a szubjektum nem azonos önmagával, ahol az álom „énje” más is lehet, ahol a tárgy és az alany folyton változik és felcserélődik, minduntalan erről az eredendő hasadásról tanúskodik.

Ugyancsak itt, a nyelv által ránk kényszerített szükségszerű megosztottságok mezsgyéjén kell helyet találni a szexualitásnak. Azt a pszichoanalitikus elképzelést, miszerint a szexuális vágyak tabutilalmak alá esnek, és ebből kifolyólag a tudattalanba száműzettek, sokan szociológiai értelemben fogják fel (Malinowski, Reich, Marcuse). Ezzel tulajdonképpen azt mondják ki, hogy egy ténylegesen megengedő társadalom nem emelne kifogást az ellen, amire jelenleg a szexuális tabu vonatkozik, és ezáltal megszabadítaná a férfiakat és a nőket attól az érzéstől, hogy eltávolodtak önnön szexualitásuktól. Az ilyen jellegű elterjedt vélekedésekkel szemben Lacan azt állítja, hogy maga a vágy, tehát a szexuális vágy is, kizárólag ennek a távolságnak köszönhetően létezik. Freud leírja, hogyan jut el a csecsemő a tőle megvont anyatej hallucinációjáig, és milyen elhajtós játékot játszik a gyermek, hogy leküzdje az anya elengedhetetlen távozásai okozta traumát. Lacan azt mutatja ki ezeken az eseteken, hogy az áhított tárgy csak olyankor jelenik meg *tárgyként*, amikor a csecsemő, illetve a kisgyermek számára elveszett. Ennél fogva a későbbi esetleges kielégülésben mindig benne lesz ez a veszteség. Lacan ezt a minőséget nevezi „vágyinak”. A csecsemő szükségletei csillapodhatnak, kívánságai teljesülhetnek, vágyai azonban megmaradnak, mivel kielégülésük eleve kudarcra ítéltetett. Az eredendő hiány következményeképpen a vágy nem múlik el, és ez azt jelzi, hogy ezen a téren maga a kielégülés válik valamiképpen lehetetlenné. Lacan szerint erre a folyamatra utal Freud kijelentése, mely szerint: „foglalkoznunk kell azzal a lehetőséggel, hogy magának a szexuális ösztönnek a

természetében van valami, ami nem kedvez a teljes kielégülésnek” (Freud, 1995c, 168).

A szexuális váagnak ez a felfogása minden olyan elmélet merev elutasítására indította Lacant, akárcsak korábban Freudot, amely a nemek különbözőségét az egymást kiegészítő és kiteljesítő, eleve adott férfi- és női entitások alapján határozza meg. A nemi különbözőség csakis megosztottság eredményeként jöhet létre; enélkül nem létezne. Márpedig mindenképpen jelen van, hiszen az emberi lény kizárólag a nemekké osztottságon belül válhat szubjektummá. Mindenki kénytelen vagy férfiként vagy nőként állást foglalni. Az ilyen beállítottság azonban nem feltétlenül igazodik az illető személy biológiai nemi jellemzőihez, és nem is lehet igazán kitartani mellette — ahogy azt a pszichoanalitikus gyakorlat is kimutatja.

A húszas és a harmincas években központi vita tárgya volt a pszichoanalitikusok körében az a kérdés, hogy mitől jön létre a nemek különbözősége. Lacan azért vette elő ezt a vitát, mert meglátása szerint lényegében ezen a ponton tért tévútra a pszichoanalitikus elmélet. Ami a véleményét illeti, megint csak Freud álláspontját emelte ki és fogalmazta újra. Freud mindig is amellett érvelt, hogy a nemek közti különbség csakis és *kizárólag* a fallosz meglétéén, illetve hiányán múlik. A többiek mást vallottak. Visszatekintve tisztán kirajzolódik, mi volt a vita kulcsfogalma: a kasztrációs komplexus. Freud végeleges sémájában a kisfiú és a kisleány kezdetben közös szexuális fejlődéstörténettel rendelkezik, amely „maszkulinként” jellemezhető. Az első tárgy, amely iránt a kezdet kezdetén vágyat éreznek, mindkettőjüknél az anya. A fantáziában ez a fallosz, tehát az anyai vágy tárgyának a birtoklását jelenti (fallikus szakasz). Ez a hozzáállás tilalomba ütközik (kasztrációs komplexus), így kerül sor a nemek elkülönülésére. A kasztrációs komplexus véget vet a fiú Ödipusz-komplexusának (az anya iránti szerelmének), a leánynál pedig annak egy sajátos válfaját indítja el: a leány a tárgyszeretetét áthelyezi a falloszt birtokolni látszó apára, miközben az elképzelté szerint azt nélkülöző anyával azonosul. Ettől fogva a leány vágyakozni fog a fallosz után, míg a fiú képviselni igyekszik azt. Így lesz ebből az indíttatásból mindkét nem számára az életük megoldhatatlan vágya, és – Freud szerint – az egész helyzet e megoldhatatlanság folytán alkotja azt a réteget, amely mögé már képtelen behatolni a pszichoanalízis. A pszichoanalízis nem adhatja meg az emberi szubjektumnak azt, amit az szubjektummá válásának feltételeként kénytelen nélkülözni.

Az analitikus munka során soha nem támad olyan nyomasztó érzése az embernek, látva, hogy kitartó fáradozása hiábavalónak bizonyult, és soha nem tölti el úgy a gyanú, miszerint minden szava csupán „falra hányt borsó”, mint amikor egy nőt arról próbál meggyőzni, hogy hagyjon fel a pénisz utáni vágyakozásával, mivel az úgysem teljesülhet (Freud, 1937, 252).

Freudnak a leányok fallikus szakaszával kapcsolatos elképzelése, illetve a kasztrációs komplexus szerepének kései hangsúlyozása heves tiltakozást váltott ki. Lacan a vita kulcsfogalmát, a kasztrációs komplexust és ezen keresztül a fallosz jelentését vizsgálja felül. Ezekben látja a szubjektivitás és egyúttal a szexualitás helyének a biztosítékát. Azzal, hogy a falloszt helyezi a szubjektivitás és a szexualitás kialakulásának centrumába, egyszersmind rávilágít arra, hogy ezek olyan, konstruált dolgok, melyek egy önkényes és eltávolító megosztottság mentén jönnek létre. Lacan olvasatában a Freud-féle kasztrációs fenyegetés nem az eleve létező leány-szubjektummal korábban megtörtént valamire utal, illetve arra, ami ezután fordulhat elő az eleve létező fiú-szubjektummal; ehelyett olyasmiként fogható fel, Freud és Lacan megközelítésében egyaránt, ami a leányt lánnyá, a fiút pedig fiúvá „alakítja” egy alapvető és mégis bizonytalan megosztottság mentén.

A kasztrációs komplexus kérdése szakadáshoz vezetett a pszichoanalitikusok táborában. A húszas években kibontakozó nagy vitában már a női szexualitás mibenléte volt a vizsgálat tárgya, az új megfogalmazás mögött azonban ott sorakoznak a kasztrációs szorongással kapcsolatos korábbi nézeteltérések. Valójában minden későbbi munka, amely a női szexualitással, illetve a nemi különbözőség kialakulásával foglalkozik, a kasztrációs komplexus fogalmának a környezetéből indul ki. Ez a fogalom került, gyakran kimondatlanul, a háború előtti évtizedek során elterjedt elméletek középpontjába; elfogadásának és elutasításának a következményei pedig napjainkig kihatnak.

A női szexualitással kapcsolatos nézetek általában a „Freud–Jones vita” keretén belül merülnek fel. Az alábbi leírásban Jones munkásságának kevesebb figyelmet szentelek. Eljárásomat részben az indokolja, hogy a jelen kötet számára lefordított szövegek egyike alapos vizsgálódás tárgyává teszi Jones álláspontját;² de méginkább azzal a szándékkal kapcsolatos, hogy magának a problémának a mibenlétére irányítsam a figyelmet, és abból a szempontból tárgyaljam Freud műveit, hogy mi mindent emelt ki belőlük Lacan. Így hát eltekintek az analitikusok véleménykülönbségeinek a részletezésétől; a máskülönben eltérő nézeteket valló szerzőket egy táborba sorolom; nem teszek említést az olyan, akár jelentős, akár kevésbé fontos analitikusokról, akik észrevételeikkel ezen a téren nem járultak hozzá az általános tétel alakulásához — a szövegrészben szereplő hangsúlyok ezért minden egyéb megfontolás alapján önkényesnek fognak hatni. Az egy táborba sorolt szerzők sokban különböznek egymástól, nem tartanak ki a saját meggyőződésük mellett, esetleg következtelnek, azonban mindezek a szempontok elhomályosulnak a kasztráció fogalmának terén bekövetkező, a lényeget érintő szakadáshoz képest. A vita végső soron a szexualitás és a

² A „The Phallic Phase and the Subjective Import of Castration Complex” c. Lacan-szövegről van szó, amely a jelen tanulmányt is tartalmazó kötetben szerepel (90–122.; a Lacan-szöveg eredetileg megjelent *Scilicet*, 1, 1968, 61–84).

tudattalan pszichoanalitikus értelmezése körül folyik, és számtalan kérdést vet fel a pszichoanalízis, a biológia és a szociológia kapcsolatát illetően. Vajon a biológiai alap, a környezeti hatások, a tárgykapcsolatok vagy a kasztrációs komplexus vezet a nemek elkülönüléséhez?

Freudot, később pedig Lacant gyakran érte az a vád, hogy fallocentrikus elméleteket alkotnak — a férfi fejlődését tekintik normának, a nőt pedig az attól való eltérésnek tüntetik fel. Freud ellenfelei megkíséreltek egyensúlyi helyzetet teremteni olyan elméletek kialakításával, amelyek a férfiak és nők pszichoszexuális egyenrangúsága és egyszersmind különbözősége mellett érvelnek. Freud és Lacan nem abban látták a feladatukat, hogy igazságosan járjanak el ezzel a kérdéssel kapcsolatban, inkább a különbség megmagyarázására törekedtek, amely szerintük nem a férfi, hanem a férfifhoz tartozó fallosz fogalmára épül. De minthogy Freud álláspontja csak aránylag későn kristályosodott ki ebben a témában, Lacan a műveinek „újranovalását” szorgalmazza, hogy ezáltal addig ismeretlen jelentésekkel és összefüggésekkel gazdagodjék a Freud-mű.

Lacannak ugyan nem tesz említést ilyesmiről, de Freud korai, jóval a nagy vita kibontakozása előtt írott művei igenis rengeteg alapot nyújtanak a későbbi analitikusok számára ahhoz, hogy kifejtsék a nemek egyforma, párhuzamos fejlődéséről szóló nézeteiket. Pedig a témával kapcsolatos vélekedések szerteágazása több okból is a freudi életművön belüli átértékelődésekre vezethető vissza.

A kérdésfelvetést illetően Freud munkásságát két korszakra oszthatjuk. Az elsőben a női szexualitásról szóló nyilatkozatait egyfajta védekező álláspontból tette, ami a gyermekkori szexualitás tényével és jelentőségével kapcsolatos felfedezéseinek érzése szerint ellenséges fogadtatásával indokolható. Ez az időszak az 1890-as évektől 1916 és 1919 közötti periódusig terjedt. A második pedig 1920-tól az utolsó művének 1940-es, posztumusz megjelenéséig tartott. Ez alatt a második korszak alatt Freudot elsősorban a szexualitásról alkotott nézeteinek kidolgozása és megvédése kötötte le, a nemek közötti különbség mibenlétének a szempontjából. Írásait eddigre már a pszichoanalitikus mozgalmakon belül is tárgyalták.

Freudnak az első korszak során írt műveiben egy komoly ellentmondás fedezhető fel, amely annak idején mindenki figyelmét elkerülte. Ugyanakkor ez az ellentmondás nagymértékben hozzájárult később a női szexualitással kapcsolatos elméletek kialakításához. Ez alatt az idő alatt annak, amit Freud a női szexualitásról nyíltan megfogalmaz, még nem annyira az Ödipusz-komplexus áll a tengelyében. Az Ödipusz-komplexus lényegére a kiadott írások közül elsőként az *Álomszféra* (1900) tér ki az *Ödipusz király*-ra tett rövid utalás formájában, maga a megnevezés 1910-ből származik, 1919-re pedig, nem annyira az elmélet továbbfejlesztése, mint inkább a klinikai tapasztalatok bővülése folytán (lásd mindezekelőtt a Kis Hans esetét) az Ödipusz-komplexus a pszichoanalízis alapkövé-

vé vált. A komplexus kialakulásának és megszűnésének egyes módozatai a normalitás és a patológia különböző típusait jellemzik; magával a helyzettel és annak megoldásával magyarázható az emberi szubjektum és az emberi vágy. A korai időszakban leírt Ödipusz-komplexus azonban meglehetősen egyszerű viszonyokat takar: a gyermeknek az ellenkező nemű szülő iránti vágyát és a vele azonos nemű, vetélytársként fellépő szülő keltette ellenséges érzületeket. A fiú és a leány története szimmetrikusan megfeleltethető egymásnak. Így például az „Egy hisztéria-analízis töredéké”-ben (1905) Freud a következőket írja: „Az apa és lánya, illetve anya és fia között tapasztalható korai vonzalom jelei valószínűleg minden embernél észrevehetőek” (Freud, 1995a, 57), Dóra hisztériáját elemezve pedig végig a leánynak az apja iránti gyermekkori, illetve az apát a jelenben helyettesítő Herr K. keltette, ödipális vonzódását veszi alapul. Az „Álmok és káprázatok Jensen *Gradiva*-jában” című művében ez áll: „az alkatilag normális leánygyermek szeretete, az általános szabály értelmében, elsőként az apjára irányul” (Freud, 1906/7, 33). De még folytathatnánk a sort. A leányok és a fiúk párhuzamos ödipális szerepének feltételezésekor Freud a természetes és normatív heteroszexuális vonzódást veszi alapul; ennek az elképzelésnek a későbbiek során számos pszichoanalitikus hitelt adott. Freud e korai műveiben úgy tűnik, mintha az — alapvető incesztus kísértésből fakadó — Ödipusz-komplexus felvétele annyira radikális volna, hogy ha már feltétlenül szükséges a gyermek incesztuózus vágyai mellett érvelni, akkor legalább irányuljanak ezek az ellenkező nemű szülő felé. Minthogy pedig Freudnak ilyen harciasan védelmébe kellett vennie a gyermekkori incesztuózus szexualitásról szóló tételt egyrészt a kívülről jövő ellenállással, másrészt a saját ellenérzéseivel szemben, az Ödipusz-komplexus éppen a radikalizmusa révén vált a nemek közti különbség megértésének a „kerékkötőjévé”. Freud ebben a kérdésben konzervatív nézeteket vall: a fiúkból fiúk lesznek, akik a nőkhöz vonzódnak majd, a leányokból pedig leányok, akik a férfiakat fogják szeretni. Több ponton azonban a szerző ellentmond az ödipális helyzetben megfigyelhető szimmetrikus szexuális magatartásokból levonható normatív következtetéseknek. Itt elsősorban a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* (1905) című mű szerkezeti és tartalmi sajátosságaira utalhatunk. Lacan azért hivatkozik erre a műre, mivel a szexuális készletéről szóló elképzelést véli kiolvasni belőle egy későbbi Freud-írás, az *Ösztönök és ösztönsorsok* (1915a) fényében.

A szexualitás pszichoanalitikus felfogását tekintve a *Három értekezés* forradalmi alapmű. A könyv első három fejezetében Freud a szexuális eltévelyedést tárgyalja. A homoszexualitásról szóló kitérével arra kíván rámutatni, hogy a szexuális ösztönnek nincsen természetesen adódó tárgya; a perverziók bemutatásával pedig azt igazolja, hogy a szexuális ösztönnek nincs állandó célja. Minthogy a normalitás csupán „ideális fikció”, és az abnormalitás és a normalitás között

nincsen minőségi különbség, a helyzet nem vezethető vissza veleszületett tényezőkre, vagyis a kizárólag veleszületett ösztön fogalma tarthatatlannak bizonyul. Ezek szerint az ösztön értelmezésén múlik minden. Az ösztön a szellemi és a testi világ határán helyezkedik el. Aszerint, ahogyan Freud később megfogalmazta a kétféle eredet viszonyát, a belső, szomatikus kényszer átruházta a feladatát az öt képviselő lelki jelenségre. „A tudattalan” című tanulmányban ezt írja:

„Egy ösztön sosem válhat a tudat tárgyává — oda csak az ösztönt képviselő képzet juthat el. Mi több, a tudattalanban sem jelenítheti meg más az ösztönt, mint valamely képzet.... Amikor tehát mégis tudattalan ösztönkésztetésről vagy elfojtott ösztönkésztetésről beszélünk.... valójában egy tudattalan képzet által képviselt ösztönkésztetésre gondolunk” (Freud, 1915b, 177).

A biológiai kényszer és annak képviselője közötti viszony sohasem oksági: valamely cselekvés megfigyeléséből még nem következtethetünk egy mögöttes, testi hajtóerőre. A szexuális késztetés sosem tekinthető önálló entitásnak, alakja folyton változik, célja többféle lehet, tárgya pedig esetleges. Lacan szerint a *Három értekezés*-ből kiderül, hogy Freud már akkor is világosan látta, hogy az emberi késztetés majdhogynem az *ellenkezője* az állati ösztönnek, amely ismeri és meg is szerzi a kielégüléshez szükséges tárgyat. Másfelől viszont a tárgykapcsolat-elméletek képviselői azt állítják, hogy Freudnál a szexuális késztetés egyenesen a legelső kielégülést hozó viszonyból, vagyis az anya és a gyermek kapcsolatából ered, és a szopás, illetve a testi védelem iránti vágyat kelti fel újra és újra. A csecsemő tehát kezdetben egy „rész-tárgyat”, az anyai mellet birtokolja, ezután egy tárgyat, az anyát, akihez eleinte pre-ödipális, később pedig mint „egész tárgyhoz” ödipális szeretet fűzi. A felnőtt szexuális késztetése azután egy olyan pótlékot keres magának, amely szerencsés esetben ki tudja és ki is fogja elégíteni.

Noha a *Három értekezés* helyenkénti pontatlansága folytán esetleg maga is hozzájárult az értelmezések sokféleségéhez és a Lacan által helytelenített humanizmus fellendüléséhez, a tanulmányoknak egyetlen sora sem egyeztethető össze a természetes heteroszexuális vonzalommal kapcsolatos elképzelésekkel vagy azal, ahogyan a többi, e korszakban született Freud-írás tárgyalja az Ödipusz-komplexust. A *Három értekezés* felépítése és tartalma minden olyan feltételezést aláás, amely a normatív szexualitással hozható összefüggésbe. Ha tehát a természet nem ír elő semmifajta heteroszexuális vonzalmat, a nemi jelleg sem eleve adott tényező — pszichológiai értelemben véve nem létezik kezdetől fogva férfi vagy női személyiség.

„Dóra” esetének elemzése során Freud azon feltételezésének ad hangot, hogy ha Dóra nem lett volna hisztériás, természetes vonzalom ébredt volna benne udvarlója, Herr K. iránt, aminthogy kisgyermek korában apja személye is ilyen vonzalmat keltett benne. Más szóval kialakult volna nála a természetes női Ödipusz-komplexus. Az utólag írott lábjegyzetekből azonban egy másik történet

bontakozik ki: Dórának az apjához fűződő viszonyát nemcsak a vonzalom jellemezte, hanem a személyével való azonosulás is. Szexuális vágyát tekintve Dóra férfiként lép fel, aki egy nőért rajong. Az a megközelítés, mely Dóra hisztériájával magyarázza a helyzetet, egyúttal bizonyítottnak veszi a pszichoanalízis alapkérdését. A hisztéria nem veleszületett hajlam eredménye. Amennyiben tehát Dóra férfi azonosság-jegyekkel rendelkezik, a természetes vagy automatikus heteroszexuális késztetés eleve kizártnak tekinthető.

A húszas évekre Freud a biszexualitás fogalmának segítségével oldotta meg a szóban forgó problémát. A fogalom bevezetésével egyszersmind sikerült kiküszöbölnie egy, az ő esetében túlságosan is szembeötlő ellentmondást: kimutatta ugyanis, hogy a fiú és a leány szabályosan párhuzamos ödipális helyzetére, Dóra dilemmájára és a homoszexualitásra adódik egy közös magyarázat, amely szerint a fiúban női vonások is, a leányban pedig férfivonások is felfedezhetők. Ezáltal az Ödipusz komplexus megszabadulhat a nemiség meghatározottságának durva feltételezésétől — ennek viszont meg kell fizetni az árát. Ha Freudnak igaza van abban, hogy a biszexualitás nem tisztán biológiai fogalom, mi másra vezethető még vissza? Azok a későbbi analitikusok, akik a fogalom értelmezésében nagyrészt Freud korai szóhasználatához tartották magukat, mégis az anatómiai megkettőzésekkel hozták összefüggésbe a biszexualitást, vagy pedig egyszerű azonosítással indokolták: a fiú részben az anyával, a leány meg részben az apával azonosítja magát. Freudnál viszont az Ödipusz-komplexus újrafogalmazásával a „biszexualitás” jelentése is megváltozott, ezentúl leginkább a nemi elkülönülés körüli bizonytalanságot fejezte ki.

Az első korszakban Freud állásfoglalása kétségtelenül tele van ellentmondásokkal. Az Ödipusz-komplexus felfedezésével eljutott a természetes heteroszexualitás feltételezéséig. A többi írásában ugyanakkor az ellenkezője mellett érvelt, ahogy azt a szexualitás pszichoanalitikus értelmezése megkívánta. A *Három értekezés*-ben nem tér ugyan ki az Ödipusz-komplexusra és a belőle fakadó helyzetekre, és ezáltal sikerül elkerülnie a tételeiben feszülő ellentmondás észrevételét, a tanulmányok, egyes bennük foglalt zavaros kijelentések révén, mégis magukon viselik ezt a meggondolatlanságot.

Körülbelül 1915-re Freud mintha felismerte volna, hogy az Ödipusz-komplexussal és a szexualitás természetével kapcsolatos elméleti nem adnak kielégítő magyarázatot a nemek közötti különbségre. Freud sosem adott hangot a gondjainak (amint azt más téren megtette), de 1915-ben számos lábjegyzettel látta el a *Három értekezés*-t, amelyeknek szinte mindegyike a férfiaság és a nőiesség meghatározásával foglalkozik. Más szerzők — mindenekelőtt Jung — abból kiindulva, ahogyan Freud akkoriban látta az Ödipusz-komplexust, eljutottak a logikus végkövetkeztetésig, és a nemeket egymással egyértelműen párba állítva a továbbiakban, másképp, Elektra-komplexus néven illeték a leány ödipális konfliktusát. Lehet, hogy ennek az írásnak a hatására — Freud kezdettől fogva elve-

tette az Élektra-komplexust —, lehet, hogy saját álláspontja hiányosságainak megsejtése következtében, amiért kénytelen volt lemondani a tétel felállításáról; valami miatt mindenesetre Freud behatóbban kezdte tanulmányozni a nemek különbözőségének kérdését.

Ugyancsak 1915-ben, a *Három értekezés* kibővült egy olyan fogalommal, amely egyszerre jelentett fordulópontot Freud számára a férfiak és a nők közötti különbségek értelmezésében, és vált annak az ellentétnek az ütközőpontjává, amely Freud nézetei és a kérdéssel foglalkozó egyéb analitikusok többsége által kifejtett álláspont között bontakozott ki. Ez volt a kasztrációs komplexus fogalma.

Freud munkásságának első korszakában a kasztrációs komplexus gondolata egyre jelentősebb. Felmerült a „Gyermekek szexuális elméleteiről” című írásban (1908), döntő szerepet játszott a Kis Hans esetének elemzésében (1909), ennek ellenére a „Bevezető tanulmány a nárcizmusról” megírásakor 1914-ben Freud még mindig ingadozott a komplexus egyetemességét illetően. 1915-től kezdődően azonban egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított neki. Az 1924-es, „Az Ödipusz-komplexus eltűnése”-ről szóló értekezésben már központi fogalomként szerepel a kasztrációs komplexus. 1925-ös önéletrajzában pedig így ír róla Freud: „A *kasztrációs komplexus* rendkívül nagy jelentőségű úgy a jellem, mint a neurózis kialakulásának szempontjából” (Freud, 1993c. 34). Freud elméletében a kasztrációs komplexus került a kultúra elsajátításának gyújtópontjába; ettől fogva egy olyan törvény gyanánt működik, amelynek köszönhetően a férfiak és a nők ráébrednek emberi mivoltukra, és egyszersmind ez adja meg a nemek közötti különbség emberi jelentését.

Freud írásaiban a kasztrációs komplexus szorosan összefügg az emberiség előtörténete iránti érdeklődésével. Főlegesen volna kitérnünk Freudnak a témával kapcsolatos kétes értékű rekonstrukciós törekvéseire. Számunkra csak az érdekes, hogy az ember egyéni és társadalmi történetében mekkora jelentőséget tulajdonított egy bizonyos *eseménynek*. Köztudott, hogy mielőtt felismerte volna a fantázia és a gyermekkori szexualitás fontos szerepét, Freud hitelt adott a hisztérikus betegeitől hallott meséknek az apjuk csábítási kísérletivel kapcsolatban. Noha később eltávolodott az apai csábítás valószínű vagy inkább kikövetkeztetett eseményének feltételezésétől, továbbra is ragaszkodott egy másik, az emberiség előtörténetében vagy a jelenben bekövetkezett esemény gondolatához. A külvilágból valami betört a gyermek világába. Valami, ami nem veleszületett, hanem kívülről, a történelemből vagy az azelőtti időkből származik. Ez az „esemény” az apa felől érkező kasztrációs fenyegetés volt.

Az, hogy a kasztrációs komplexus egy külső esemény vagy törvény gyanánt fejt ki hatását, kitérnik egy ezzel kapcsolatos elméletből is, amely Freudot ez idő tájt foglalkoztatta. Körülbelül 1916-tól tanulmányozni kezdte Lamarck írásait. Freudnak ez irányú érdeklődését lekezelően a szerző tizenkilencedik századi

tudományos anakronizmusának megnyilvánulásaként szokták emlegetni. Lamarck nézetei azonban 1916-ra már kimentek a divatból, Freud érdeklődése pedig nyilvánvalóan nem tájékozatlanságból, hanem abból az igényből fakadt, hogy számot adhasson olyan megfigyeléseiről, amelyeket képtelen volt elméletbe foglalni. A kérdés, amelyet meg kellett válaszolni, így hangzott: miképpen sajátítja el az egyén az emberré válás alapvető történetét az első életévek rövid időszaka során? A Lamarck-féle kulturális átörökítés tana járható útnak bizonyult Freud számára a probléma megoldásában. Meglehetően Freud ellenfelei méltán utasították vissza ezt a hamis megoldást, amikor elvetették a kulturális átörökítés tanát, egyszersmind azonban elkerülte a figyelmüket a válaszadás sürgőssége, nem vetettek számot azzal, hogy miként sajátítja el a gyermek ennyire korán és ilyen rövid idő alatt az emberi törvény ismeretét. Karen Horney „kulturalista” megközelítése — a társadalmi hatások hangsúlyozása — tekinthető megoldási kísérletnek, amely azonban kudarcot vallott, ugyanis nem állta meg a helyét a nélkül a sejtett feltételezés nélkül, miszerint a szubjektum a társadalomtól elkülönítve is vizsgálható, vagyis nem kizárólag azon belül jöhet létre: a gyermek és a társadalom egymástól függetlenül léteznek, és egymást kölcsönösen befolyásolják. Horney eleve kialakultnak tekinti a férfiakat és a nőket (a kisfiúkat és a kisleányokat); ezáltal pontosan azt veszi adottnak, aminek a megmagyarázására vállalkozott.

A kasztrációs komplexus bevezetésével Freud teljesen új fényben tüntette fel az Ödipusz-komplexust, és a biszexualitás jelentését is megváltoztatta. Mielőtt a kasztrációs komplexus szert tett volna végső jelentőségére, az Ödipusz-komplexus látszólag magától bomlott fel, és egy átmeneti fejlődési szakaszra utalt. Attól fogva azonban, hogy a kasztrációs komplexus alapvető tétellé vált, egyedül ennek lett betudható az Ödipusz-komplexus megszűnése. A kasztrációs komplexus hozza létre a képviselésére, és ezáltal a törvény képviselésére hivatott felettes-ént. A vágyak irányultságát megszabó Ödipusz komplexus mellett a kasztrációs komplexus határozza meg az apa–anya–fiú háromszögben az egyes személyek helyzetét, mégpedig úgy, hogy eközben az emberi rend alapjául szolgáló törvényt testesíti meg. Ily módon tehát a kasztrációs komplexus kérdése, a megosztottságon alapuló nemi különbözőség problémája, valamint a történelmi és a szimbolikus rend fogalma kezd lassan összeállni. Lacan ezeknek a kérdésköröknek az összefüggéseiből indult ki az elméletei megalkotásakor.

Amint egyre tágabb lett a kasztráció fogalma Freudnál, elmélete mindjárt ellenállásba ütközött. A gyermekkori szexualitás tétele és az Ödipusz-komplexus nyilvánvalóan sértette sok kívülálló érzékenységét, a kasztrációs komplexus és az, amit ez a kisleányoknál előidézik, vagyis a péniszirigység azonban olyan, végképp elfogadhatatlan elképzelésnek bizonyult, amely még a pszichoanalitikusok köréből is tiltakozást váltott ki. Ezek után Freudot nem pusztán klinikai

megfigyelései, a saját elméletében feszülő ellentmondások fokozatos belátása és az emberiség történelmének alapjai iránti kíváncsisága indította arra, hogy minduntalan a kasztrációs komplexus jelentőségét hangsúlyozza, hanem bizonyos mértékig az is, hogy válaszoljon a vitapartneri írt művekre.

Először Lou Andreas-Salomé és van Ophuijsen, majd 1921-ben Karl Abraham és Auguste Starcke fogalmazta meg a választ Freud tételére. Őket követte Franz Alexander, Otto Rank, Carl Müller-Braunschweig és Josine Müller, míg végül a húszas évek közepétől a harmincas évek végéig a vita ismertebb alakjai — Karen Horney, Melanie Klein, Lampl-de Groot, Helene Deutsch, Ernest Jones — is megjelentek a színen. Mások is csatakoztak hozzájuk: Fenichel, Radó, Marjorie Brierley, Joan Rivière, Ruth Mack Brunswick, 1935-re azonban már kirajzolódtott a résztvevők állásfoglalása, és a nemi különbözőséggel kapcsolatos fogalmi készlet ettől fogva nem megy át különösebb változáson, habár tartalmilag folyamatosan megújul a vita.

Karl Abraham munkássága külön figyelmet érdemel. A szerző nem érte meg azt, amikor a vita elérte a csúcspontját, észrevételei, melyek gyakran nem találtak elismerésre, mégis hatalmas jelentőségűek voltak — nem kis mértékben annak köszönhetően, hogy Freud legtöbb ellenfele bennük látta megtestesülni Freud nézeteit. Tökéletesen érthető, ámde teljességgel téves az a feltételezés, miszerint Abraham, Freud nyomdokaiban járva kel a védelmére a kasztrációs komplexusnak. Freud és Abraham levelezéséből az derül ki, hogy a szerzők rendkívül udvariasan folyton az egyetértésükről biztosítják a másikat, és ez igencsak megnehezíti a közöttük lévő egyébként jelentős véleménykülönbség tisztázását. Példának okáért Freud a leányok péniszirigysége mellett érvel, míg Abraham azt hangoztatja, hogy mindkét nem hasonlóképpen fél a kasztrációtól — melyet a szerző a szexuális potencia lankadásaként ír le.³ Abraham elgondolása szerint a fiúk és a leányok — minthogy eleve különböznek egymástól — más módon reagálnak ugyanarra a tapasztalatra, Freudnál ellenben a tapasztalat folytán válnak különbözővé. Ebből az is kiderül, hogy Abrahamnál, Freuddal ellentétben, a kasztrációs komplexus már az addigra kialakult „fiúkat” és „leányokat” érinti.

³ Ezt a különálló nézetet mások is átvették, mindenekelőtt Ernest Jones, aki a fallikus kasztráció kizárólagosságának tagadásakor, a szexuális vágy megszűnésétől való általános félelmet hangsúlyozva, megalkotta az *aphanisis* kifejezést. Abraham nem fejlesztette tovább ezt a fogalmat, de így is befolyásolta a vita további menetét. Lacan úgy nyilatkozik ezzel kapcsolatban, hogy Jones olyan közel járt az igazsághoz, hogy szinte felfoghatatlan, miért nem tárult fel előtte a lényeg. Az *aphanisis* Lacannál a szubjektum alapvető megosztottságára vonatkozik, míg, ahogy írja, „Jones egy meglehetősen abszurd képpel, a vágy megszűnése feletti félelemmel azonosította. Az *aphanisis*-t pedig ennél radikálisabban kell felfogni, azon a szinten jut neki hely, ahol az általam halálosnak nevezett folyamatban megnyilatkozik a szubjektum. Egészen más megközelítésben ezt a folyamatot a szubjektum *elhalványulásaként* jellemeztem.” „A szubjektum egyrésztől jelentés gyanánt, másrésztől pedig *elhalványulásként*, azaz megszűnésképpen jelentkezik (Lacan, 1973, 189., 199.).

Ezen a lényeges különbségen túl Abraham és Freud nézeteltérését leginkább a hangsúly eltolódása jelzi. Mindkét szerzőnél az incestus tabutilalom alá esik („kasztráció”); ugyanakkor csak Freud tartja nélkülözhetetlenek a tiltó személy jelenlétét: a tiltás a levegőben van.

Freud szerint, aki a kasztrációs komplexust mint a törvény forrását hangsúlyozza, az anyát birtokló apa mondja ki a metaforikus „nem”-et a gyermek vágyaira. A tiltás pedig kizárólag azáltal nyer értelmet a gyermek előtt, hogy olyan emberekkel — nőkkel — van körülvéve, akik már áldozatul estek a kasztrációnak abban az értelemben, hogy nincsen falloszuk. Vagyis csak „megkésve” tulajdonít jelentőséget bizonyos korábbi élményeknek, mint például a női nemi szerv látványának. Freudnál tehát a kasztrációs komplexus fogalma olyan elképzelést is takar, miszerint a különböző élményeket, illetve megfigyeléseket a komplexusban kifejeződő törvény ruházza fel jelentéssel. Abrahamnál ezzel szemben a kasztrációs fenyegetés a kisleány testének a jelenben történő megfigyeléséből fakad. Nincs, aki közbelépne, szó sincs tiltó apáról, aki fenyegetésével kifejezné a törvényt; az ő esetében a női nemi szervek „tényleges” alacsonyabbrendűségének megértésével veszi kezdetét a komplexus mindkét nemnél.

Freudnál azonban ezen a ponton újfent lényeges ellentmondásba ütközünk; olyanba, amelynek a feloldására nem jutott már elég ideje. Ezzel az ellentmondással magyarázható, hogy Abraham és Freud művei között később egyezést véltek felfedezni. Freud meggyőződése szerint a fiú kasztrációs komplexusát az idézi elő, hogy az apai tiltás folytán jelentőségtejjé válik a pénisz; ugyanakkor előfordul, hogy a leány péniszirigységét az általa tett egyszerű megfigyelésből vezeti le. Magának a pénisznek a képe, az, hogy nagyobbak és különbnek látja a saját nemi szervénél, indítja arra a leányt, hogy magának is akarjon egyet. Ez az egyenlőtlenség a fiúk és a leányok között az értelem megragadásának tekintetében nyilvánvalóan tarthatatlan. Miért volna egyszerűbb feladat a leányok számára a testi jegyek megértése? Freud egyértelmű jelét adta, hogy tudatában van annak, milyen felemás a gondolatmenete. Megjelent publikációi ugyan zavaros állításokat tartalmaznak, egyik levelében azonban így fogalmaz: „A pénisz látványa és vizeleti funkciója nem az indító, hanem csakis a kiváltó oka lehet a gyermek irigységének. Ezt azonban eddig még senki sem jelentette ki” (Freud, 1971, 329). Sajnálatos módon sem Freud, sem az utána jövő analitikusok nem jelentették ezt ki kellő egyértelműséggel a kiadott írásaikban.

Freud „páratlannak” minősítette Abraham 1922-es cikkét a női kasztrációs komplexusról. Ugyanakkor Freud írásainak elméleti rendszere a legcsekélyebb mértékben sem támasztotta alá Abraham szemléletét. Tény, hogy Freud is tesz említést a nők „nemi szervükkel kapcsolatos alsóbbrendűségi érzéséről”, ez azonban nála sosem válik a kasztrációs komplexus kialakulásának, és ezáltal az Ödipusz-komplexus felbomlásának az *indítóokává*; ennél fogva nem belőle fakad a női

szexualitás, a nőiség és a neurózis. Freud szerint a pénisz hiánya a nőknél csak annyiban jelentőségteljes, hogy általa nyer értelmet az incestuózus vágyakra vonatkozó apai tilalom. Önmagában és önmagától a női test nem utal semmire, és nem indít el semmilyen folyamatot. A Freud és Abraham közötti hangsúlyeltolódásnak messzesemenő következményei vannak. Amennyiben ugyanis, ahogyan Abraham írja, a test a maga valóságában tekinthető a női vagy férfiszexualitással rendelkező szubjektum kialakulása indítóokának, eleve kizárt, hogy ez a folyamat beilleszthető volna bármilyen történelmi vagy szimbolikus összefüggésbe. Freud ellenben éppen erről az összefüggésről állapította meg, hogy az emberi szubjektum kialakulásának *sine qua non*ja. Lacan pedig teljes egészében erre az összefüggésre építette a szexuális különbözőségről szóló tételét.

Freud tehát egyrészt vitatta, hogy a gyermek teste önmagában jelentőséggel bírna a kasztrációs komplexus szempontjából, másrészt több ízben felhívta arra a figyelmet, hogy a gyermek adott helyzete, az apa jelenléte vagy hiánya, a maszturbációra vonatkozó tényleges tiltás stb. esetleg lényegtelennek számít a szimbolikus fenyegetés (az „esemény”) jelenlétéhez képest, amelyet mindenképpen át kényszerül élni az egyén, hiszen ez az emberré válás ára. Új magyarázatot kellett keresniük viszont azoknak az analitikusoknak, akik ugyan egyetértettek Freuddal abban, hogy a klinikai munkájuk során általánosan megfigyelt kasztrációs komplexust nem lehet egy valós történetre visszavezetni, ám képtelenek voltak elfogadni a kulturális öröklődés tanát. A kasztrációs komplexus azonban egyiküknél sem az emberi szubjektum létrejöttének zálogaként jelenik meg, hanem olyan félelem gyanánt, amely a már eleve, még ha kezdetleges szinten is, szubjektummá alakult emberi lény belső tapasztalataiból származik. Következésképpen a kasztrációs komplexus egyikőjük elméletében sem befolyásolja érdemben a nemi különbözőséget.

Starcke például arra jutott, hogy a kasztrációs szorongás elsősorban a mellbimbónak a csecsemő szájától való eltávolodásával hozható összefüggésbe, vagyis a nap mint nap megismétlődő elválasztás folytán vált egyetemessé az Ödipuszkomplexus. Emellett a csecsemőnek arra a fokozatosan kifejlődő képességére hivatkozott, hogy önmagát a külvilágtól elkülönült lénynek érzékeli: „A kasztráció tulajdonképpen a külvilág kialakulásával egyenlő, ami alapvetően a mellbimbó elvesztése révén fogalmazódik meg” (Starcke, 1921, 180). Franz Alexander és Otto Rank egészen a korábban a kisgyermek testéhez tartozó anyaméh elvesztésére vezették vissza a kasztrációt. Freud átvette a pályatársaitól, és *Gátlás, tünet, és szorongás* című 1925-ös művében bővebben is kifejtette ezt az elképzelést, melyet szeparációs szorongásnak nevezett el, két évvel korábban azonban a következő lábjegyzetet fűzte a Kis Hans esetéhez:

„Elismerve, hogy mindezek a komplexum gyökereit képezik, mégis azt a követelményt állítottam fel, hogy a kasztrációs komplexum elnevezést azokra a rez-

dülésekre és hatásokra korlátozzuk, amelyek a *pénisz* elvesztésével kapcsolatosak. Aki felnőttek analizisében meggyőződött arról, hogy a kasztrációs komplexus elmaradhatatlan, természetesen nehéznek találja, hogy egy véletlen és még csak nem is általánosan előforduló fenyegetésre vezessük vissza, és fel kell tételnie, hogy a gyerek ezt a veszélyt önmaga konstruálja a leghalványabb és szinte sohasem hiányzó utalásokra támaszkodva” (Freud, 1993b, 4. jegyzet).

Alapvetően mást jelent annak a felismerése, miszerint a kasztrációs komplexus korábbi szeparációkra utalhat vissza, illetve az, amikor magukat a szeparációkat tekintik kasztrációnak. Freudnál a kasztrációs komplexus révén különülnek el a nemek, és így általa válik emberré az emberi lény. Ezzel azonban nem vitatja el a korábbi szeparációk jelentőségét. Freud azt is felvetette, hogy az ürülék elhagyása teszi lehetővé a visszamenőleges utalást; a kasztrációs komplexus számára ez modellértékűvé válhat. A freudi leírás visszatekintő jellegű: a fallikus kasztrációtól való félelmében a gyermekben „felidéződhetnek” a korábbi veszteségek, amelyek a kasztráció révén válnak jelentőségteljessé. Mások megközelítésében a szeparációk juttatják érvényre a kasztrációs komplexust; náluk tehát előretekintő képlettel találkozunk: a korai veszteségek miatt a gyermek rettegve várja az elkövetkezőket. Freudnál a történelem és a pszichoanalitikus tapasztalat mindig rekonstrukción, visszatekintésen alapul: az emberi szubjektum ilyen történetbe van beleágyazva. A többi magyarázat szerint ellenben fokról fokra fejlődik ki. Annak a szemszögéből, aki a kasztrációt az anyaméhig vezeti vissza, a szubjektum kezdettől fogva létezik, következésképpen esetlegesen kiválasztott alkati tényezők vagy éppennyire esetleges környezeti hatások révén lesz pszichotikus, neurotikus vagy éppen „normális”.

Lacan ebben a kérdésben megint csak Freud állásfoglalását emeli ki és fogalmazza újra. *Magában* a kasztrációs komplexusban keresendő a gyermek nemi különbségek mentén végbemenő emberré válása. Akkor is, ha más hasadásokat egybeforraszt, sőt jelentéssel lát el. A megkülönböztetetten kezelt fallosznak az elfojtása a törvény beiktatásával jár, visszautasítása pedig mindenképpen pszichózist eredményez. Lacan úgy látja, hogy minden más feltételezés lehetetlenné teszi a pszichoanalízist. Szerinte ugyanis újfent nyitva hagyják azt a kérdést, hogy miből lesz a szubjektum, és nehezményezi, hogy nem kerül szóba a nyelv és a társadalmi rend, amely megkülönbözteti az embert a többi emlőstől. Előfordulhat, hogy ezeknek csak mellékes szerep jut a szubjektum kialakulásában? És egyáltalán, hol a helye a nemi különbözőségnek ebben a fejlődéstani megközelítésben?

Ha úgy vesszük, hogy a fallikus kasztrációs fenyegetésben nincs semmi rendkívüli; ha a születés, az elválasztás, a külvilág kialakulása mind kasztrációnak tekinthető, akkor másutt keresendő a szexuális különbség magyarázata. Ha a kasztráció csupán a szeparációk egyike, vagy megegyezik szexuális vágy elvesztésének

a képzetével, mely a férfiakat és a nőket egyaránt rettegésben tartja (erre utal a Jones-féle *aphanisis*), akkor mitől válik külön a két nem? Valamennyi jelentős kutató, aki nyilatkozott a témában, akár Freud mellett, akár az ellenkező oldalon foglalt állást, valamilyen biológiai hajlamban lelte meg a magyarázatot. Éppúgy igaz ez Freud biológista védelmezőjére, Helene Deutschra, mint kulturalista ellenfelére, Karen Horney-ra.

A kasztrációs komplexusnak a szexuális különbözőség kialakulásában betöltött főszerepének elvitatása, és ily módon a biológiai magyarázatokra való hagyatkozás, további változásokat vont maga után. A húszas évek derekán más kérdésekre terelődött a figyelem, és ezáltal egy új korszak vette kezdetét. A kasztrációs komplexus fogalmi válságának kétségtelenül része volt abban, hogy a női szexualitás került az érdeklődés homlokterébe. Mire az olyan jól ismert nevek, mint Horney, Deutsch, Lampl-de Groot, Klein és Jones megjelentek a színen, már nem annyira a szexuális különbözőség, mint inkább a női szexualitás mibenléte képezte a kutatások tárgyát. Ekkora tehetjük a később „nagy vitaként” emlegetett korszak kezdetét. A vita 1935-ben hágott a tetőfokára, amikor is Ernest Jonest meghívták Bécsbe, hogy egy előadássorozat keretében adjon számot a brit és a bécsi pszichoanalitikusok közötti, rohamosan növekvő nézeteltérésekről, mire ő első — és mint kiderült egyetlen — témájául a női szexualitást választotta. Bár a női szexualitás természetesen elsőrendű kérdés a számunkra, látnunk kell azt is, hogy a hangsúlyeltolódás másfelől súlyos veszteséggel járt. Világos ugyan, hogy továbbra is a nemek közötti különbség (a kasztrációs komplexus lényege) jelentette a vonatkozási pontot, ám a női szexualitás helyzetét és jellegzetességeit gyakran vizsgálták úgy, mintha elszigetelt jelenségről volna szó, amely független az őt létrehozó különbségtételtől. Ilyen szemlélet érvényesült Freud ellenfeleinél. Ez a tábor a nőkre nézve méltatlannak tartotta a kasztrációs komplexus fogalmát. A fogalom fémjelezte megközelítésmód elvetésével egyrészt helyre akarta hozni a nőket ért igazságtalanságot, másrészt a nőiség mibenlétére kívánt magyarázatot adni, tehát olyan célok vezérelték, melyek Freud megítélésében kívül esnek a pszichoanalízis hatáskörén. Ekkortól fogva azonban már a Freud oldalán állók is hasonlóképpen látták a feladatukat. Kell, hogy legyen valami a nőkben, ami csak az övék. A nemek közötti különbségek magyarázatáról észrevétlen az egyedül az egyik vagy másik nemre jellemző értékekre terelődött a szó. Ebben a közegben, a kasztrációs komplexus meghatározó szerepének elvetése után, a kutatás visszakanyarodott a biológiai magyarázatokhoz, melyek Freudnál csupán a kiindulópontot jelentették. Kénytelen volt, hiszen hol találhatta volna még meg azt a bizonyos valamit?

Freud természetesen sohasem nyilvánította elhanyagolható szempontnak az anatómiát vagy a biológiát, pusztán arra törekedett, hogy a megfelelő helyre kerüljenek. Ezt a helyet pedig a pszichoanalitikai kutatáson kívül jelölte ki a szá-

mukra. Mások ellenben eltökélten azon belülre helyezték. Így például Carl Müller-Braunschweig, többekkel egyetértésben, azt hangoztatta, hogy létezik egyfajta veleszületett férfiasság, illetve nőiség, amely pontosan megfelel a biológiai hím- és nőnemnek, és ennek értelmében az írásaiban „férfias és nőies ösztön-ént” emlegetett. Vagyis eddigre nemcsak az elsődleges férfiasság és nőiség, hanem a természetes heteroszexualitás is bevett gondolattá vált. Karen Horney 1926-ban a „heteroszexuális vonzalom biológiai eredetéről” beszélt, és innen kiindulva a leányoknál meglévő úgynevezett maszkulin szakaszt az apai erőszaktól való kezdeti női szorongás elleni védekezésékként jellemezte. Melanie Klein pedig azt az azóta egyre elterjedtebb véleményt fogalmazta meg, miszerint a leány, elsődleges gyermeki női szexualitásánál fogva, tudattalanul is tisztában van a vagina létezésével. Ez a naturalista megközelítés, melyet leginkább Ernest Jones munkássága példáz, a leánynál egyfajta, a biológiai neméből származó, kezdeti nőiséget feltételez, amely később a leány tárgykapcsolataiból adódó fantáziák következtében különböző viszontagságokon megy keresztül. Azok a teoretikusok, akik erre az álláspontra helyezkednek, nem tagadják Freud azon elképzelését, hogy a leányoknál is megvan a fallikus szakasz, viszont azt állítják, hogy ez náluk mindössze a természetes női beállítottságukkal ellentétes reakcióképződmény. Olyan másodlagos képződmény, átmeneti állapot, amely menedéket nyújt a leány számára, aki nőiségében veszélyeztetve érzi magát. Ahogy a péniszre természetes módon férfiként büszke fiú a kasztrációtól tart, úgy a természetes nőiséggel rendelkező leány a saját bensőjének az apja behatolása okozta szétzúzóadásától fél. Ebben az összefüggésben lényeges kérdés lesz, hogy léteznek-e vagy sem korai vaginális érzetek, hiszen ezek szerint egyenesen az ösztön-késztetésekből fakadnak, áttételek nélkül, bizonyos lelki sajátosságok. Freud hevesen tiltakozott ez ellen a nézet ellen. Egyik levelében, mely ilyen szemszögből olvasva korántsem olyan rejtélyes, mint első látásra, a következőket írja Müller-Braunschweignek: „Kénytelen vagyok szembehelyezkedni az Önök (Horney, Jones, Radó stb.) álláspontjával, mert nem különítik élesen és világosan el egymástól a lelki és a biológiai tényezőket, mert ezeket párhuzamba kívánják állítani egymással, és mert, ettől a szándéktól vezérelve, elhamarkodottan bebizonyíthatatlan lelki tények elemzésébe fognak, valamint azért, mert ezenközben kénytelenek, utólagosnak, illetve visszahatónak nyilvánítani egyértelműen elsődleges képződményeket. Jól tudom, kifogásaim magyarázatra szorulnak. De arra mindenképpen fel szeretném hívni a figyelmet, hogy nem engedhetjük meg, hogy a biológia belefolyjon a pszichoanalízisbe, mint ahogy az anatómia és a pszichológia esetében sikerült is elkerülnünk ezt a veszélyt” (Freud, 1971, 329). Freudnak ellenzékének másik része azonban nem akart ekkora súllyal vagy ennyire nyíltan a szexuális különbözőség biológiai magyarázataira támaszkodni; ehelyett az tárgytól függő azonosítás lelki mechanizmusának jelentőségét hang-

súlyozták. Freudnál és a tárgykapcsolat-teoretikusok elméleteiben egyaránt az Ödipusz-komplexus megoldódása után minden gyermek remélhetőleg a megfelelő nemű szülővel azonosítja magát. Noha a kétféle magyarázat hasonlóan tűnik, a kasztrációs komplexusnak tulajdonított szerep folytán szöges ellentétei egymásnak. A freudi képletben a kasztrációs komplexus leküzdését követően a fiúk és a lányok jobbjára rendszeren átvesszik az azonos nemű szülő szexuális identitását. Ám így is mindössze átvételről van szó, amely ráadásul meglehetősen ingatag, mint ahogy azt annak idején Dóra „rendellenes”, apjával való önazonosítása bizonyította. Freudnál a megfelelő szülővel való önazonosítás *eredménye* a kasztrációs komplexusnak, amely addigra már létrehozta a szexuálisan megkülönböztető jegyeket. Más analitikusok, feladva a kasztrációs komplexus meghatározó szerepét, a (biológiai alapú) identifikációt a nemi különböződés *okának* tekintik. A következőképpen foglalhatjuk össze ezeknek a teoretikusoknak az álláspontját. Eleinte a leányoknál nincsen eltérés a fiúkhoz képest (Klein és néhány másik kutató ezt az időszakot a fiú kezdeti feminin szakaszának nevezi), és így mindkét nem szeretete a legelső tárgyra, az anyára irányul, és vele azonosítják magukat; később a kisleánynál — biológiai neméből (nőiségéből) kifolyólag, és mert alkati tökéletlensége következtében (nem rendelkezik, és soha nem is fog, az anyja által igényelt fallosszal) szeretete kudarcot vallott — kezdetét veszi az Ödipusz-komplexus leányokra jellemző módozata, szeretete az apjára irányul. Később, ezúttal végérvényesen az anyjával azonosítja magát, és végképp kialakítja női identitását.

Az előbbi leírásból kitűnik, hogy a női szexualitás kérdése önmagában is központi jelentőséggel bírt a tárgykapcsolat-elmélet kialakulásakor. A nőiség ilyen megközelítése kitüntetett figyelemben részesítette az anyával való kapcsolat kezdeti időszakát; később, az elmélet kibontakozásának időszakában, a hangsúly továbbra is ezen a viszonyon volt. Mikor azután véget ért a „nagy vita”, a tárgykapcsolat-elmélet képviselőinek érdeklődése az anya és a nemileg még megkülönböztetetlen gyermek viszonya felé fordult, háttérbe szorítva a nemi elkülönülés problémáját, mint ami nincsen összefüggésben a szubjektum kialakulásával. Ezen az áron kerülhetett az anya ismét az érdeklődés központjába, és ez tette lehetővé az apa szerepének a mellőzését, miközben Freud elméletében csakis az általa kimondott tiltásnak tudható be a fiúk és a leányok elkülönülése. Az anya alakja ezekben a leírásokban jórészt a női szexualitás iránti korábbi érdeklődésből táplálkozik: tapasztalataival és az ő megtapasztalásával sokat foglalkoztak, ám ő maga — a belső bizonytalanságok ellenére is — már kialakult, női szubjektumnak minősül. Mindebből kiderül, hogy a nemi különbözőség kérdése különös módon kívül rekedt a kutatásokon.

Freud készséggel beismerte, milyen felületesen kezelte az anya–gyermek viszonyt. A vakság, amely ezen a téren jellemezte, azonban nem a saját érdeklődé-

sének irányultságából, és nem is férfi mivoltából következett — ahogy azt többek között ő maga gondolta —, hanem abból, ahogyan a pszichoanalízist elképzelte. A pszichoanalízis fallocentrikussága Freudnál az egyedi emberi szubjektumon keresztül megfigyelhető társadalmi rend apacentrikusságából származik. Mind a mai napig az apa áll a harmadik helyen, aki *kéymtelen* megbontani az anya és gyermek aszociális kettősét. Láthatjuk azt is, hogy mindig szükséges valakinek vagy valaminek betöltenie a harmadik szerepét. A problémával kapcsolatban Lacan kifejti, hogy az anya és a gyermek viszonya nem értelmezhető az apa helyzete által kijelölt struktúráján kívül. Lacan képtelenségnek tartja az apát *mellőző* vagy őt az anyában megtestesülni látó (Klein) elméleteket. Az apa által érvényre juttatott törvény beiktatását megelőzően vagy azon kívül nem számolhatunk *emberi* tényezőkkel; csak a törvénnyel való szembeszegülés (pszichózis), illetve szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelű betartása („normalitás” és neurózis) lehetséges. Végül pedig a kleiniánus és a nem-kleiniánus tárgykapcsolat-elméletek képviselőinek a szemében (a köztük levő hatalmas különbségek ellenére) a nemek közötti különbség nem megosztottság eredménye, hanem adott tény; férfiak és nők, hím- és nőneműek *eleve léteznek*. Az adott körülmények között ebben nincs semmi meglepő.

A pályatársaival folytatott vita Freudot is arra indította, hogy újrafogalmazzon néhány fontos kérdést. Ezekről a módosításokról megint csak az mondható el, hogy a kasztrációs komplexus hangsúlyozásából következnek. Élete utolsó tanulmányaiban Freud újra és újra kiemelte a kasztrációs komplexus jelentőségét. Meggyőződésének újragondolásakor arra jutott, hogy a fiú és a leány egyaránt keresztülmennek a fallikus szakaszon, melyet elsődlegesnek tartott szemben azokkal, akik szerint visszaható és másodlagos, és ezáltal korábbi állásfoglalásait erősítette meg, és főként fogalmazta újra. Az Ödipusz-komplexus eredeti elképzelése vezetett oda, amit Freud az általa kifogásolt elméletek zsákutcáinak és hibáinak tekintett. Az ebből a látásmódból fakadó természetes heteroszexualitás fogalma éppannyira tarthatatlannak bizonyult, mint vele ellentétes álláspont, mely az anyával való kapcsolat kezdeti időszakára helyezi a hangsúlyt. Az utóbbi ugyanis, noha végső soron nem fogalmazódik meg benne a biológiai eredetű identifikáció tétele, megmagyarázatlanul hagyja a fiú és a leány közötti különbséget. Lacan szerint nyilván ez az a pillanat, amikor Freud — látva, hogy korábbi meggyőződésai tévedésekhez vezettek — előveszi a vágy fogalmát. „Mi az — kérdi Freud —, amit a nő [a kisleány] akar?” A kérdésre nincsen helyes válasz, vagyis „az anya” sem tekinthető annak: a kisleány ugyanis egyszerűen csak *akar*. A fallosz válik — hiányánál fogva — a vágy szükségszerűen *hiányzó* tárgyává a nemi elkülönülés szintjén. Ezek után tehát az Ödipusz-komplexus már nem tekinthető egyfajta állandósult mítosznak, amely az apa, az anya és a gyermek adott helyzetére világít rá, hanem olyan struktúraként jelenik meg, amelyen belül

megállapítható, hogy hol helyezkedik el a személy a tulajdon vágyához képest. Hogy „hol”, azt pedig a kasztrációs komplexus határozza meg.

„A nőiség” című előadásában Freud kérdések formájában idézi ellenfeleinek a női szexualitással kapcsolatban tett javaslatait. „Hogyan jut el a leány a férfiasból a számára biológiailag meghatározott nőies időszakba?” — kérdezi Freud (Freud, 1943, 140), és az ellenfeleivel szemben arra a következtetésre jut, hogy: „a nő testalkata sem hajlandó minden vonakodás nélkül teljesíteni a feladatát” (Freud, 1943, 138), illetve hogy „a megoldás mármost ideálisan egyszerű volna, ha elfogadhatnánk, hogy egy bizonyos kortól kezdve az ellenkező neműek egymáshoz vonzódásának elemi hatása érvényesül, mely a kis nőt a férfihez hajtja... ilyen könnyűszerrel azonban nem rázhatjuk le a kérdést...” (Freud, 1943, 140) A biológiailag nőnemű lényből tehát valamiképp nő lesz, a pszichoanalízisnek azonban arra kell válaszolnia, hogy ha az átalakulás valóban megtörténik, akkor *miképpen* megy végbe. Pályatársainak egyébiránt kiváló írásai az anyával való kapcsolat kezdeti időszakáról ugyanis, pszichoanalitikus szempontból, nyitva hagyják a nemi elkülönböződés kérdését. Freud szavaival: „Csak akkor tudjuk tehát megmagyarázni a leány anyjához való kötöttségének megszűnését, ha olyasmit találunk, ami kizárólag a leányra jellegzetes, s a fiúnál nem fordul elő, vagy nem így folyik le. Úgy gondolom, hogy megtaláltuk ezt a jellegzetes mozzanatot [...] a kasztrációs komplexumban” (Freud, 1943, 147).

Halála előtt Freud „Az én kettéhasadása a védekezési folyamat során” című befejezetlenül maradt írásán dolgozott (Freud, 1940), mely a kasztrációs komplexussal, illetve ennek a szubjektum kialakulásával kapcsolatos vetületeivel foglalkozik. A tanulmány egyfajta elsődleges, és soha be nem gyógyuló hasadást előidéző fenyegetettség (a veszteségtől való félelem) pillanatában ragadja meg az én keletkezését. Freud a kasztrációs komplexusra történő válaszreakciót egy azt helyettesítő és a hasadást megjelenítő fétis felállításához köti. A tanulmányban tisztán kirajzolódik az a freudi álláspont, amelyhez Lacan később visszatér. A kezdetől fogva meghasadt szubjektum egy eleve elveszett tárgyat feltételez. Noha Freud, Lacannal ellentétben, nem mondja ki, hogy egy elveszett tárgyról van szó, bizonyos abban, hogy ez a tárgy a hiányának köszönheti lélektani jelentőségét, vagy ahogy azt „A nőiség”-ről szóló előadásában kifejti: annak, hogy „a gyermek sóvárgása annyira csillapíthatatlan első tápláléka után, hogy az anyamell elvesztését sohasem heveri ki” (Freud, 1943, 144). Még a törzsi társadalmakban élő gyermek is, akinek a szoptatási ideje jóval tovább tart, mint a csecsemőkor, kielégületlenül marad: a lényeg a kínban és a kielégülés hiányában keresendő, ezek váltják ki a vágy keletkezését.

Freud utolsó írásai sokak szerint egy idős ember csalódottságát tükrözik. A belőlük áradó pesszimizmus Lacan számára viszont egy olyan elmélet letisztultságára és összeszedettségére utal, amely végkövetkeztetéseiben antihumanista, és nem is lehetne más. A női szexualitás tárgyalásakor mindig kénytelenek vagyunk

az emberi szubjektum kialakulásának problémájával szembesülni. A Lacan által továbbgondolt freudi elméletekből az derül ki, hogy a kasztrációs komplexus előidézte nemi elkülönülés, majd a helyzeti viszonyok kialakulása a szubjektum kettéhasadt jellegét és a tárgy elveszett mivoltát igazolják. A pszichoanalitikus kutatás és annak tárgyai — a tudattalan és a szexualitás — az emberi létnek erre az alapvető nehézségére kívánnak rávilágítani. Lacan szerint a humanista állásfoglalás kizárólag hamis kilátásokkal kecsegtető hamis elméletek forrása lehet.

Míndez a látásmódból következik — a posztfreudisták látásmódját pedig Lacan minden bizonnyal ideologikusnak tartja, mivel korunk humanista szemléletét támasztja alá. A kleiniánusok és a tárgykapcsolat-elmélet többi képviselőjének a megközelítésében az akár kezdetleges, akár az anyával való kezdeti összeolvadással keletkezett, és csak később, fokozatosan elkülönülő én által végrehajtott identifikáció, a feltehetően vagy szükségképpen a szubjektummal való azonosulás jelenti a kiindulópontot. Ezek a teoretikusok arra keresik a választ, hogy miként avatkozik be a csecsemő/egyén a külvilágba a saját fejlődése érdekében. Később fordítva teszik fel a kérdést: vajon alkalmas-e az emberi környezet a csecsemő számára, hogy megfelelőképpen cselekedjen? Az innen kiinduló magyarázatok szerint a nemi identitás az első lépésben biológiailag meghatározott, majd továbbfejlődik és (többnyire) meg is erősödik, ahogy a szubjektum a valós tárgyakkal és a róluk szőtt fantáziákkal való kölcsönhatások során keresztül egyre tovább jut az érés viszontagságos folyamatában.

Lacan állásfoglalása ezzel ellentétes: az analizált személy tudattalanja egy változó és bizonytalan nemi identitással rendelkező széttöredezett szubjektumot tár elénk. Az emberi lét olyan törvény függvénye, amely gátolja a központ kialakulását, és megosztottságot teremt: a szexualitás a törés helyén keletkezik, a szubjektum pedig jellegét tekintve kettéhasadt. Az ideológiák uralta világban azonban mindez rejtve marad a tudatos szubjektum előtt, neki ugyanis egésznek, nemi identitása felől pedig határozottnak kell éreznie magát. A pszichoanalízisnek az lenne a feladata, hogy lerántsa a leplet a valóságról, és elemeiből újraalkossa a szubjektumot. Ez az elképzelés elméleti szempontból hitelesnek, a gyakorlatba átültetve ingatagnak tűnik. Lacan ennek — a széttöredezett szubjektum történetével foglalkozó — elméleti és gyakorlati kutatásnak szentelte az életét.

Vajda Róza fordítása

IRODALOM

- ABRAHAM, K.** 1922. „Manifestations of the Female Castration Complex”. *International Journal of Psycho-Analysis* III. 1–29.
- FREUD, SIGMUND,** 1906/7. „Delusions and Dreams in Jensen’s *Gradiva*”. *Standard Edition* IX. 3–95.
- 1914. „On Narcissism: an Introduction”. *Standard Edition* XIV 67–102.
- 1915a. Instincts and their Vicissitudes” (Papers on Metapsychology). *Standard Edition* XIV 109–140.
- 1915b. „The Unconscious” (Papers on Metapsychology.) XIV 161–215.
- 1926. „Inhibitions, Symptoms and Anxiety”. *Standard Edition* XX 77–175..
- 1931. „Female sexuality”. *Standard Edition* XXI 223–243.
- 1937. „Analysis Terminable and Interminable”. *Standard Edition* XXIII 1937. 209–253.
- 1940. „Splitting of the Ego in the Process of Defence” (1938). *Standard Edition* XXIII 273–278.
- 1943. *A lélekelemzés legújabb eredményei.* ford. Lengyel József. Debrecen: Ampelos Könyvek. (Újabb kiadása: Könyvkiadó, Nyíregyháza 1993.)
- 1971. „Letter to Carl Müller-Braunschweig” (1935). Nyomtatásban: „Freud and female sexuality: a previously unpublished letter”. *Psychiatry* 1971, 328–329.
- 1993a. „Egy hisztéria-analízis töredéke”. Ford. Lőrincz Zsuzsa. In: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok.* Budapest: Cserépfalvi. 17–110.
- 1993b. „Egy öt éves fiú fóbiájának analízise (A »Kis Hans«)”. Ford. Alpár Zsuzsa. In: *A Patkányember* 111–212.
- 1993c. „Önéletrajz”. Ford. Ignóus és Kovács Vilma. In: *Önéletrajzi írások.* Budapest: Cserépfalvi 1993. 9–63.
- 1995a. „Három értekezés a szexualitás elméletéről.” Ford. Ferenczi Sándor. In: *A szexuális élet pszichológiája.* Budapest: Cserépfalvi, 1995. 31–131.
- 1995b. „Gyermekek szexuális elméleteiről”. Ford. Pető Katalin. In: *A szexuális élet pszichológiája.* 133–147.
- 1995c. „A szerelmi élet általános megvetéséről” (Adalékok a szerelmi élet pszichológiájához II.) Ford. Vajda Júlia. In: *A szexuális élet pszichológiája* 160–169.
- 1995d. „Az Ödipusz-komplexus eltűnése”. Ford. Pető Katalin. In: *A szexuális élet pszichológiája* 184–192.
- LACAN, JACQUES.** 1973. *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse: Le séminaire XI* (a) (1964). Paris: Seuil.
- STARCKE, A.** 1921. „The Castration Complex”. *International Journal of Psycho-Analysis* II. 179–201.

„GYERE KI A HÓRA”

*Mike Tyson és a destruktív férfivágak**

Tony Jefferson

Bevezetés

A következőkben megpróbálok röviden áttekinteni egy híres fekete sportoló életét a férfiidentitás sajátos értelmezése szemszögéből. Két célom van: egyrészt az eddigi életrajzokhoz (Illingworth, 1992; Berger, 1990; Torres, 1989; Gutteridge és Giller, 1987) képest új szempontok szerint árnyalni a Tysonról kialakult képet, másrészt konkrét gyakorlati példán igazolni a férfiszubjektivitásról kialakított nézeteimet.

Mindehhez kiindulópontként az a megtévesztően egyszerű elképzelés szolgálhat, hogy az ember hajlamos együttműködni elnyomóival. Erre a gondolatra hivatkoznak néha azok a feministák is, akik tiltakoznak a nők áldozattá válásának determinisztikusabb magyarázatai ellen: hogy tehát azoknak a bántalmazott nőknek, akik nem menekülnek el otthonról, valami érzelmi érdekük fűződik ehhez (innen az „együttműködés” terminus), és nemcsak áldozatok, akik a félelem és a szegénység miatt kénytelenek maradni. Cikkemben ezt a fogalmat általánosabb értelemben használom, utalva arra, hogy vágyaink — amelyek meghatározzák azonosulásaink mintázatát, amelyek azután én-identitássá, más szóval szubjektivitássá állnak össze — gyakran önkárosítóak (innen az „elnyomó” terminus).¹ A nemi önazonosság elsajátításának eddigi magyarázatai csak a nemiszerep-modellek (passzív) internalizációjáról beszélnek. Hiányzik

* Az írás eredeti címe: „Tougher than the rest»: Mike Tyson and the destructive desires of masculinity”. In: Merlin Mac and Ghail (eds.): *Understanding Masculinities*. Open University Press, megjelenés alatt.

¹ Az én (self), identitás és szubjektivitás kifejezések különböző jelentéseinek hasznos áttekintését adja Holloway, 1989, 25. old. Cikkemben azonban felcserélhető fogalmakként használom a self-identitás és a szubjektivitás kifejezéseket.

belőlük a vágy szerepe, tehát nem ismernek el semmiféle saját aktivitást a szubjektum-pozíciók felvételében, így nem veszik észre mindazt a komplexitást, amelyet a vágy a maga zabolátlan természetével előidéz. Ahogy Tyson esetében látható lesz, életrajzában a vágy szerepének megértése ad kulcsot viselkedése önromboló elemeinek magyarázatához: ahhoz, hogy megérthessük, mi volt az ő saját szerepe saját bukásában, hogyan „játszott össze elnyomóival”.

Tekintve, hogy elméleti megközelítésemet már részletesen ismertettem sajtó alatt lévő tanulmányomban, itt csupán a lényegét foglalom össze, bizonyítások nélkül. A szocializációs elméleteknek azt az alapelvét kifogásolom, hogy kiindulópontként egységes, racionális szubjektumokat feltételeznek, akik egyszerűen internalizálják a nemüknek megfelelő, férfi- vagy női nemi szerepeket. Szerintem ennél jóval összetettebb megközelítésből kell kiindulnunk: e szubjektumok „sokszorososan megosztott személyiségek egy sokszorososan megosztott társadalomban” (Cohen, 1986, 52). Az egyént tisztázatlan és gyakran ellentmondásos vágyak vezérlik, olyan világban él, amelyet szövevényes és ellentmondásos hatalmi viszonyok igazgatnak, és amely versengő szemléletmódok szerint különféle-képpen értelmezhető. Az a véleményem, hogy a társadalmat különféle hatalmi viszonyok hatják át (osztály-, nemi, faji stb. viszonyok), hogy e viszonyok jelentése csak a rendelkezésre álló kontextusokon belül válik hozzáférhetővé, hogy a hatalmi viszonyok sokrétűsége számos különféle kontextushoz vezet, s ezek sokféle jelentést eredményeznek. Az egyén pedig aszerint azonosul bizonyos kontextusokkal — azaz alakítja ki identitását —, hogy hogyan kerülheti el a leginkább a sebezhetőség és a szorongás érzését. Ezek a törekvések vágyként nyilvánulnak meg. Ha ez az elmélet kódos is egyelőre, Tyson élettörténetén keresztül, gyakorlati alkalmazása közben remélhetőleg világosabbá válik majd.

Tyson élete: gettóból és javítóintézetből a csillogásba, majd vissza

Nehezíti a dolgomat, hogy Tyson életének „tényeit” legalább öt életrajz és számtalan cikk „tárja fel”. Nem feladatom további részleteket ismertetni, nem is kutattam utánuk; döntőbíró sem akarok lenni a különböző értelmezések között (amelyek egyébként a legfontosabb elemeikben nagyon is hasonlóak). Az alábbiakban ehelyett csak felidézem Tyson életének közismert alapmozzanatait; ez az életrajzi vázlat szolgál majd a későbbi elemzés nyersanyagául.²

² Tisztában vagyok vele, hogy az életrajzok hasonlóságának az a tendencia is oka lehet, hogy jól ismert történeteket ismételnék anélkül, hogy ellenőrizték volna őket, és ezzel inkább mítoszokat erősítenek, mint igazolnak bármit is. Ez a veszély nagyon is valódi olyasvalaki esetében, aki olyannyira tárgy a média figyelmének és agyonreklámozásának, mint Tyson. Kutatásaimnak ebben a fázisában mégis teljes egészében a létező beszámolókra hagyatkozom.

Tyson igazi gettógyerek volt. Anyja nevelte, aki látástól vakulásig dolgozott, így a kisfiú idejének nagy részét az utcán töltötte. Visszahúzódó és félénk gyerek volt, selypegő, lányos hangon beszélt, ezért kis tündérfiúcskának csúfolták, társai állandóan piszkálódta vele és kínozták.³ Egyszer azonban túl komollyá fajult a kegyetlenkedés: féltett galambjainak egyikét elkapták és megölték, mire ő visszavágott — és sikerrel. Jutalmul befogadták maguk közé azok, akik a gyengékre és védtelenekre vadásztak: durva verekedő és tolvaj lett belőle is, akinek egyenes út vezetett a javítóintézetbe. Tizenéves korára kemény bűnözővé vált. Egyszer az intézetbe látogatott Muhammad Ali, aki olyan mély benyomást tett rá, hogy elhatározta, megtanul boksizolni. Kapott is rá engedélyt, azzal a feltétellel, hogy elkezd rendszeren tanulni, és jól viseli magát.

Káprázatosan fejlődött a bokszban: nagydarab volt és erős, amihez meglepő gyorsaság és mohó tanulásvágy is társult. Ráadásul volt egy sajátos ütése, amely később a védjegyévé is vált: elsöprő, knockoutoló egyenese. Nemcsak a ringben fejlődött szembeszökően, hanem azon kívül is, úgyhogy az örgedő bokszmenedzser, Cus D’Amato, aki annyit hallott róla, hogy elment megnézni a saját szemével, kivehette az intézetből, és elvihette magával híres catskilli boksziskolájába.

D’Amato volt az, aki Floyd Pattersont, az egykori fiatalkorú bűnözőt a valaha volt legfiatalabb nehézsúlyú bokszvilágbajnokká képezte, és szeretett volna még egyszer remekelni. Tysonban látta meg ennek az ígéretét. Tyson tehát egészen fiatal korától a legmagasabb bokszbajnoki címre trenírozta. Gyors sikereket ért el: tizenöt évesen elnyerte az országos ifjúsági bajnoki címet. Más teendőit viszont elhanyagolta: ugyanebben az évben kirúgták az iskolából. Tizenhét éves korára megvédte ifjúsági bajnoki címét, megnyerte az amerikai országos bajnokságot és az Országos Aranykesztyű Tornát. Tizennyolc évesen lett profi. Eddigre már félelmetes híre volt: mindenki tudta róla, hogy az ellenfelei gyakran inkább visszalépnek, semhogy megkockáztassák halálos kiütését. Tysonból legendás szörnyeteg lett: a leendő bajnok, akinek bokszolói képességei túlfejlettek, szociális készségei alulfejlettek — és ekként is kezelte mindenki.

Egyesek szerint Tyson profi pályafutásának kezdeti sikereiben közrejátszott az őt menedzselő, jó szimatú szakembergárda, akik gondosan kiválogatták számára az ellenfeleket. De azt azért senki sem vitatta, hogy félelmetesen tud ütni. Profiként az első évben tizenkilenc meccse volt. Mindet kiütéssel nyerte, tizenegyet még az első menetben. S még ekkor is csak tizenéves volt. Olyan rendkívüli-

³ Nem egyeznek a források Tyson termetét illetően életének ebben a szakaszában. Illingworth azt állítja, hogy „nagyobb volt, mint a vele egykorú gyerekek általában, de rendkívül passzív” (1992, 4); valószínűleg a hétéves Tysonról beszél. Heller viszont azt mondja, hogy „a korához képest kicsi volt”, és így „könnyű préda e nagyvárosi dzsungel ragadozóinak” (1989, 20), Tyson itt kilencévesnek tűnik.

li ereje volt, hogy nemcsak a nehézsúlyú világbajnoki cím várományosának tekintették — ez sokak szemében már csak idő kérdése volt —, hanem azon kevesek egyikének is, akik helyet kaphatnak az ökölvívósport örök panteonjában. Mert látott-e a világ ilyen kemény, ilyen kegyetlen harcost? Akármilyen is a válasz, Tyson Vas Mike-ként kezdték emlegetni. S a világbajnoki cím is hamar eljött, bár Cus D'Amatónak már későn: ő meghalt, mielőtt álma valóra vált volna. Tyson ekkor még csak húszéves volt. Mindössze húsz hónap kellett mindehhez; ő volt minden idők legfiatalabb nehézsúlyú bajnoka, és mindenkinél rövidebb idő alatt ért el ideig. Emellett milliommossá is vált, s jó kilátásai voltak arra, hogy ő legyen a leggazdagabb ember a sportvilágban, vagy esetleg akár az első sportoló-milliárdos a történelemben.

Tyson szupersztár lett, aki minden vágyát kiélheti. Az ő vágyai csaknem kizárólag a nemiség körül forogtak, merthogy a társasági életet sehogyan sem tudta megszeretni. A bokszon kívül csak a nők érdekelték. Szexuális hőstettei, mint például csoportszex prostituáltakkal, fogdosásos, mutogatós és zaklatásos incidensei, meg hogy nőket üldözött, nem kis fejfájást okoztak menedzsereinek, akik a bajnok széles körű és jól eladható vonzerejének kiépítésén munkálkodtak. Ám pénzzel minden kínos ügyet el lehetett tussolni.

Megismerkedett az ambíciózus fiatal fekete színésznővel, Robin Givenssel, akit rövid udvarlás és együttjárás után feleségül vett. Kapcsolatuk nem tartott sokáig, a rövid és viharos házasságnak elkeseredett, nyilvános botrányok vetettek véget. Givens azzal vádolta Tysont, hogy erőszakos dühkitörései vannak. Házasságának felbomlása, és előtte nem sokkal a szeretett apafigura, D'Amato halála felborította ennek a még mindig nagyon fiatal, a hirtelen rászakadt gazdagsággal és népszerűséggel küszködő férfinak a lelki egyensúlyát. Egyre gyakrabban bújt ki a szigorú edzésrend alól, újra a régi útjait kezdte járni, és ez egyre több gondot okozott. Ragadozó szexuális szokásai miatt folyton kínos ügyekbe keveredett. Kisvártatva újabb megrázkódtatások érték Jim Jacobs halálával, aki menedzserei közül az apafigurát pótolta számára. Majd a birtoklásáért dúló harcból — ő volt a legjövendelmesebb tőke a sportvilágban — Don King, a legendás fekete mágus került ki győztesen, sikeresen használva ki etnikai előnyét. Tyson ringen kívüli agresszív viselkedésének már nagyobb volt a híre, mint a ringen belüli vadságának. A bokszvilágban sokan jósolták, hogy saját magát fogja a romlásba taszítani. Így is lett, méghozzá kettős értelemben is: első vereségével, amely profiként érte, mindjárt el is veszítette nehézsúlyú bajnoki címét, mert nem készült fel egy olyan meccsre, amelyet könnyedén megnyerhetett volna; a rá következő időszakban azután, mikor Tyson egyszer ismét provokálóan viselkedett, történt az az incidens, amely miatt bíróság elé került, és számos vádpontban, köztük nemi erőszakban is bűnösnek találták.

Helyzetek, kontextusok, státus, kulcsmozzanatok: Tyson életének egy olvasata

Feltételezve, hogy a fentiek Tyson életének hű leírását adják, azzal együtt, hogy bizonyos mozzanatokat felfújhatott a szenzációéhes sajtó is olyannyira, hogy végül csakis az állandó ismételtetés révén váltak tényré, szeretném most életének egy sajátos olvasatát nyújtani, négy lépcsőben. Az elsőben egyszerűen azonosítom élete alaphelyzeteit, a másodikban a lehetséges kontextusokat, amelyek révén az egyes helyzetek jelentést nyerhetnek. A harmadik lépcsőben meghatározom Tyson helyzetét a különböző kontextusokon belül, a negyedik pedig egy olyan pszichodinamikai olvasat, amely kritikus mozzanatok sorozatán végigtekintve mutatja meg, hogy miért foglalja el Tyson épp azokat a pozíciókat, amelyeket elfoglal. Ezek a kritikus mozzanatok a kontextus bizonyos pozícióival való azonosulás pillanatait, azokkal a pozíciókkal, amelyek együttesen biztosítják self-identitását. Az eredmény remélhetőleg nemcsak Tysonnak a férfiassághoz való viszonyát világítja meg, hanem általános értelmezésmódot kínál a férfi-identitás kialakulásához.

(1) *Az alaphelyzetek.* Ezek egyszerűen Tyson életének azon színterei, amelyek a legmarkánsabban alakítják identitását. A fenti életrajz alapján a következőket sorolom ide: gettó/javítóintézet, sport, szupersztárság és nők/szexualitás.

(2) *Az alaphelyzetek dekonstrukciója kontextusok szerint.* Szeretném a fent felsorolt helyzetek értelmezésére szolgáló kontextusok közül a legfontosabbakat körüljárni. Az áttekintés nem törekszik teljességre, csak felveti a fontosabbakat.

Gettó/javítóintézet

A gettó és a javítóintézet két külön alaphelyzetnek tűnhet, mégis együtt tárgyalom őket, mivel a kontextusok, amelyekben az egyik és a másik is elnyeri értelmét, azonosak. Ez a két jelenség között fennálló szoros asszociációs kapcsolat miatt lehetséges. Amiatt, hogy gettó, bűnözés és javítóintézet gyakran egybeesnek. Ez a sűrítés a gettóból származó fiatal férfiak számára gyakran a tapasztalat szintjén is létezik. A gettó/javítóintézet értelmezésére szolgáló leghagyományosabb, legrégebb keletű és legkonzervatívabb magyarázatmódot „jó/gonosz” kontextusnak fogom nevezni. Ez szigorúan véve egyáltalán nem a gettóhoz és a javítóintézethez szánt magyarázatmód, hanem a világhoz általában. Eszerint a világ természetből jó és természetből gonosz emberekből áll; de semmi felvilágosítással nem szolgál arról, hogy a gettóban/javítóintézetben miért vannak látható többségben a rossz emberek, akik a gonoszság ösvényét választják az erény ösvénye helyett. Vallásos gyökerei nyilvánvalóak, de valamit merít abból is,

ahogyan a humanizmus látta az egyént: egységesnek, racionálisnak, önzőnek. Akármelyiket vesszük is, e messzeható, széles körűen alkalmazott, metafizikus, hétköznapi kontextus mindenképpen tudomány előtti magyarázatok öröksége.

A tizenkilencedik századi pozitivistá természettudományos forradalom kezdte a saját hasznát kereső, sorsát megválasztó egyén képzetét azzal az állítással, hogy a viselkedést olyasmi határozza meg — például az öröklött tulajdonságok és a külső körülmények —, ami kívül esik az ember fennhatóságán. Ennek az új felfogásnak a legtartósabb örökségét nevezhetjük „megfosztottság/megjavítás” értelmezési keretnek. Ez lényegében a társadalmi determinizmus sokféle változatának laikus összegzése. Ezek a szociális ökológiától a szubkultúra-elméletig terjedő változatok időnként befolyással voltak a kriminológiára is. Alapvetően liberális elmületről van szó: a gettólakók megfosztott, deprivált polgárok, ez érthetővé, sőt megbocsáthatóvá teszi, ha bűnözővé válnak. A javítóintézet nem büntetni, hanem, mint a neve is mutatja, javítani akar, részben azért, hogy megadja a vétkesnek mindazt, amitől, úgymond, meg volt fosztva, például a szeretetet és a fegyelmet. Ezt az alapvetően jó szándékú kontextust tönkreteszi a jóindulat lekezelő volta. Újabban az ilyesfajta jóakaratot a hatalomgyakorlás finomabb, rejtettebb formájaként szokták értelmezni. Akikre az efféle bánásmód irányul, azok valószínűleg mindig is így látták.

Ezzel elérkezünk a harmadik értelmezési kerethez, amelyet „keményfiú”-kontextusnak nevezek. Nem túl valószínű, hogy azok a fiatal emberek, akik a két fenti kontextus elsődleges alanyai, magukat mint egyéneket akár gonoszként, akár megfosztottként fognák fel. Sokkal valószínűbb, hogy saját maguk számára a gettót a keménység fogalmaiban értelmezik. Ezen a fogalmon alapul az egyén túlélési képessége az utca világában, és helye a hierarchiában. A keménységgel számos tulajdonság függ össze, noha a fizikai konfliktusokban való részvétel és helytállás kétségtelenül alapvető. Bár ez a kontextus minden szegénynegyed fiatal férfilakóit csábítja — vagy fenyegeti —, azért vannak etnikai különbségek. Nem teljesen egyenértékű ugyan ezzel, de véleményem szerint viszonylag új kontextust alakít ki a hűvös távolságtartás (cool pose) fogalma — Majorsnél „a fekete túlélés büszke bélyege” (1989, 83) —, amely hasonló (bár nem azonos) jelentéseket kínál azoknak a fekete fiataloknak, akik fölényt akarnak kivívni a gettóban.

Sport

A sport is három alapkontextus szerint rekonstruálható. Az elsőt erőnlét- és örömmértelmezésnek nevezem. Szigorúan véve ez két kontextust ölel fel: sport a jó kondícióért, illetve sport mint kellemes időtöltés. Tudjuk, mit jelent a sport a

felnőtt népesség túlnyomó többsége — az aerobicra járó kismama, az alkalmi teniszjátékos, a vasárnap délelőtti uszodalátogató — számára. Indítékaik keverednek: legtöbbjük a külsejével is törődni akar, és jól is szeretné érezni magát közben, bár persze az egészség megőrzésének reménye és a társas együttlét is motiváló tényező lehet. A sportnak ezt az általános, talán legfőbb jelentését próbálom megragadni az erőnlét- és örömkontextus gondolatával.

Más kontextus teremti meg a sportok egész sorának háttérét, a tornától a műkorcsolyán át a műúszásig, ahol a hangsúly főleg a kecses mozgáson és a forma szépségén van, jelezve, hogy ezek a sportok erősen kötődnek a tánc és ezáltal a művészet világához. Bár ezeket a sportokat kétségtelenül lehet testedzésként vagy szórakozásként is űzni, mindig fontos elemük marad a mozgás esztétikája, különben teljesen értelmetlenek: önellentmondás lenne nem tetszetősen tornázni. Így azt a kontextust, amely ezeknek a sportoknak keretet ad, nevezhetjük „mozgásköltészet” kontextusnak.

Ott van azután még a versenysportok jellegzetes kontextusa, amelyet „győzni akarás”-kontextusnak nevezhetünk. A modern olimpiákat eredetileg köztudottan a részvétel kontextusa hívta életre, de kevesen tagadnák, hogy az effajta idealizmus helyét már rég átvette a verseny, azaz a győzni akarás kontextusa. Megint csak hangsúlykérdésekről van szó: a magas szintű tornában nagyon is jelen van a versengés, a magas szintű futball pedig lehet tiszta mozgásköltészet mint látvány. De a győzelemhez az első esetben a szép mozdulatok tökéletességére kell törekedni, a másodikban viszont ugyanez luxus volna egy hideg, esős, szeles délelőttön a sáros cardiffi pályán. Noha a győzni akarás kontextusa a versenysportban a legjellemzőbb, természetesen nem korlátozódik ide: a legtöbb iskolai tornatanár (tapasztalataim szerint) jobban szeretné, ha csapata rosszul játszana és győzne, mint ha jól játszana és veszítene. Az efféle hozzáállás mögött is a „győzni akarás”-kontextus húzódik meg.

Szupersztárság

Úgy tűnik, három fő kontextus hatja át a szupersztárok világát. Az elsőt számomra Perry Como és Doris Day testesíti meg, ezért is nevezem ezt a „Jófiú és Jókislány” kontextusnak. Ezt a kontextust a közönség nagy része kedveli: azok, akik szeretnék hőseiket kimagaslóaknak, de ugyanakkor mégis normálisaknak látni, olyanoknak, akik rendkívüli képességekkel vannak megáldva, ámde mégis közülünk valók, sikeresek, ámde feddhetetlenek, akiket akár meg lehetne hívni uzsonnára is, vagy lemenni velük a sarki kocsmába sörözgetni. Természetesen ezt a kontextust szeretik a menedzserek is, akik a nyilvánosságnak prezentálják a szupersztárt, hiszen a felnőtteknek és gyerekeknek egyaránt eladható arculat jövedelmezőbb, mint az, amelynek korlátozottabb a vonzereje.

Ám a „rendesek” kimondott ellenszenvet ébreszthetnek az igen jövedelmező ifjúsági piacon, ahol a lázadóbb hősöket szeretik. Sok fiatal számára a szupersztár jelképezi a lehetőséget a normalitás béklyóinak lerázására, a konvenció korlátainak ledöntésére, és arra, hogy az ember szabadon ereszhesse a vágyait. Ezt a kontextust tekintélyrombolásnak nevezem. Ennek legjobb mai példája a szexuális képekkel folytonos játékot űző Madonna, aki ezzel botrányt is és jó üzletet is csinál egyszerre — ebből is látszik, hogy a kettő nem összeférhetetlen. De az androgén megnyilvánulásairól híres Prince és Bowie is rögtön eszünkbe juthat. Lényegében azonban az ilyen felforgatás nem megy túl egy biztonságos határon. Madonnából lehetett volna feminista bálvány, de ő nem engedi meg magának, hogy ne tökéletesen kicsinosított testtel jelenjen meg a közönség előtt; ura marad a rombolásnak, amit színpadra visz.

Más szupersztárok azonban túlzásba viszik a rombolást, és az átveszi az uralmat felettük. Nevezzük a szupersztár-életnek ezt a jelentését — „szex, drog, rock and roll”, „gyorsan élni és fiatalon meghalni”, „váltsd valóra az álmaidat” — mértéktelenség-kontextusnak. Áldozataival tele van a rock and roll története, mindjárt ott van maga King, bár egyesek kiszabadítják magukat e kontextusból, mielőtt végzetessé válna, és azután fitogtatják, hogy lenéztek a szakadék szélén, ahogy például Keith Richards is tőkét kovácsolt ebből. Akik a nyomorból hirtelen emelkedtek fel a minden képzeletet felülmúló gazdagságba, azok számára nagyon erős e kontextus vonzása — egyébként ez rejlik a szakállas régi kérdés mögött is, hogy „mit csinálnál, ha megnyernéd az ötöst a lottón?”.

Nők/szexualitás

Wendy Holloway *Szubjektivitás és módszer a pszichológiában* című könyvében a szexualitás három kontextusát tárgyalja. Az elsőnek, amelyet „az anglikán egyház házassági fogadalma” (Holloway, 1989, 55) alapján birok-lási/megtartási kontextusnak nevez, az a hagyományos keresztény elv a lényege, hogy „az ember tartós kapcsolaton belül éljen nemi életet” (uo.), hogy szíven lépjen a házasságba, és legyen monogám. Rámutat arra, hogy ez a kontextus elvileg nemtől független, de a gyakorlatban jobban köti a nőket. Sokkal szélesebb ugyanis a tartós kapcsolaton kívül szexuálisan aktív nőket sújtó diszkurzív szankciók köre — szajha, ringyó, szuka, kurva, riherongy stb. —, mint azoké, amelyekkel férfiakat lehet sújtani: ezért is panaszkodnak, természetesen, a nők a kettős szexuális erkölcsre.⁴

⁴ Létezik a férfiaknak egy csoportja, akiket patriarchális kenyérkeresőknek nevezek, akik erős családfenntartói identitással rendelkeznek, és akiket, úgy gondolom, egyenlően kötelez a birtoklási kontextus. Életüket még megfelelően dokumentálni kell.

A hatvanas években új, megengedő kontextus született. A szexet nem a szaporodás és a házasság tartozékának tekintették többé, hanem saját jogán élvezhető, természetes örömforrásnak. Milan Kundera híres regényének (*A lét elviselhetetlen könnyűsége*) címéből vett fordulattal, a szexnek „nehéz súlya” volt a birtoklási kontextusban, megterhelve a szükséglet, a szeretet, a függés, az elkötelezettség stb. minden érzelmi rakományával, és ez átadta helyét a pusztán testi gyönyör vágyától vezérelt szabad szex „elviselhetetlen könnyűségének”. Úgy tűnt, hogy ez meghozza, a fiataloknak legalábbis, azt a fajta szexuális egyenlőséget, amelyet a birtoklási kontextus csak ígért; de, amint a feministák később nehezményezték, ez az úgynevezett szexuális egyenlőség a férfiak szempontjai szerint alakult. Nem a szexualitást magát ünnepelték, hanem a férfiszexualitást: a kettős normából egységes norma lett, de ez a norma a férfipromiszkuitás volt.

Ennek egyik oka a harmadik kontextus jelenléte lehet, amelyet Holloway „hím nemi ösztön kontextusnak” nevez. Ez a másik hagyományos értelmezés, „... amelynek központi tétele, hogy a férfiaknak biológiai szükségleteik okán kell hajszolniuk a (heteroszexuális) élvezetet” (Holloway, 1989, 54). Itt a kettős erkölcs igazolása: a férfiaknak egyszerűen jobban kell a szex. A megengedő kontextus a nőket is feljogosította, hogy szexuálisan önállóak legyenek, csakhogy — nem meglepő módon — az aktív szexualitás egyetlen akkor létező modelljének feltételei szerint jogosította fel őket erre. A szabadság így — a legjobb esetben is — csak a hím nemi ösztön kontextus demokratizálása volt, bárminemű módosítás nélkül.

Azt hiszem, van még egy értelmezés, amelyet Holloway nem tárgyal: nevezzük ezt „nagy kan” kontextusnak. Bizonyos szempontból tekinthető ez a hím nemi ösztön kontextus kiterjesztésének, túljellett változatának is. Véleményem szerint azonban a következő a különbség közöttük: ez utóbbi központi tétele nem az, hogy a férfiakat biológiai hajtóerő űzi, hogy (hetero)szexuális aktusokat hajtsanak fel, hanem az, hogy ha bizonyítani akarjuk, hogy igazi férfiak vagyunk, akkor állandóan le kell fektetnünk nőket — minél többet, annál jobb. Ha kizárólag a biológiai szükségletről volna szó, akkor ugyanaz a nő is megtenné. De a nagy kannak sok nőnél kell bizonyítania vonzerejét, folyamatosan. A feladat mindet „befűzni”, legfőképp azokat, akik „nehezen kaphatók”.

A fentiek hozzávetőlegesen felvázolnak néhány fontosabb kontextust, amelyek Tyson életének alaphelyzeteit értelmezik, ám hátravan még, hogy megértsük, miképpen helyezte el saját magát ő ezekhez képest. Egyben általánosabb megállapításokat is teszünk arról, hogyan implikálnak ezek a kontextusok hatalmi viszonyokat. A következő rész e két témáról szól.

Kontextusok, hatalmi viszonyok és Tyson helye e kontextusokban

Tekintsük át a kontextusokat a fenti sorrendben. Mint arra már a gettónak és a javítóintézetnek értelmet adó különféle kontextusok tárgyalásakor utaltam, az osztályhatalmi viszonyok nagyon is nyilvánvalóak itt. Azért lehet a gettókat züllött („jógonosz” kontextus) vagy elnyomott („megfosztottság/megjavítás” kontextus) helynek tekinteni, mert a hatalmon lévők folyamatosan fenn tudják tartani ezeket a képzeteket, képesek tartósan megbélyegezni, címkéket ragasztani, s ezek jogosságát a kriminológián belüli érvekkel igazolni. Így háttérbe szorítják azokat a képzeteket, amelyek szerint a gettó mint az egyenlőtlenség színtere jelenik meg, mint olyan hely, mely szűkölködik forrásokban és lehetőségekben, éppúgy, mint azt a réteget, amelynek a hangján ezek szólnak. De nemcsak az osztályviszonyok világosak itt, amint azt a harmadik értelmezési keret, a „keményfiú kontextus” tárgyalásakor már jeleztem. Ez a kontextus tanúsítja a nemek közti hatalmi viszonyok fontosságát is a szegénynegyedekben, minthogy szinte kizárólag a fiatal férfiakra érvényes. Kétségtelen, hogy e kontextus azért lehet olyan nagy hatással a gettóbéli fiatal férfiakra, mert ezeknek az embereknek nincs valós társadalmi hatalmuk, hiszen képzetlenek és munkanélküliek, s egy olyan kultúrában élnek, amely állandóan azt mondja nekik, hogy ők a patriarchális hatalom törvényes örökösei. A keménykedés lehet a szociálisan befolyásos férfi szerepének szárnalmas imitációja, de a hatásai, amelyeket a gyengébbek — gyakran a nők és a gyerekek — szenvednek el, éppen elég valóságosak, amint az Beatrix Campbell újságíró nő harcos könyvéből (1993) is kiviláglik. Ezzel el is érkeztünk Tysonhoz. Ha a társadalmi hatalomtól való megfosztottság növeli a „keményfiú” kontextus vonzerejét, akkor a faji egyenlőtlenség a fiatal fekete férfiak számára valószínűleg még vonzóbbá teszi ezt. De akármilyen is a helyzet, Tyson nyíltan belehelyezkedett ebbe a kontextusba. Egyszer az utcai bűncselekményekben való részvételéről nyilatkozva azt mondta: „Nem mondhatom, hogy belerángattak... én akartam, hogy rángassanak bele. Tudtam, hogy nagyot fogok koppanni a végén, hogy baj és börtön lesz belőle — de azt akartam, hogy elfogadjanak. Úgyhogy megcsináltuk azokat a dolgokat.” (*KO Magazine*, 1986 35).⁵

A sport kontextusainak igen szembevető vonása, hogy mennyire nemhez kötöttek. Ez nyilvánvalóan igaz a „mozgásköltészet” kontextusra, amelynek feminin jelentéstartalma van, és a „győzni akarás” kontextusra, annak erősen férfias konnotációival. Bár a feminista felfogás betörésével a határok észrevehetően el-

⁵ Bár volt szó korábban a „hűvös távolságtartás” (cool pose) kontextusáról, semmi bizonyítékot nem találtam arra, hogy Tyson magáénak vallotta volna ezt. Minden bizonyíték egy kemény bűnöző-képpel való viszonylag töretlen azonosulás útját mutatja.

mosódtak, azért az örökség még mindig erősen kényszerítő. A szépség és finomság iránt érdeklődést mutató férfit automatikusan feminizálják, azaz homoszexualitással gyanúsítják, ahogy a férfi balett-táncosokat szokták. Annak a nőnek pedig, aki kemény versenysportokban akar indulni, le kell szerelnie az atyáskodó kérdezősködést, hogy vajon nem fog-e ez megártani az ő „törekenyebb” alkatának. Nem is olyan régen még — hivatalosan legalábbis — a nők „gyengeségük” miatt nem indulhattak a hosszútávfutó-versenyeken. Tehát a versenysportok háttérül szolgáló győzni akarás kontextus erősen maszkulin. De vajon vannak-e olyan versenysportok, amelyekbe jobban beleivódtak a győzni akarás kontextus diskurzív jellemzői, mint másokba, és így férfiasabbak a többinél? A csapatsportok, amelyekben keveredik az együttműködés (a csapattársakkal) és a versengés (az ellenféllel), egy nem annyira tisztán kompetitív kontextusba illeszkednek, mint az egyéni sportok, amelyekben csak a versengés kontextusa van jelen: egyszerűen nincsenek csapattársak, hogy „helyrehozzák egymás lazaságait” (Berger 1990, 79) sem magán a meccsen, sem a kontextus révén.

A bokszt olyan értelmezések övezik, amelyek az egyéni sportok közt már-már a saját külön birodalmába utalják: kizárólag férfivilág ez. Az egyik férfit a másik ellen uszítja, azzal az egyetlen céllal, hogy kiderüljön, ki tudja fizikailag uralni a másikat, legfőképpen azáltal, hogy érzéketlenül megveri a lehető legrövidebb idő alatt — így hát a bokszt tekinthető egyrészt a férfiaság végső próbájának, másrészt azon agresszív impulzusok elszabadítására való felhívásnak, amelyeket a magukat civilizáltaknak nevező társadalmak tiltanak. A bokszt-írók, mint Berger is, általában valamiféle végső erőpróbának tekintik:

„Minden világklasszis harcos önző. Az önközpontúság kötelező. Enélkül a harcos nem lehet eléggé hiteles, hogy megtegye, amit tennie kell: legyőzzön egy másik férfit erejének oly egyértelmű demonstrációjával, amelyet csak megenged ez a társadalom... Az ügy másik oldala az, hogy ha nem győz, akkor szembe kell néznie azzal, hogy alsóbbrendűként kiszolgáltatottá válik — a létező legbrutálisabb, legközvetlenebb és legkendőzetlenebb módon kiszolgáltatottá” (Berger, 1990, 49).

A bokszt ez teszi „sporton túli világgá”, ahogy ebben hívei és becsmérői is egyetértenek. Bergert megint csak az első kategóriában találjuk:

„Tysonnak sport az volt, amit az olyan rohangáló-ugráló bolondok, mint Magic Johnson és Michael Jordan és Larry Bird csinálnak. Amit ő csinált, az túl volt a sporton. Gladiátori küzdelem volt, és Tyson számára olyan törvényei voltak, amelyek előhívták a legsötétebb ösztönöket — az elnyomottak dühét. Olyan vonás volt ez, amelyet elfogadott, sőt üdvözölt magában és másokban... ő volt az irgalmat nem ismerő harcos” (Berger, 1990, 203).

De még a bokszolók között is különbségeket kell tennünk: egyesek számára a bokszt nagy komplexitású kéz/szem/láb-koordinációt igénylő manőverek bonyo-

lult sorozata (rögtön eszünkbe jut a Muhammad Ali-féle „lebegj, mint a pillangó, és szűrj, mint a méh”), mások pedig — a kemény öklű harcosok — azt a képességet tartják a legfőbbnek, hogy több fájdalmat okozzanak és viseljenek el, mint az ellenfelük. Tysont ugyan nem ejtették a fejére, de védjegye, ahogy jelentős teljesítményeiből kitűnik, mégis a meccs elején való gyilkos kiütés volt. Tyson minden jel szerint azzal az utóbbi felfogással azonosult, amely a bokszot büntetésre és rombolásra szóló jogosítványnak tekinti. „Ő volt a totális romboló. Nemcsak hogy kitanulta a felnőtt férfiak megverésének alfáját és ómegáját, de őseredeti szenvedéllyel és gyönyörrel tette a dolgát. Még 1986 februárjában, miután hat menetben megállította Jesse Fergusont és először jelent meg a helyi tévén, félmosollyal azt mondta az újságíróknak: »A negyedik menetben megláttam a rést ahhoz a felütéshez. Mindig az orruk hegyén próbálom elkapni őket, hogy bevágjam a csontot az agyukba«” (Berger, 1990, 125).

Végül szólnunk kell arról, hogy a boksz olyan sport, ahol az osztály- és faji viszonyok nagyon hangsúlyosak: nézői lehetnek gazdag fehérek, de a szereplők mind a társadalom legszegényebb rétegeiből valók. Az olyan gettóbeli szegény fekete férfiak, mint Tyson, tökéletes gyógyírt kínált a társadalmi gyengeségre: azt a kilátást, hogy a leggazdagabb sportoló lehet belőle, ha bebizonyítja, hogy ő a legkeményebb. Nincs mit csodálkozni hát, hogy Tyson kikönyörögte, hogy Bobby Stewart bokszolni tanítsa abban az isten háta mögötti javítóintézetben.

Kevésbé világos, hogyan színezik egymást a hatalmi viszonyok és a szupersztárság kontextusai, de tehetünk néhány megfigyelést. Mindenekelőtt valószínűleg igaz, hogy a nemek közti viszonyokból adódóan férfiakról elfogadhatóbbnak számít, ha felforgatóan viselkednek és kilengéseket követnek el, mint nőktől. Valóban, a rockipar sokáig lényegében férfikaland volt, amelyet maszkulin fantáziák fűtöttek. A kétnemű ifjúsági kultuszok, mint például a punk feltűnése, és ismét csak a feminizmus általános hatása nyitott teret Madonna és a női zenekarok előtt, és tette lehetővé, hogy a kontextuson belül autentikus szubjektummá váljanak; de a nőiség továbbra is uralkodó normái miatt a lázadás a női szupersztárok számára — akiknek a pozíciója természetesen minden szempontból gyengébb — nehezebben vállalható út. A mértéktelenség képze, az, hogy valaki a dolgokat a végső határig, sőt azon túlra is elviszi, majdhogynem azonos azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket általánosságban férfias értékeknek szokás tekinteni: a kockázatvállalással, vagy a végső értékek értékével, tudniillik a transzcendenciával (Cameron és Frazer, 1987; Morgan, 1989). Másodszor, mint korábban felvettem, a mértéktelenség-kontextusnak különös vonzereje lehet azok számára, akik a nélkülözésből indultak. Természetesen a szórakoztatóiparból elég példát lehet erre hozni. Ami a faji hovatartozást illeti, úgy tűnik, hogy a fekete szupersztárok számára mindkét irány bírhat vonzeróval: az is, hogy jófiúként útlevelül használják a szupersztárságot ahhoz, hogy az

uralkodó fehér kultúra befogadja őket (a bokszban Joe Louis lehetne a példa, akire azt szokták mondani, hogy „becsületére válik a fajtájának” [Astor 1974]); és az ellenkező irányba is törekedhetnek, hogy szétrombolva a tekintélyeket „gőgös” feketék legyenek, vagy mértéktelenek, hivalkodva mértéktelen gazdagságukkal, amilyen feketéknek nem szokott lenni; vagy mindkettőt tegyék egyszerre.

A bokszvilágban Jack Johnson, minden idők legelső fekete nehézsúlyú világbajnoka (akinek győzelmét faji zavargások követték Amerika számos városában) volt az archetipikus „mértéktelen tekintélyromboló”: „elvetemült nigger”, aki sorozatban vette feleségül a fehér nőket, amikor fekete férfiakat még jóval kevesebbért meglincseltek, és aki derűsen és nyilvánosan élvezte (fitogtatta) a gazdagságát (Gilmore, 1975). Az elvetemült nigger a tekintélyrombolás/mértéktelenség-kontextusok etnikai variánsa: sem egyik, sem másik, de mindkettőből merít. Ezt az uralkodó kultúra tagjai által sértésként használt kifejezést sok fiatal fekete férfi büszkén viseli. Noha Tyson nem egyszerűen majmolta Johnsont, és a mértéktelenség-kontextus sem csábíthatta az edzés támasztotta követelmények miatt, természetesen tisztában volt Johnson helyével a boksztörténelemben, mivel sokat nézett régi meccsfilmeket, és „elálmélkodott” Johnson „virtuskodásán” (Illingworth, 1992, 55); és amikor nem mérkőzésre edzett éppen, jócskán van rá bizonyíték, hogy szerette újonnan talált gazdagsága és státusa gyümölcszeit leszaggatni. Tyson számára a dúskálás konkrétan nőket jelentett.

Korábban tárgyaltuk a szexualitás három kontextusát, és azt is, hogyan vonatkoznak ezek a nemekre. Ezt nem ismétlem itt meg, hacsak azért nem, hogy emlékeztessem az olvasót, hogy egyiküknek — a „hím nemi ösztön” kontextusnak — definíció szerint csak hímnemű alanya lehet, ami még inkább igaz annak „mértéktelen” variánsára, a „nagy kan” kontextusra. Ha ennek a „mértéktelenség” kontextussal való rokonságát tekintjük, nem meglepő, hogy a férfi szupersztárokat, noha semmiképpen nem csak őket, gyakran találjuk ennek rabságában, készséges rajongók mindig rendelkezésre álló csapatától körülvéve. A fekete férfiak szemében a „nagy kan” kontextus elég sokrétű jelentőséggel bír, hiszen a faji elnyomás egyik megnyilvánulásaként a feketeséget a testi, az érzelmi és a természeti fogalmaiban szokás definiálni („átengedve” nekik a sportot, a szórazoktatást és a szexualitást), annak érdekében, hogy az értelem és a civilizáció régiói felett a fehérek biztosíthassák monopóliumukat. Így a kontextus hátrányos, amennyiben a feketéket a természet és a test szférájába zárja be, de kedvező is, hiszen a nőknél aratott „siker” a férfiasság jelentős mércéje.

Akár fekete szuperkannak látta magát Tyson, akit a hím nemi ösztön kontextus „hajt”, akár egyszerűen tékozlásra jogosult szupersztárnak, az életrajzok tele vannak a szexuális étvágyáról és az ebből származó bajokról szóló történetekkel. Lehet, hogy a huszonnégy prostituálttal eltöltött csoportsexes este olyan

mi, amit minden fiatal férfi, akinek ablakon kidobni való pénze van, szeretne (Torres, 1989, 121); az is lehet, hogy szexuális zaklatási afférjai, hogy például a nő parkolóért lefogta és csókot követelt tőle, olyan fiatal férfi cselekedetei, akinek grandiózus képzei vannak a hírességével járó jogokról (Heller, 1989, 165). Az is lehet, hogy bár nyilvánvaló élvezettel okozott fájdalmat a szexben, ez mindig közös megegyezésen alapult (Torres, 1989, 114), mégis, a Tyson szexualitásáról kirajzolódó kép mindent egybevetve az agresszíven gyakorolt férfitárgyat mutatja meghatározónak. Egyenes út vezet innen az alkalmi partner megerőszakolásához, ahogy ez végül Tysonnal is történt.

A fentiekből, reményeim szerint, az tűnik ki, hogy Tyson valamennyi fontos kontextuson belül mindig az elérhető legférfiasabb pozíciót foglalja el: a gettóban „nehézfű”, a bokszringben az abszolút győzni akarás vezet, a ringen kívül mértéktelenül kihasználja szupersztár-helyzetét, kiváltképp a szexualitás terén, ahol a „nagy kan” kontextus van túlsúlyban. Olyan férfi portréja bontakozik ki előttünk — és ez keltette fel érdeklődésemet a téma iránt —, aki a kapható legkeményebb kontextussal azonosul életének minden porondján: olyasvalakinek a története ez, aki valóban keményebb bárki másnál. Ha Tyson eredeti társadalmi helyzetét tekintjük — szegény volt, fekete, a társadalmi felemelkedés vajmi kevés reményével —, ezek a kontextusválasztások nem is meglepőek, hiszen részben lehetőségeinek függvényei: a létező osztály-, faji és nemi hatalmi viszonyok hatásai, amint már fentebb jeleztem, gondoskodnak róla, hogy a szegény gettógyerekeknek egész közvetlenül kelljen szembesülniük a nehézfű-kontextussal (Tyson például választhatott, hogy ő terrorizál másokat, vagy őt terrorizálják), míg a védettebb kertvárosi környezetből származó fiúk nem szembesülnek ilyen éles választási kényszerrel (többféle kontextus áll rendelkezésükre). És hasonlóképpen, az ökölvívás egyike a kevés alternatívának, amit a gettó a kábítószerek, a bűnözés és a börtön helyett felkínál. De ez csak egy része a történetnek, mivel, ha csak ennyi volna, Tyson még mindig a csúcson lenne, és élvezné az ökölvívás története két legdühöttebb öklének gyümölcsseit, ahelyett, hogy ismét a börtönben senyedne, ott, ahol kezdte. Más szavakkal az az elképzelés, hogy választásaink a lehetőségekre vezethetők vissza, nem tudja megmagyarázni, hogy amikor a lehetőségek korlátlanok, mint a sikeres Tyson esetében, miért lép valaki (nemcsak ő) az önpusztítás és nem az önmegvalósítás útjára. Hogy visszatérjünk kiindulópontunkhoz, hogyan „játszunk össze elnyomóinkkal”? Ennek tökéletes megértéséhez a vágy szeszélyeinek is figyelmet kell szentelnünk. A zsurnalisztikus közhely szerint „kiveheted az embert a gettóból, de nem veheted ki a gettót az emberből”. Ezt használták közönségesen Tyson önromboló viselkedésének magyarázatára. Ez a magyarázat sok tekintetben nem kielégítő, nem utolsósorban azért nem, mert teljességgel nyitva hagyja annak kérdését,

hogy vajon miért is van ez így, mégis megvan az az erénye, hogy rámutat a viselkedésváltoztatás nehézségére. Ebben a tekintetben hasonlít a pszichoanalitikus elméletalkotás egyik alapvető belátására. A következő részben szeretném ennek az elméletnek a segítségével megmagyarázni annak a vágnak a természetét, amely Tyson a „kemény”, és végül önpusztító kontextusok választására készítette.

Szorongás, identifikáció és kritikus pillanatok: feltáró pszichodinamikus áttekintés Tyson választásairól

Ismét utalnom kell egy korábbi cikkre (Jefferson, sajtó alatt), ha részletesen és bizonyításokkal együtt szeretnék látni ezt a hangsúlyozottan társadalmi magyarázatot, amely pszichoanalitikus fogalmak, valamint a hatalom és a kontextus fogalmainak integrációjaként jött létre. Itt csak emlékeztetőt kínálhatok fel egyes pszichoanalitikus kulcsfogalmakról: a hasításról, a projekcióról, a szorongásról és a vágyról. A hasítás és a projekció fogalmait Melanie Klein munkájából merítettem (Mitchell, szerk., 1986). Ő ezeket korai elhárító mechanizmusoknak tekintette, amelyek még jóval az ödipális krízis kezdete előtt alakulnak ki, tehát mielőtt az elfojtás, a freudi elmélet lényegi elhárító mechanizmusa működésbe lépne. A hasítás lényegében azt jelenti, hogy az én megtagadja és lehasítja önmaga „rossz” részeit, vagy egy tárgyat (azaz személyt) oszt fel jó és rossz részekre, a projekció pedig egy objektet ruház fel az én elutasított, lehasított érzéseivel. Legegyszerűbb jelentése ennek az, hogy nehéz vagy fájdalmas érzéseinkkel úgy tudunk legkorábban megbirkózni, hogy kivetítjük őket valaki másra.

Klein azt gondolta, hogy a szorongás velünk született, az emberi természet megalapozó élet- és halálösztönök közötti állandó harc eredménye. Ebben a tekintetben követte a freudi ortodoxiát. De a szorongás társas terminusokban is konceptualizálható, ha az egyén azon érzéseit fogjuk fel szorongásnak, amelyek olyan társas szituációkban lépnek fel, ahol sebezhetőnek vagy kiszolgáltatottnak érzi magát, de ettől nem vész el a szorongás individuális jellege: a szorongáskeltő helyzetek az egyén sajátos élettörténetének függvényei. A szorongásnak ez a koncepciója vezet ahhoz a gondolathoz, hogy az ember a kontextust, amellyel azonosul, úgy választja ki, hogy megvédje magát az erőtlenség és a sebezhetőség érzéseitől, a szorongáskeltő kontextusok pedig hasítás és projekció tárgyává válnak. Ez azt jelenti, hogy az emberi identitást felépítő kontextusválasztások alapvető hajtóereje a szorongás. Ez válik a gyakorlatban a vágy alapjává is. Hadd tegyem most ezt az egészet kézzelfoghatóbbá, azon keresztül, hogy hogyan kezelte Tyson a szorongásait a „kritikus pillanatokban”.

A fiatal Tyson, aki félénk, szelíd és pösze volt, kis tündérfiúcskának csúfolták,

és kegyetlenül bántak vele a gyengeség e jeleiért. Az ilyen megfélemlítés nyilván szorongással töltötte el. Végül visszavágott, és csatlakozott a „ragadozókhöz”. Ez minden bizonnyal döntő pillanat volt. A kontextusok fogalmaiban ez lehetett a keményfiú-kontextussal való pozitív azonosulás pillanata, egy olyan pozícióval való azonosulásé, amelyet a kis tündérfiúcska biztos nagyon nehezen tudott magáévá tenni. Azt is feltételezhetjük, hogy egy ilyen azonosulás révén kevésbé érezte magát erőtlennek, sebezhetőnek. Felfogásom szerint ez motiválta a kontextusválasztást. De mi lett a kis tündérfiúcskával? Azt hiszem, sorsa a lehasítás lett, és az új áldozatokra projiciálódott, akiknek azután gyűlölet járt azon rossz, gyenge részek birtoklásáért (így tehát jogosan lettek áldozatok), amelyek már olyan fájdalmassá váltak Tysonnak, hogy képtelen volt önmagában megtartani őket. Ez a durvaság és a vele járó bűnözés Tyson a gettóból a javítóintézetbe, és — feltételezhetjük — új szorongások közé juttatta. De ahelyett, hogy a sajátjának fogadta volna el ezeket, a hasítás folytatódására következtethetünk, lévén, hogy egyre hírhedtebb visszaeső bűnöző lett belőle.

Aztán, már megrögzött bűnözőként, elhatározta, hogy bokszolni akar tanulni. A boksz egyik kontextusa, mint korábban láttuk, a „keményfiú”-kontextus, csak még erőteljesebb változatban: az a törekvés, hogy újra és újra bebizonyítsd, te vagy a legkeményebb. Nem te és a bandád, hanem egyedül te magad. Akár a szorongás tartós kordában tartásának vágya vezérelte ezt az azonosulást a bokszsal, akár nem, annyi bizonyos, hogy ahhoz, hogy valaki bokszolóként sikeres legyen, meg kell tanulnia uralkodni a félelmen. Cus D’Amato az ifjú Tyson egyik legfontosabb feladatának látta, hogy ezt megtanulja. Megható feljegyzések szólnak arról, milyen fájdalmasan tanulta meg Tyson ezt a leckét (Illingworth, 1992, 44–45). Az ilyen tanulás kulcsa ismét csak a hasítás és a projekció: a te félelmed az ellenfeled félelmévé válik. Milyen helye marad a kis tündérfiúnak a totális rombolóban, a legyőzhetetlen Vas Mike-ban?

A fiatal Tyson bokszolóként egyre nagyobb elismerésnek örvendett, ám egyúttal újabb szorongásokkal kellett szembenéznie: egyrészt D’Amato boksziskolájába költözött Catskills túlnyomórészt fehér kertvárosába. Másrészt nem tudta, hogyan boldoguljon a lányokkal. A szorongást féken lehet tartani a ringen belül, ahol mindig új erőt ad a siker, de a ringen kívül ugyanaz az iskolázatlan fekete gyerekember maradt még mindig. Ha a fehér kertvárosi élet problémáját részben meg is oldotta az edzéssel töltött idő (bár a többi nyolc fiú D’Amato boksziskolájában valószínűleg mind fehér volt, Illingworth, 1992, 34), meg az időnkénti kiruccanások régi brownsville-i törzstanyáira, a szexualitás — tehát Tyson esetében a lányok — problémája nem volt elkerülhető. Amikor Tyson megosztotta a félelmeit Cussal, D’Amato azt mondta neki, hogy ha egyszer bajnok lesz, alig tudja majd levakarni magáról a lányokat. És igaza is lett, mert a siker birtokában Tyson soha nem szenvedett hiányt női társaságban, még ha néha vennie vagy rabolnia kellett is őket.

Meghitt szexuális viszonyba belépni erősen szorongáskeltő, főleg fiatal és éretlen embereknek. Hogy jó esélye legyen valakinek a sikerre, ahhoz éppen az kell, ami a szorongást okozza: kimutatni a sebezhetőséget. Ennek eredményeképp persze sokan, főleg fiatal férfiak, úgy bánnak el a szorongással, hogy voltaképpen tartózkodnak a viszonytól mint viszonytól. Jelentését a pusztá nemiségre redukálják. Intimitás- és függőségigényüket lehasítják és kivetítik a női partnerre, akiben mindez mint gyengeség megvetetté válik. Ők maguk csak nemi vágyaikat akarják kielégíteni vagy csábítói hírnevüket öregbíteni. Ahol ezek a tendenciák intézményesülnek, gazdag vagy híres férfiaknál például, akik tetszőleges mennyiségű nőt tudnak venni vagy vonzani, ott soha nem kerül sor arra, hogy konfrontálódni kelljen a gyengeségnek egy igazi szerelmi kapcsolat kiszolgáltatottságában ébredő érzésével. Lehet halogatni mindaddig, amíg a nőutánpótlás tart. Tyson esetében mégis eljött a pillanat, amikor intimebb és tartósabb viszonyra vágyott, Givensszel, azzal a nővel, akit el is vett. Semmi kétség, hogy a sebezhetőség, amit ebben a kapcsolatban érzett, szorongással töltötte el. Givens szerint megpróbálta elviselni, noha — amint ezen nem is lehet csodálkozni — semmi tehetsége nem volt hozzá (Berger, 1990, 236). Így hát végül az erőszakhoz folyamodott, amit értelmezhetünk akár az én (self) lehasított és kivetített részei elleni támadásként is.⁶

Semmi kétség, hogy házasságának csődje, és a menedzsercsapata felének halálát követő perlekedések nagyon megnehezítették az életét. Úgy tűnik, hogy erre a mértéktelenség-kontextussal való fokozottabb azonosulással reagált, amely kontextusban a nők mindig főszerepet játszottak. Más szavakkal, szorongását defenzíven kezelte. Ez tette ismét lehetővé, hogy eltávolítsa azt magától. Ez alatt a nem túl vidám időszak alatt történt, hogy Tysont törvény elé állították és bűnösnek találták nemi erőszak, személyes szabadság korlátozása és deviáns szexuális magatartás vádjában.

A fenti vázlat azt kísérte meg bemutatni, mi készítette Tysont a kritikus pillanatokban mindig arra, hogy a rendelkezésére álló legkeményebb kontextussal azonosuljon. Pontosan azért volt törvényszerű, hogy a választások e sorozata önpusztítóan bizonyuljon, mert arra épült, hogy Tyson éppen azt a részét — a kis tündérfiúcskát — rombolja le magában, folytonos hasítás és projekció révén, amely megmenthette volna. El kell ismernünk a sebezhetőséget önmagunkban.

⁶ Tyson és Givens viszonyának tényeit nehéz kibogozni: voltak, akik Givenst egy kiszámíthatatlan és brutális férfi áldozatának látták. Mások kevésbé tartották feddhetetlennek, inkább számító, manipulatív „aranyásónak” (Heller, 1989, 282–285). Mindkét változatra utalnak bizonyítékok, sőt továbbiakra is, amelyek az egész sajnálatos viszonyt, amelyet nagyon kusza indítékok bonyolítanak és szagatnak, minden oldalról áttekinthetlenné teszik. (Berger, 1990, 260–285, Illingworth, 1992, 271–294).

Ez az előfeltétele annak, hogy átérezzük egy másik ember sebezhetőségét. De akit szakszerűen kiképeztek arra, hogy legyűrje szorongásait, akit mesésen jutalmaztak mint totális rombolót és kíméletlenül reklámoztak mint legyőzhetetlen férfiszörnyet, annak a gyengeség beismerése folyvást egyre nehezebbé vált az élet bármely területén. Mindezek hatásaként elsorvadt empátiás készsége. Pedig bármi egyébnél inkább ez a képesség a szükséges ellenmérge annak az erőszakos szexualitásnak, amelynek végül bizonyítania kellett Vas Mike tragikusan valódi gyengeségét.

Nádasdy Nóra fordítása

IRODALOM

- ASTOR, G.** 1974. „...And a Credit to his Race”. *The Hard Life and Times of Joseph Louis Barrow, a.k.a. Joe Lewis*. New York, Saturday Review Press, E. P. Dutton and Co.
- BERGER, P.** 1990. *Blood Season*. London, Queen Anne Press.
- BROWNMILLER, S.** *Waverley Place*.
- CAMPBELL, B.** 1993. *Goliath: Britain's Dangerous Places*. London, Methuen.
- CAMERON, D.–FRAZER, E.** 1987. *The Lust to Kill. A Feminist Investigation of Sexual Murder*. Cambridge, Polity.
- COHEN, P.** 1986. *Rethinking the Youth Question*. Working Paper 3. London, Post 16 Education Centre and Youth and Policy.
- GILMORE, A. T.** 1975. *Bad Nigger! The National Impact of Jack Johnson*. Port Washington, NY, National University Publications Kennikat Press.
- GUTTERIDGE, R.–GILLER, N.** 1987. *Mike Tyson. For Whom the Bell Tolls*. London, Star.
- HELLER, P.** 1989. *Tyson. In and Out of the Ring*. London, Robson.
- HOLLOWAY, W.** 1989. *Subjectivity and Method in Psychology. Gender, Meaning and Science*. London, Sage.
- ILLINGWORTH, M.** 1992. *Mike Tyson. Money, Myth and Betrayal*. London, Grafton.
- JEFFERSON, T.** sajtó alatt. „Theorising Masculine Subjectivity”. In: Stanko, E.–Newburn, T. (eds): *Just Boys Doing Business? Men, Masculinity and Crime*. London, Routledge.
- KUNDERA, M.** 1994. *A lét elviselhetetlen könnyűsége*, Budapest, Európa.
- MAJORS, R.** 1989. „Cool Pose: The Proud Signature of Black Survival”. In: Kimmel, M. S.–Messner, M. A. (eds.): *Men's Lives*. New York, Macmillan, 83-87. old.
- MITCHELL, J.** (ed.) 1986. *The Selected Melanie Klein*. Harmondsworth, Penguin.
- MORGAN, R.** 1989 *The Demon Lover*. London, Methuen.
- TORRES, J.** 1989 *The Inside Story of Mike Tyson*. London, Star.

BESZÉLGETÉS

**„MI MÁR NEM VISELKEDÜNK MINDENHATÓ
ANALITIKUSKÉNT...”**

Thalassa-beszélgetés világnézetéről, terápiáról, nemi szerepekről

A most következő beszélgetéssel új rovatot indítunk lapunkban. A Thalassa-beszélgetésekkel az adott szám tematikájához kapcsolódva nemcsak arra szeretnénk lehetőséget teremteni, hogy a magyar pszichológusok, pszichoanalitikusok, illetve más tudományterületek pszichoanalízissel (is) foglalkozó képviselői saját elképzeléseiket kifejthessék, hanem arra is, hogy közösen gondolkodjanak a felvetett kérdésekről. Így a beszélgetések nemcsak azzal a haszonnal járnának, hogy ezek a gondolatok nyilvánosságra kerülnek, hanem részét képezhetik a pszichoanalízissel kapcsolatos, illetve más területeken a pszichoanalitikus szemléletmódot meghonosító közös gondolkodásnak.

Az első beszélgetés meghívott vendégei *B. Gáspár Judit*, *Bakó Tihamér*, *Horváth Krisztina* és *Ingusz Iván* pszichoanalitikusok voltak, folyóiratunk részéről a beszélgetést *Örlősy Dorottya* és *Vajda Júlia* vezette. A magnetofonra vett beszélgetés teljes egészének megszerkesztett változatát közöljük. Nem volt célunk ugyanakkor, hogy a beszélgetést „írásművé” alakítsuk: igyekeztünk a leírt szövegben is megőrizni a beszélgetés kötetlenségét, hogy az olvasó ne csak a már kiforrott gondolatokkal találkozzék, hanem belepillanthasson abba is, ahogy azok a beszélgetés során megfogalmazódtak.

A szerk.

* * *

VAJDA JÚLIA: Készül a Thalassa feminizmus-száma, amelyben feminista pszichoanalitikusok — elméleti jellegű — írásai jelennek meg

arról, mi is a feminista pszichoanalízis, miben más, mint a freudi. Úgy gondoltuk, hogy e tanulmányok mellett hasznos lenne egy kevésbé elméleti anyag is, amely magáról a terápiáról szól. És azt is jó lenne tudni, hogy a feminizmus a magyarországi pszichoanalízisben hogyan van jelen. Ezek a kérdések adták az ötletet. Azt szeretnénk, hogy ez a beszélgetés a terápiáról szóljon. Három témát szeretnénk felvetni. Az első, hogy mi az ideológia vagy világnézet szerepe a terápiás kapcsolatban. Milyen problémákat okozhat a terápiás folyamatban, ha nagyon különbözik a terapeuta és a páciens világnézete? Persze a feminizmus is lehet olyan ideológia, amelynek jelenléte esetleg nehézségeket okozhat, bármelyik fél legyen is a feminista.

A második téma, hogy a nemi szerepek milyen módon jelennek meg a terápiás kapcsolatban, a terápia folyamatában, hogyan befolyásolják a terápiát, a terápiás kapcsolatot. Freudnál például nagy hangsúly van az áttételi szerelmen, csak hogy ez az ő esetében többnyire azt jelenti, hogy a terapeuta férfi és a páciensei jórészt nők. De a felállás nem feltétlenül ilyen, és a kérdés az, hogy ekkor mi történik. Milyen szerepet játszik ez? Hogyan játszik bele a terápiába az, hogy milyen neműek a résztvevők?

A harmadik kérdés úgy szól, hogy mennyire van szükség egyáltalán szexuális fejlődésmodellre a terápiában, illetve milyen szexuális fejlődésmodellre van szükség. A freudi modell alapvetően a férfiakra szól. De mi van a nőekkel? Dolgoztok-e egyáltalán női szexuális fejlődési modellel, szükség van-e szerintetek erre, és ha igen, akkor ti magatok milyen modell alapján dolgoztok? Kezdjük talán az első témával.

INGUSZ IVÁN: Hogy mi van, ha egy feminista jön?

ÖRLŐSY DOROTTYA: Vagy ha vallásos az egyik fél, akár a terapeuta, akár a páciens, a másik pedig nem. Az is világnézeti különbség. Okozhat-e ez fennakadást vagy nem, és ha nem, akkor miért nem?

B. GÁSPÁR JUDIT: Legalább olyan problémát okozhat, hogyha nagyon egyezik a világnézetünk, mert az megakadályozhatja, hogy azokat a tudattalan motívumokat, amelyek egy adott világnézethez valakit elvezettek, az analitikus meglássa. Tehát ha teljesen evidensek a felettesén-tartalmak mind a kettőjük számára, mert ezek teljesen megegyeznek, akkor esetleg vakfoltja keletkezhet az analitikusnak arra, hogy a páciensben milyen tudattalan motívumok vezettek egy merev világnézethez. Úgyhogy nem biztos, hogy az a rosszabb, hogyha különbözik. Lehet, hogy néha az a rossz, ha nagyon hasonló.

INGUSZ IVÁN: Sőt, szerintem egyáltalán nem zavaró, ha másmilyen. Ez a pácienseket szokta zavarni. Vegyünk egy konkrét példát. Nekem volt egy erősen jobboldalra hajló, valójában nárcisztikus betegem, aki igazi

Hitler-imádó volt. Én meg zsidó pszichoanalitikus vagyok. Semmi gondot nem okozott egyikünknek sem, mert az ember nem úgy figyeli, hogy ez egy fasiszta. Azt persze nem tudom, hogy hogyan figyelném, hogyha személyesen érintett lennék, tehát ha olyan politikai helyzet lenne, amelyben én személyesen érintődnék, gondolok itt, mondjuk, a zsidóüldözésre. De hát ilyen helyzet nincs ebben a pillanatban. Túljesen úgy tudom figyelni, mint bármilyen más lelki jelenséget, hogy az hogyan épült föl, hogyan alakult, hogy szövődik ez az ő nárcisztikus patológiájába. Logikusan szövődik. Az a pácienseket szokta zavarni, ha rájönnek, hogy én esetleg egy zsidó pszichoanalitikus vagyok. Ez már a gyógyulás felé szokott elkezdődni. De erről őket kellene megkérdezni. Inkább nekik okoz nehézséget, hogy egyszer csak ráébrednek, hogy valaki olyanhoz beszélnek, aki egész másmilyen, mint amilyennek ők szerették volna látni. Amikor először fölmerül bennük az, hogy ember is vagyok, nemcsak pszichoanalitikus, akkor egy küzdelmes időszak következik számukra.

HORVÁTH KRISZTINA: Én ezt úgy fogalmaztam meg miközben te beszéltél, hogy mindenkit a saját világában kell megérteni. És ehhez hozzátartozik akár a vallási meggyőződés, akár valamilyen más ideológiai meggyőződés is. Én a fordítottját éltem meg annak, amit mondasz, mert én nem zsidó pszichoanalitikus vagyok, és volt egy kliensem, aki ennek a folyamatnak a során folyton azt kérdezte, hogy: „mondja asszonyom, nem zsidó maga?”.

INGUSZ IVÁN: Aki zsidó volt?

HORVÁTH KRISZTINA: Nem volt zsidó. De ennek megvolt a maga helye, értelme, szerepe az áttételből, hogy miért kérdezte. Pontosan tudta, hogy nem vagyok zsidó, de valamiért mégis ez foglalkoztatta.

INGUSZ IVÁN: Fontos szerintem is, hogy értelmezésre kerüljenek ezek a dolgok. Hogy miért pont azon az órán jön elő ezzel.

B. GÁSPÁR JUDIT: A hasonlóság, tehát az, ha nagyon egyetért a páciens meg az analitikus, azért is veszélyes, mert a páciens dependenciavágya könnyebben arra készítheti az analitikust, hogy megerősítse a páciens felettes énjét, ami szülői eredetű. Tehát ha az megerősítést nyer, akkor a szülői morál nyer megerősítést, és nem az ő szelfje, vagy az ő saját személyes attitűdjei.

VAJDA JÚLIA: A te példád, Iván, a Hitler-imádó antiszemita, nagyon egyszerű, mert erre azt lehet mondani, hogy ez az ő patológiájának része. De ha valaki vallásos, és te nem vagy az, akkor az gondolom, nehezebb a helyzet. A Hitler-imádó esetében a te viszonyod az ő meggyőződéséhez egészen egyértelmű. Ha ő vallásos, akkor azt kell mondanod, hogy lehet vallásosnak lenni, az ő vallásosságát nem kell kikezdeni. Tehát azt

kérdezem, hogy ilyenkor mi történik, hogyan lehet együtt dolgozni? Hiszen a páciens sok mindent más kiindulási alapról mond, mint ahonnan te.

INGUSZ IVÁN: Ez egy furcsa dolog. Mert attól, hogy az ember nem vallásos, még lehetnek hitélményei. Vissza tud nyúlni olyan saját élményeihez, amelyekről azt hiszi, hogy hasonlítanak ahhoz, amikről a páciens beszél. Nem biztos, hogy valóban ugyanolyan, de nem is kell, hogy egyezzen. Valamilyen kis szövet van, ami hasonlít. Az pedig, hogy ő most Jézusban vagy Mohamedben hisz, az a lelki képződmények alakulása szempontjából nem olyan lényeges. Nem akarom bagatellizálni, mert átél az ember olyat, hogy meg kell kapaszkodnia ahhoz, hogy értse, miről is van szó.

B. GÁSPÁR JUDIT: Nekem a saját analízisemből van olyan élményem, hogy én azt gondoltam az analitikusomról, hogy ateista (végül ugyan kiderült, hogy nem az, de ez más kérdés). Nekem pedig egy nagyon mély vallási élményem volt az analízisem végén, és ez aztán folytatódott is. És azt gondoltam, hogy az analitikusom ellenére, mert nem tudtam róla semmit. És úgy éreztem, hogy az én személyiségem most kezd kifejlődni, kinőni a szülői felettes énből, és borzasztó hálás voltam, hogy ő ezt hagyta. Azt gondoltam, hogy egy olyan konverziót élek át, amihez neki semmi köze. Nem is volt, de annyiban mégis volt, hogy a személyiségemhez viszonyult és nem az ideológiáimhoz. Akár vallástalan, akár vallásos ember megy el analízisbe, ha az jó analízis, akkor a végére vagy vallásos lesz, vagy vallástalan, és ez attól függ, hogy az ő tudattalan, valóságos szelfje mit diktál. Lehet, hogy elveszti a hitét, mert akkor az valóban csak ideológia volt, de az is lehet, hogy megerősödik benne, mert az nemcsak ideológia volt, hanem valóságos hit. És az is elképzelhető, hogy egy ateista elmegy analízisbe egy ateistához, vagy valakihez, akiről azt hiszi, hogy az, és megtér.

INGUSZ IVÁN: Ez azzal függ össze, hogy az ember mire használja az analízisét...

B. GÁSPÁR JUDIT: Meg hogy az analitikus mire használja azt.

HORVÁTH KRISZTINA: Számomra azért a vallás nem teljesen független a kultúrától, és valószínűleg nehezen tudom elválasztani a kultúrát és a személyiséget egymástól... Most éppen azon gondolkoztam, hogy nekem van egy olyan kliensem, aki egy szektának a tagja. A nyitó mondata az volt, ahogy belépett, hogy ő már otthagytott egy pszichológust azért, mert az ellentétbe került a vallásával, és ő csak akkor tud velem dolgozni, ha én egyrészt megígérem, hogy a vallásával soha nem fogok ellentétbe kerülni, másrészt, hogy soha nem fogok rá haragudni. És én az

ő szektatagságával soha nem kerültem konfrontációba. Nem azért, mert nem akartam, vagy mert ezt kérte, hanem mert valahogy soha nem ez volt a téma vagy a kérdés közöttünk...

INGUSZ IVÁN: De attól még nyilván érintettétek...

HORVÁTH KRISZTINA: Nem közvetlenül. De hát az egy döbbenetesen gyönyörű vallás. Én imádom azt a vallást, és abszolút értem, hogy miért lett annak a szektának a tagja, mert az evidensen következett őbelőle.

INGUSZ IVÁN: Nagyon érdekes amit mondasz, mert azt átéljük például, hogy elcsábítják a pácienseinket a gyógyfűvek és a nem- udom én, min, hogy elmennek kuruzslókhoz is mellettünk. Legalábbis velem elő-előfordul. De hogyha szekta viszi el, akkor mi lehet? Ilyen még nem fordult velem elő.

HORVÁTH KRISZTINA: Nekem ez kicsit más kérdés, mert ilyen élményem is volt, csak hadd fejezzem be az előbbi gondolatot, hogy miért imádom én azt a vallást. Ez a vallás azt mondja, hogy tulajdonképpen az embernek az a dolga a földön, hogy az elődei hibáit, bűneit, szenvedéseit, lényegében az elődei múltját jóvátegye, levezelje, és hogy az ember sorsát az elődei meghatározzák. Ez olyan vallás, amely — a maga módján — az én világnézetemmel, nem hitbéli módon, hanem valamilyen más meggyőződés alapján, de tökéletesen átélhető, és abszolút azonosulni tudok vele. Ugyan más forrásból, de magam is ugyanezeket a nézeteket vallom.

De olyan páciensem is volt, aki azért lett egy szekta tagja, mert hiányzott valamilyen én-része, és azt valamiképpen pótolni akarta. A szektában vélte ezt a pótlást megtalálni. Az a páciensem, akiről beszélek, nem ezért lett szektatag. Ő ugyan belépett a szektába, de ez nem hozott megoldást számára. Küszködik azokkal a sorskérdésekkel, amelyeket szeretett volna ezáltal megoldani. Az nem jó, hogyha elcsábul. Azt én nagyon ingoványos megoldásnak érzem, és attól félek, hogy nem lesz tartós. Bár nem tudom, hogy mi azután a további sorsa ezeknek a vágyaknak. Egy szekta pótolja-e azt az én-részetet, ami hiányzik belőlem? Nem tudom.

ÖRLŐSY DOROTTYA: Visszamehetnénk egy kicsit oda, hogy itt végül is másságok találkoznak? Azzal kezdtük el, hogy mi van akkor, ha más állásponton van az analitikus és a páciens, és akkor előjöttek a vallási meg antiszemitizmussal kapcsolatos példák. Mi a helyzet a szexuális „mássággal”? Mi van akkor, ha például egy transzvesztita jön?

INGUSZ IVÁN: Jó helyen van a páciens. Az ember azt gondolja, hogy örül, hogy analízisben van, hogy terapeutához került. Mert akármi is az ő

vágya ezzel az analízissel vagy terápiával kapcsolatban, az a reményünk mind a kettőnknek, hogy egy harmonikusabb összképpel lép ki a dologból. Nem? Akár transzvesztitaként, akár homokosként, akár mint bármi más.

HORVÁTH KRISZTINA: Az analízis nem álláspontoknak az ütközése. Az analízis nekem arról szól, hogy a páciensem ahhoz segítsem hozzá, amivel ő a legharmonikusabban tud élni. És ha az illető ezt úgy véli megtalálni, hogy ő transzvesztita... Nem azért jön analízisbe, mert ő ezzel nagyon boldog. Azért jön analízisbe, mert valami módon szenved ettől.

B. GÁSPÁR JUDIT: Azért sokkal könnyebb a dolgunk, mint, mondjuk, Freud idejében. Az első technikák értelmezésközpontúak voltak. Most nincs az a probléma, hogy az értelmezés kapcsán olyan vitába kelljen szállnunk a betegeinkkel, mint Freud: „de igenis a mamáját szereti!”, „de igenis a papájába szerelmes!”. Tehát nincs olyan nehéz dolgunk. Még abban sem, hogy a pszichoanalízis ideológiaként működjön. Nem kell elfogadtatnunk a pácienseinkkel a pszichoanalízis ideológiáját sem ahhoz, hogy gyógyítani tudjunk. De mégis, ha a klasszikus freudi értelemben gondolkozunk, Freud azt mondta, hogy minden szublimációnak és a merev szublimációknak különösen, tehát az ideológiáknak is ösztönalapjuk van. És akkor teljesen mindegy, hogy mi az az ideológia. Mindegyiknek ösztönalapja van, így a freudizmusnak is, tehát olyan nagy probléma nincs, a saját ideológiánknak is ugyanúgy ösztönalapja van, mint a páciensének. És akkor helyben vagyunk. És ráhagyjuk az értelmezést a páciensekre, mert értelmeznek ők maguk úgyis éppen eleget.

HORVÁTH KRISZTINA: Vagy pedig értelmezünk saját magunk számára. Azt gondolom, az mindig működik.

BAKÓ TIHAMÉR: Fontos, hogy milyen közegben értelmezünk. Mert biztos, hogy értelmezünk, ha ez nem is annyira kiemelt, és ugyanakkor igyekszünk teljesen anonimen a háttérben maradni. Tehát ahogy ez itt megjelenik, sokkal inkább emberi formát ölt. Azon gondolkodtam, ahogy föltettétek ezt a kérdést, hogy hol vagyok én ilyenfajta összeütközésben. Eszembe jutottak öngyilkosságra készülő betegek, vagy homoszexuális páciensem, vagy az, aki valamilyen szektának a tagja, és kerestem, hogy van-e bennem harc, ütközés, meggyőzés-vágy, vagy valami szembefordulás, vagy akár elfogadás ezen a téren. És arra jutottam, hogy ez nem így működik. Szóval hogy ha már előtérbe kerül valami ilyesmi, amiről itt elkezdtünk beszélgetni, akkor ott valamire nem találtunk rá, valamit nem értettünk meg. Az valamiről szól, amit tovább lehet gondolni. Szóval hogy...

HORVÁTH KRISZTINA: ...ott valami elakadás van, vagy valamilyen áttételi és viszont-áttételi probléma.

BAKÓ TIHAMÉR: Igen. Így van. Ha elkezd valaki zsidózni, vagy kommunisztázni, vagy homoszexuálisozni, akkor ott megjelenik valami nagyon erős indulat, amit ott konkrétan meg lehet beszélni. Az szől valamiről. Az előző óra anyagáról, vagy arról, amit éppen hoz a páciens. Azt hiszem, más a pszichoanalitikus-lét, mint ami kint van a hétköznapban. Az jut erről eszembe, hogy pont itt mentünk el a sarkon néhány évfolyamtársammal talán egy-két évvel végzés után, amikor az egyikük benéz az ablakon. A kocsmában ülnek az emberek. És elkezd röhögni. Kérdezzük, hogy mit röhög, mire mondja, hogy hát nézd meg ezt az embert! Mi meg mondjuk: „Hát ez pszichológus? Hát te hogy mondhatsz ilyet két évvel a végzés után!?” És akkor ő azt mondja, „szabadnapos vagyok!”.

INGUSZ IVÁN: Én azt szoktam mondani, hogy nem túlórázom.

BAKÓ TIHAMÉR: Amikor az ember dolgozik, akkor nem ez van előtérben, de kiengedi esetleg akkor, amikor veszekszik a buszon, mert épp ráléptek a lábára. Abban a helyzetben ez máshogy jelenik meg. Tehát másfajta jelenlét ez...

HORVÁTH KRISZTINA: Mert analitikusként tulajdonképpen virtuális térben működünk, a valóság pedig nem az.

B. GÁSPÁR JUDIT: Szóval nem a páciens ideológiáival kell megküzdenünk, hanem a sajátunkéval. Épp ahogy készültem erre a feminizmus-témára, azon gondolkodtam, hogy tényleg van az embernek egy képe a férfiről meg a nőről. (Jung animusz-animát mondana.) Nekem például sokkal később kezdődtek komoly pszichoanalíziseim férfiakkal, mint nőkkel. És sokkal tudatosabbnak kellett lennem abban, hogy hagyjam belecsúszni a páciensemre a regresszióba. Mert először férfiként kezeltem őt, és nem tetszett, hogy lemege csecsemőbe. Nem tetszett, hogy nem férfias! Nagyon hosszan kellett magamat gyúrni azon, hogy engedjem el ezt a férfiideál-képet, és hagyjam azt, hogy ő most itt nem férfi, hanem fiú vagy fiúcssecsemő legyen. Ez példa arra, hogy mindig a saját ideológiánkkal vagy a saját eszménkkal kell megküzdenünk, nem a páciensével. Különben nehéz volt. Annyira más volt a férfiak regressziójához való viszonyom. És ahhoz, hogy el tudjam ezt is fogadni, meg kellett tanulnom, hogy ilyenkor az anyai oldalamat és ne a nőit hozzam elő. Abból, hogy ezzel megküzdttem, én rengeteget nyertem. Hogy szegény páciens mennyit, azt nem tudom, de én nagyon sokat.

BAKÓ TIHAMÉR: Igen, ez alapvető, ez a nyelvzavar. Hogy mondjuk, jön egy csinos nő vagy egy férfi, aki különböző érzéseket kelt az

emberben, indulatokat, rivalizálást, dühöt, bármit. Megjelenik egy nő a térben miniszoknyában, és úgy néz ki, hogy az ember azt sem tudja, hova nézzen, mikor ott fekszik előtte. Persze hogy elindul az ember fantáziája, és jelen van férfiként. De igazából itt dől el az, hogy leképezem-e azt a világot, amit ő behoz, és akkor megmaradunk ebben a nyelvzavarban, hogy ő kínálja ezt a nőiességet, miközben pont arra vágyik, hogy gyerek lehessen, hogy biztonságra leljen, hogy átélhesse azt a kiszolgáltatott, de biztonságos helyzetet, vagy sem. És ha ebben tudunk váltani, akkor indul el igazából a munka. Nem? Onnan indul ez a párbeszéd, hogy meg tudom engedni neki, hogy gyerek lehessen, és hogy tudom őt máshogy is nézni. És akkor ő is tudja majd magát máshogy nézni, és a kapcsolataiban is tud majd máshogy jelen lenni.

ÖRLŐSY DOROTTYA: De az analitikus a terápia során ki tud-e lépni valóban ebbe a virtuális térbe? Ha igen, hogyan tud kilépni? Hogyan tudja például levetkőzni azt a pervazív szerepet, amit a saját nemisége jelent?

INGUSZ IVÁN: Úgy, hogy biszexuálisak vagyunk.

HORVÁTH KRISZTINA: Én nem hiszem, hogy ezt le kellene vetkőzni. Nem levetkőzi az analitikus, hanem bánik vele. Dolgozik vele...

INGUSZ IVÁN: Illetőleg kikapcsolja, bekapcsolja. Én legalábbis ilyesmit szoktam átélni. A szimpátiára gondoltam, amire a Tihamér utalt: olyan sokszor éli át az ember azt, hogy antipatikusan jön a páciens, és a fene se tudja, hogyan, de mégis megszereti. Valami elfogadásszerű történik. És később ugyan még emlékszel, hogy milyen ellenszenves is volt, de már nem érzed ezt.

HORVÁTH KRISZTINA: Igen. Antipatikusan jön, és pontosan ennek az antipátiának a megértése — a saját antipátiád megértése — segít annak a megértéséhez, amit ő mond.

INGUSZ IVÁN: Meg nem mindig a viszontáttétel, hanem a történet, hogy lesz egy története...

HORVÁTH KRISZTINA: Ez az egyik dolog, de hát nagyon sokszor, amikor a történet még nincs, a viszontáttételnek a megértése segíthet. És azt gondolom, hogy az ember saját nemisége ennek része, ezzel dolgozni kell.

INGUSZ IVÁN: Itt van egy fontos kérdés, amit kerülgetünk. Hogy vannak a belső meg a külső tárgykapcsolatok. Tehát akkor, amikor „anyák leszünk”, akkor a férfiak is anyák lesznek. Amikor egy mágikus világba lépünk be egy emberrel, aki minket omnipotensen mozgatni akar, akkor mi tényleg kiszolgálunk valamit ebből. Mert valóban ott ülünk, minden szavára figyelünk, ahogy csecsemőkorában csinálják csak az emberrel. És

akkor minekünk nincs nemünk, azt hiszem, vagy ha van, akkor leginkább női. Mert biztos mi is emlékszünk, hogy hogy voltunk mi csecsemőként, csak nem tudjuk ezt minden pillanatban, de azért valamilyen módon felidéződik az, amit Winnicott holdingnak mondott. Ennek szerintem nincs köze a nemhez, ő sem tudja még, hogy ő milyen baba, abban a korban, azt hiszem. Szóval azt hiszem, hogy a nemekkel valahogy így lehet, hogy az ember el tudja veszíteni a nemét. Aztán újra visszajön valahogy...

HORVÁTH KRISZTINA: Közben bennem az, amit Judit mond, mély húrokat penget. Azt gondolom, hogy a saját terapeutaságomban az analízisemen kívül az anyaság rengeteget adott. Nem tudom, hogy adott esetben, mondjuk, Ingusz Iván vagy Bakó Tihamér ezt honnan tudja?

INGUSZ IVÁN: Hát nem tudjuk, hogy tudjuk-e. Nem ellenőrizhető, hiszen nem voltunk anyák, és nők meg aztán pláne nem. De szerintem valami a regresszió körül van...

BAKÓ TIHAMÉR: Igen. Én is azt gondolom. Én öt évig jártam analízisbe, és azt éltem meg, hogy ötéves korom alá nem nagyon tudok menni. A betegeimet sem tudtam igazából elkísérni az ötéves kor előtti világba. Ha pedig valahogy mégis odakerültek, egyfajta pánik fogott el. Aztán két évvel ezelőtt beteg voltam, mindenféle bajom volt, és visszamentem analízisbe. De talán még fontosabb az első élményem akkorról, amikor három-négy éves lehettem. Gyerekekkel versenyeztünk, hogy ki megy föl hamarabb a padlásra és ki jön le előbb. És lelöktek. És megéltem azt az élményt, hogy zuhanok, leesek, és hogy ott van egy árnyék fölöttem, ami azt mondja, hogy menjek vagy maradjak. Ez az élmény valahol a létezésem élménye. Az életem és a halálom ott dőlt el. Az, hogy ezt az élményt újraéltem, visszavezetett ebbe a világba, amihez valószínűleg emiatt nem tudtam eljutni korábban. Utána lényegesen megváltozott a kapcsolatam a pácienseimmel is. Egy olyan világba tudtam elvezetni őket biztonsággal, amibe igazából addig nem tudtam velük menni. Amikor ő megy egyre lejjeb a regresszióban, és megérzi azt, hogy én nem tudok vele továbbmenni, én sem tudok neki segíteni. Borzasztó. Ezek talán a vakfoltjaink, amikor igazából olyan feszültség támad, hogy elveszítethetjük egymást. És számomra fantasztikus élmény volt, amikor aztán megéltem, hogy megy, és valahogy kinyílok. Valahogy úgy, mint amikor a gyerek elkezd menni, és hátranéz, és én rákacsintok, hogy csak menjen, és közben én is izgulok. Valami ilyen élmény. Közvetíti az ember, hogy mehatsz, most már mehatsz. Hogy engedlek téged, és akkor ő továbbmehet ebben. És én akkor valami másfajta melegséggel vagyok jelen. Másfajta levegője van az együttlétünknek.

B. GÁSPÁR JUDIT: Nekünk is föl kell vennünk az apai projekciókat is, pedig mi azt nem tapasztaltuk meg, nem beszélve arról, hogy Bálint szerint a legmélyebb regresszióban levegőként és vízként kell viselkednünk, és levegő és víz sem voltunk soha. Szerintem, itt valamiféle én-kitágulás működik, mert annyi minden projekciót fölvesz az ember, ami nem ő.

BAKÓ TIHAMÉR: Igen. Tehát nem az van, hogy otthagyja a férfiúi vagy a női mivoltát, hanem hogy valahogy bővül.

VAJDA JÚLIA: Hadd kötözködjem egy kicsit. Ha ez ennyire nyilvánvalóan így van, hogy az analitikus mindezeket a projekciókat fel tudja venni, mindezekkel tud bővülni, akkor miért van az, hogy a feminista pszichoanalízis azért hadakozik, hogy ne férficentrikus világgép alapján folyjon az analízis. Hogy a feminista analitikusok még mindig fontosnak tartják bebizonyítani azt, hogy Freud Dórát azért nem tudta megérteni, mert Freud „mácsó” volt, és ezt a szemléletmódot akarta Dórára is rákényszeríteni. Miért nem lehet ezen túllépni? Miért nem lehet ezt egy idő után ad acta tenni?

INGUSZ IVÁN: Ez társadalmi kérdés, nem pszichoanalitikus!

HORVÁTH KRISZTINA: Én egyrészt azt gondolom, hogy ahhoz, hogy ezen túl tudjunk lépni, hogy a világgépünket ki tudjuk tágítani, ahhoz erre a fajta harcra vagy elméletképzésre szükség volt. Enélkül valószínűleg nem tudtunk volna ezen túllépni.

INGUSZ IVÁN: De az analitikus gyakorlatban túl tudtunk volna lépni.

HORVÁTH KRISZTINA: Azt hiszem, hogy az analitikus elméletben is túl vagyunk ezen rég.

VAJDA JÚLIA: De mégis, a mai feminista pszichoanalízis is harcol ezzel.

INGUSZ IVÁN: Amennyire én látom, a feminizmusban az történt, hogy ők nem a praxissal foglalkoznak, ők az elméletről írnak. Egyetlen cikket nem láttam még, ahol a praxistról szó esne. Ez egyrészt egy ideológiai harc volt, ma már egy szellemi harc. És azt érzem, hogy ők Freudon keresztül a fallokrata társadalommal vitatkoznak, nem a pszichoterápia gyakorlatával.

ÖRLŐSY DOROTTYA: De hát a praxis is épül valamilyen elméletre. Dolgozik valamilyen szexuális fejlődési elmélettel.

HORVÁTH KRISZTINA: Ez azonban már nem a freudi elmélet a

¹ Thomas H. Ogden San Franciscó-i pszichoanalitikus, *The Transitional Oedipal Relationship in Female Development* c. írása az *Int. J. of Psycho-Analysis* c. folyóiratban jelent meg (1987, 7. 68., 485–498.)

szexuális fejlődésről. Tény és való, hogy Freudnak nem volt nőképe. Vagy amennyiben volt nőképe, az egy deficitből állt. A nő az, aki nem férfi. A férfi a modell, és a nő ehhez képest egy hiány. De ez nagyon régen volt.

B. GÁSPÁR JUDIT: Már a budapesti iskola is változást jelentett azzal, hogy náluk már nem apacentrikus a szemlélet, hanem a preödipális korszak, az anyához való kötődés fontosabb lett. Már Ferenczi nőelmélete, Rotter Liliann elmélete a női szexualitásról is egészen más, mint a freudi.

HORVÁTH KRISZTINA: Freud nem tagadta azt, hogy neki a nőkről nincsen elmélete. Azt mondta, hogy számára a nők a sötét kontinenst jelentik. És ez így is volt. De hát valahol el kellett indulnia. Azt hiszem, nem érdemes a szemére vetni, hogy a saját kultúrájában nőtt fel és a kultúrája eszméi, előítéletei az elméletképzésében is befolyásolták. Mert egyikünk sem tud a kultúrájából kilépni.

B. GÁSPÁR JUDIT: És neki nem volt analitikusa!

INGUSZ IVÁN: De az jó kérdés szerintem, hogy dolgozunk-e valamilyen szexuális modellel. Mármint női szexuális modellel. Én legalábbis azt hiszem, hogy igen.

VAJDA JÚLIA: És az milyen?

INGUSZ IVÁN: Bennem nincs erről koherens kép...

HORVÁTH KRISZTINA: Igazából nem láttam a terhességben zajló folyamatok analitikus értelmezését — nem a csecsemő, hanem az anya szempontjából.

INGUSZ IVÁN: Terhes nő már volt nálam analízisben. És van egy elképzelésem a terhességről meg a női szexuális fejlődésről, de nagyon katyvaszos. Például az világos, hogy az énhatárok valahogy másképp vannak. Tehát, hogy egy nő menstruál, hogy teje van, hogy beléhatolnak... Mi van még egy nőnél?

B. GÁSPÁR JUDIT: Befogad, tartalmaz.

INGUSZ IVÁN: Igen, befogad, tartalmaz. Szóval a testi énhatárok mások. Az nem lehet ugyanolyan, mint egy férfinak. Én legalábbis nem tudom elképzelni. És van egy kedvencem, Ogden,¹ aki nekem nagyon szimpatikus dolgot írt egyszer, és én azóta szabadabban járkálok az egészben. Azt mondja, hogy a kislányok nemi szerve sokkal védettebb — szóval lerója a kötelező kört a feminizmusnak —, hogy miért kell az a pénisz, amit el lehet veszíteni..., szóval tudjátok. De az a gondolat a legjobb benne, hogy a női Ödipusz elején az anya úgy működik, mint az

² Jessica Benjamin feminista pszichoanalitikus. Azonosság és különbözőség. Kísérlet a nemiség kialakulásának „tágkörű” értelmezésére c. írását 96/3. számunkban közöljük.

átmeneti tárgy, de persze nem teljesen konkrét értelemben. Hogy amikor az anya a belső tárgyból külső tárggyá alakul át, akkor kezdi valahogyan az apát is bevonni mint külső tárgyat, és rájön a kislány, hogy a szülőknek külön kapcsolatuk is van. És ami az édes benne, hogy az anya az első férfi a kislány életében, mondja ő. Szóval, hogy az anyában tanulja meg azt, hogy milyen az apával úgy, hogy a még nem-teljesen-külső-tárgy anyába lesz szerelmes, aki a tudattalan azonosítás révén összekapcsolódik az apával. Mert hogy itt van egy olyan átmeneti tér, ebben az adott időszakban — innen ugyanazt mondja, mint Winnicott —, hogy nem kérdőjeleződik meg, hogy ez a szerelem az apának szól vagy az anyának. Mert egy anya például — ha az ő azonosulása a saját apjával rendben volt — úgy öltözteti a kislányát, hogy az a férjének, az apának tetszen. És hogy ez viszi át valahogy az Ódipuszba.

B. GÁSPÁR JUDIT: Rotter Liliann is azt írja, hogy nem fontos a pénisz-irigység, sőt hogy — ha jól emlékszem, valami olyasmit ír, hogy a kislány észreveszi a körülötte lévő férfiakon, hogy izgalomba jönnek tőle, hogy el vannak bűvölve, adott esetben még azt is észreveszi, hogy merevedésük van, és megszerez egy ilyen mágikus érzést, hogy hatalma van a férfiak fölött, hogy tőle függ az, hogy egy pénisz mit csinál, vagy hogy egy férfi mit érez. Hogy tulajdonképpen sokkal nagyobb hatalma van a férfi péniszén, mint nekik maguknak. Merthogy azoknak nincs hatalmuk rajta. És ez az elképzelés elég harmonikus fejlődést tesz lehetővé.

INGUSZ IVÁN: Igen, de Rotter Liliann ezzel még benne maradt abban a szemléletben, hogy a pénisz körül forog a dolog. Egy igazi feminista...

HORVÁTH KRISZTINA: Most én azt mondanám, hogy ahhoz a kezdeti tiszta képhez képest, amit Freud adott a férfiak fejlődéséről, az én elképzelésem a férfiak szexuális fejlődéséről éppolyan katyvaszossá vált az idők során, mint amilyen a nőkéről való. Merthogy azért az sem egészen úgy működik.

INGUSZ IVÁN: Igen, de szerintem nekünk jobban kell gondolkodni a nőkről valahogy.

B. GÁSPÁR JUDIT: Igen, én is úgy éreztem, mikor az első férfi páciensem volt, hogy tiltott területre lépek. Hogy olyan dolgokat fogok megtudni, amiket nekem mint nőnek nem volna szabad megtudnom.

ÖRLŐSY DOROTTYA: Jessica Benjamin² azt mondja, hogy a péniszirigységnek megvan a fordítottja, és hogy ezért nem kell annyira

³ Nancy Chodorow feminista pszichoanalitikus Feminizmus, nőiesség és Freud c. tanulmánya e számunk 37–52. oldalán olvasható.

erőltetni ezt a pénisz körül való forgást. Merthogy a kisfiú éppen úgy irigylti azt, amikor megtudja, hogy a lányoknak gyerekük lehet, és nagy lehet a hasuk, és hogy megnő a mellük, és ez hihetetlen konfliktusokat okoz benne. És hogy szerinte mindkét nem akkor lép be az „ödipuszba”, amikor rájön arra, hogy el kell veszítenie az egyik felét. Jessica Benjamin arra teszi a hangsúlyt, hogy nem kellene megrekedni abban a freudi ödipusz-elképzelésben, hogy a saját nem az igazi nem, a másik nem pedig a másik.

HORVÁTH KRISZTINA: Sokszor ez így igaz, a terhesség, gyerekszülés nagyon sok házasságban krízishelyzetet okoz. Én családterápiával is foglalkozom, nemcsak analízissel, és tudom, hogy nagyon sok házassági krízisnek ez az alapja, hogy az apa azt érzi, hogy az anya kreatív teljesítményéhez képest ő nem tud labdába rúgni. Jó esetben egy kreatív folyamatban ezt valamiféle alkotássá tudja szublimálni, rosszabb esetben ezt nem tudja megtenni, és ilyenkor szokott kialakulni a házassági krízishelyzet...

B. GÁSPÁR JUDIT: És az apás szülések nem segítenek?

HORVÁTH KRISZTINA: Lehet, hogy igen.

INGUSZ IVÁN: A terhes nő, aki hozzám járt, azt mondta, kifejezetten úgy érzi, hogy teljesen fölösleges, hogy bent legyen a férje a szülésnél, de az ragaszkodik hozzá. Divatja lett az apás szülésnek, az apák boldogan fényképezik az első pillanatot. Úgyhogy valami valóban van abban, hogy ott kell lenni, látni kell a titkot, részt kell venni abban, amiről minden nő tudja, hogy egyedül kell végigcsinálnia. Testi téren mindenképpen.

HORVÁTH KRISZTINA: Nem tudom, de ennek az egyedül levésnek vannak fokozatai... Én azt éltem át, hogy az agyammal nagyon sok mindent csinálhatok, és az nagyon jó dolog, de hogy egy ilyen kreatív teljesítmény, mint egy gyereknek a kihordása meg világrahozatala... Csinálhatok én sok mindent, életem legnagyobb teljesítménye és fő műve akkor is ez marad...

ÖRLŐSY DOROTTYA: A probléma az, hogy bár érezheti egy nő, hogy neki ez tökéletes kiteljesedést biztosít, a társadalomban ez nem kerül a megfelelő rangra. A mai társadalomban nem igazán ismerik el, és a nő a másoknak, a máságnak a szerepét tölti be ebből a szempontból. És a klasszikus pszichoanalitikus elméletben is így van.

B. GÁSPÁR JUDIT: Ez nem egészen igaz. Az, hogy az anyáknak ítélik a gyerekeket majd' minden válásnál, nem ezt támasztja alá.

HORVÁTH KRISZTINA: Ez kettős. Egyrészt az anyaságról van egy idealizált kép a kultúrában, ami tulajdonképpen a kisgyerekkor idealizált képének felel meg. Ez az egyik szélsőség. A másik meg az, hogy az

anyaság a hétköznapiakban valóban meg nem becsült, meg nem fizetett, el nem ismert tevékenység.

INGUSZ IVÁN: De egy dolog mellett elsiklottunk. Tény az, hogy a nőnek két kanyart kell megtennie: a mamáról át kell váltania az apára. A férfinak meg nem. És, szögezzük le, ezt mégiscsak Freud figyelte meg először.

HORVÁTH KRISZTINA: A férfinak is két kanyart kell megtennie.

ÖRLŐSY DOROTTYA: Nancy Chodorow³ azt írja, hogy először mind a két nemű gyerek az anyával azonosul. De később a kislánynak az anyával való kapcsolata olyan szoros és folytonos, hogy ettől neki a pszichés fejlődése későbbi fázisaiban sem kell olyan mereven leválasztania magát és elutasítania az anyát. És szerinte éppen a kisfiúk fejlődése a problematikusabb.

INGUSZ IVÁN: Ez világos, de akkor is meg kell, hogy tegye, el kell, hogy hagyja. De jogos, hogy nem mindegy, mikor csinálja az ember.

HORVÁTH KRISZTINA: Szerintem a két kanyar a férfiaknál az identitás fejlődésében van. A szerelem tárgyának a folyamatossága az identitásban megmarad, de ahhoz, hogy a fiú az apával azonosuljon, meg kell tagadja az anyát, az anyával való primer azonosulást. Szóval ez másféle két kanyar, de mindenhogyan két kanyar. Nőként az identitásodban maradhatsz kontinuos az anyáddal, de mint szerelmi tárgyat meg kell tagadnod.

INGUSZ IVÁN: Na de mi a könnyebb? Ösztönt váltani vagy... Tárgyat váltani, vagy pedig felettes ént? A fejlődés tényleg könnyebbnek tűnik a nőknél. Praktikus szinten ez azt jelenti, hogy a primer azonosulás is ott történhet, ahol a szekunder azonosulás...

HORVÁTH KRISZTINA: Hát ez a könnyebbség. A nehezebb az, hogy a szerelmed tárgyat kell váltanod.

B. GÁSPÁR JUDIT: Mai gondolkodásunk szerint a szexuális fejlődésbe rengeteg olyan tényező is belejátszik, ami nem tisztán libidó-tényező, hanem nárcisztikus, tehát már ebben is eltértünk Freudtól. Az, hogy egy nő be tud-e fogadni egy férfit, nemcsak a pszichoszexuális fejlődés problémáinak megoldásától függ, hanem az énejlődésétől is. Tehát ha az én-integritását túlságosan védenie kell, mert a behatolás veszélyezteti azt, akkor lehet, hogy frigid lesz anélkül, hogy kasztrációs komplexusra vagy péniszirigységre kellene gondolnunk. És sokkal komplexebben gondolkodunk ma már a férfiszexualitásról is. Merthogy az is regresszió-veszélyes.

BAKÓ TIHAMÉR: Én azon gondolkodom, hogy ha itt a nagyon korai szakaszban nem történik meg a találkozás az anyával, tehát ha az anya

nem elégíti ki a kezdeti biztonságigényt, és nem történik meg az azonosulás vele, akkor utána az egész folyamat megáll. Akkor aztán össze is cserélődhet az identitás, az, hogy én nő vagyok-e vagy férfi, hogy melyik szülő felé megyek. És akkor belül támad egy nyelvzavar. Abban, hogy hogyan találok rá a saját nememmel való azonosságra, hogy hogyan megyek a másik nemű szülő mint vágyott tárgy felé.

INGUSZ IVÁN: Lefordíthatom ezt magamnak? Tehát az a kérdés, hogy amikor az ember elindul valamelyik szülője felé, akkor mi segíti hozzá, hogy eljusson az identitásához. Hol találja majd inkább meg önmagát? A velük való szerelemben vagy szeretetben?

BAKÓ TIHAMÉR: Az jut erről eszembe, hogy nagyon gyakran lehet látni, hogy a pácienseink elindulnak egy élmény felé. Tehát mondjuk egy fiú elindul annak az élménynek a megismerése felé, hogy hogyan is van ő az anyjával. Aztán történik egy elbizonytalanodás, mert a vágya az, hogy nyugalomra leljen. Úgy indul el, mint egy ötéves kisfiú, de közben a serdülő fiú intelmei miatt nem tud továbbhaladni. És nagyon hosszú ideig nem is tud megérkezni. A saját élményemet fordítottam most át. Az analízisem egyik nagy élménye az volt, hogy amikor elindultam, hogy megnézzem az anyámmal való kapcsolatomat, hogy hogy is vagyok vele, mindig azt éltem meg, hogy leállok egy idő után, és nem tudok továbbmenni. Azért, mert tiltások lépnek be. Az analitikusommal is az volt a vágyam, hogy fogadjon el, hogy én legyek az egyedüli gyereke, és hogy nagyon szeressen. De nem tudtam továbbmenni, mert azonnal belépett az, hogy én egy nő felé megyek. És amikor ez megjelent, akkor nem tudtam eljutni az eredeti célomhoz, az anyámhoz, nem tudott megvalósulni a vágyam. Tehát valahogy belépett a nemiség, miközben igazából a kötődésre, a szeretetre vágytam. És elég gyakran lehet látni a klienseimnél is, hogy nem találnak rá erre a szeretetre, erre a melegségre vagy erre a közegre. Tehát — bár erre vágnak — nem jutnak el oda, hogy a fantáziáikban gyerekként kerüljenek oda az ölünkbe.

INGUSZ IVÁN: Így van, ez tényleg összefügg azzal, hogy el kell menni, el kell menni azonosulni az apával, hogy aztán vissza lehessen térni. De amire visszatér a nőhöz, addigra már szexusa van. Így van megszerkesztve a dolog. És akkor már zavarba jön az ember, hogy az eredeti tárggyal mi legyen...

Chodorow azt mondja, hogy a modern társadalomban valójában láthatatlan apákkal azonosulunk, fantáziált apákkal, mert a valódi apák

⁴ A NANE (Nők a nőkért együtt az erőszak ellen) az első feminista nővédő szervezet Magyarországon.

nincsenek otthon. Legalábbis úgy, mint az anya, úgy általában nincsenek jelen. Olyan megfigyelhető, hétköznapi módon. És elmondja, hogy ez mennyire lehetetlen helyzeteket szül.

BAKÓ TIHAMÉR: De hogyha van apa, akkor is az történik, hogy egyrészt mész felé, mint a szerelmed tárgya felé, de ugyanakkor mész az apa felé, mint egy anya felé is. És hogyha nem kapod meg ezt az anyaságot az apánál, akkor tulajdonképpen elveszíted vele a szerelmed tárgyát is.

ÖRLÖSY DOROTTYA: Ez az, amit Jessica Benjamin is mond. Hogy az a jó, ha ez a primer azonosulás mind a két nemmel megtörténik, nemcsak az anyával, hanem az apával is, és ez az, ami általában frusztrálódik. Merthogy az apák nincsenek jelen, és ha jelen vannak, akkor is egy olyan maszkulin szerepben, ami a nyílt érzelmeket frusztrálja, megakadályozza. Tehát ami ezt a fajta primer azonosulásvágyat, ezt a homoerotikus azonosulásvágyat megakadályozza a fiúgyerekekben. És ő azt mondja, hogy ez a lánynál is megvan, mert a preödipális korban nemre való tekintet nélkül mind a két szülővel azonosulni kíván ő is.

INGUSZ IVÁN: Sőt látunk olyan kicsi gyerekeket, akik jobban szeretik az apjukat. Hogy van olyan, hogy az egyéves mindig az apjára mondja, hogy csak ő csinálhatja ezt vagy azt.

B. GÁSPÁR JUDIT: Nem biztos, hogy csak az elfogadó szülővel lehet azonosulni. Nem egészen ehhez a témához tartozik, de énszerintem a közel lévő apára, akármilyen maszkulin és „macsó”, nagyon nagy szükség van, mert az agresszorral való azonosulás nagyon kell az etikai érzék fejlődéséhez, és nem véletlen, hogy annyi pszichopátának látszó gyerek van manapság. Lehet, hogy az nagyon fontos, hogy lágyabbak és kicsit femininebbek legyenek a férfiak, mint régebben, de azért valamennyi agresszió nem árt. Ez persze az anyából is ki szokott ütközni...

HORVÁTH KRISZTINA: A NANE⁴ összehozott egy amerikai feminista jogászprofesszornővel, és a beszélgetésben oda kanyarodtunk, hogy nagyon jó dolog, hogy az erőszak ellen harcolunk, de miért gondoljuk azt, hogy az erőszak mindig férfi képében jelenik meg. Mert bennünket ki vert, amikor gyerekek voltunk? Kiderült, hogy a New York-i zsidó származású professzornőt ugyanúgy az anyukája verte, ahogy engem is az anyukám vert. Még szebb volt a történetben, hogy az ő anyukája is vállfával szokta őt ütlegelni, mint ahogy az én anyukám is vállfával szokott engem ütlegelni. Egészen addig azt hittem, hogy az anyám azért vert engem vállfával, mert nekünk egy tisztítóüzletünk volt, és ez valami foglalkozási ártalom volt nála. De miután kiderült, hogy a professzornőt Amerikában szintén vállfával verte az anyukája, aki nem

volt tisztító, azt kell gondoljam, hogy ez egy általánosabb, multikulturális anyai szokás...

B. GÁSPÁR JUDIT: Az biztos, hogy a freudi elmélet szerint a nő passzív és szelíd, holott biztos, hogy ezt nem lehet így kijelenteni. Én úgy látom, hogy a nő agressziója sokkal veszélyesebb a gyerekre, mint a férfié. Az anya agressziója ugyanis a létében kérdőjelezi meg a gyermeket. A legelemibb személy- és önazonosságában, még nem is az identitás-értelmeben, hanem egyáltalán a jogában arra, hogy ezen a világon legyen. Az apa agressziója, egy férfi agressziója mindig veszélytelenebb. Valami más. Ez azért jutott eszembe, mert már az első kérdésünk kapcsán felmerült bennem az, hogy amikor nekem kell leküzdenem a betegekkel való vitakészségemet, az éppen az a helyzet, amikor a szüleikről van szó. Mert nagyon sokszor találkozunk olyan boszorkány-anyával, vagy legalábbis boszorkány-nő képével, aki teljesen kétségbe vonta azt, hogy ennek a páciensnek joga van létezni. És ilyenkor feltámad az ember agressziója azzal az anyával kapcsolatban, és ezzel valamit kezdenie kell. Itt nagy csábítás van arra, hogy az ember küzdjön a pácienssel, aki azonosul ezzel az anyával, és azt mondja, hogy nekem tényleg nincs jogom élni ezen a világon, én csak azért vagyok létjogosult, hogy teljesen önfeláldozó nő leszek és feladom önmagamat. Hogy csak úgy igazolhatom a léteimet a világban, ha csak másokért élek.

HORVÁTH KRISZTINA: Én nem hiszem, hogy ez az anyai agresszióknak közvetlen következménye lenne. Inkább úgy érzem, hogy ez az anya nárcisztikus igényeinek a kiszolgálásából fakad.

B. GÁSPÁR JUDIT: Is...

INGUSZ IVÁN: Elfelejtettük azt az egyszerű tény, hogy a gyerekeket, a pácienseinket az anyák szülik. És gondoljunk az ősi dolgokra, hogy megették a gyerekeket, vagy elpusztíthatták. Nos, én nem hiszem, hogy ez eltűnik az emberekből attól, hogy nagyon civilizáltak lettek. Másrészt az anya mindig azonosul a saját anyjával. Miközben szül, vagy amikor ott van a csecsemője, akkor ő ott van csecsemőként a saját csecsemőjében. Ezt az agresszióra mondom, egy férfi valószínűleg nem tudja ezt az agressziót testi szinten mozgósítani.

B. GÁSPÁR JUDIT: Nem tud elvetélni például egy férfi, nem tud kilöki magából gyerekeket, és mondjuk, csak a tizediket megszülni...

INGUSZ IVÁN: Szóval ez annak az ellentéte, amit te mondtál, Krisztina, a kreatív aktusnak a tökéletes ellentéte, de ugyanolyan hatalommal bír...

B. GÁSPÁR JUDIT: Arra a kérdésre is válaszolni kell, hogy hogyan élheti át a férfi analitikus az anyaságot, hogy a kulcsszava a terápiának az

újjászületés. Nekünk van egy olyan fantáziánk, hogy én újra megszüülök azt a páciens, tehát hogy én az ő rossz anyjának a helyébe lépek, és én vagyok az ő jó anyja.

HORVÁTH KRISZTINA: Kihordjuk.

BAKÓ TIHAMÉR: Én meg azt gondolom, hogy mi elkísérjük őt. A kihordáson túl a legfontosabb az, hogy ott vagyok vele. Mert máshogy van ott egy anya, aki magában hordja vagy magában tartja. Én meg végigjárom vele ezt az utat a szülőcsatornától kezdve a megszületésig.

INGUSZ IVÁN: Nagyon érdekes, amit mondasz. Szerintem is így van. Olyan ez, mintha egy apás szülést csinálna az analitikus. Nem? Szóval, hogy ott van, és nézi, hogy hogy vajúdik szegény páciens a szűznemzésén, saját magán, és jajgat, amikor jajgat. Ebben a tekintetben a női analitikus is apás szülést csinál, nem?

B. GÁSPÁR JUDIT: Igen. Bár lehet, hogy a belső fantáziaképek nem ilyenek. Nagyon érdekes, hogy a nőgyógyászok is azt mondják, hogy megyek szülni. Hét szülésem volt ma... Ez tehát nem csak a mi privilégiumunk... De szerintem ez csak a modern embernek ilyen iszonyatos probléma. Berlinben, a Dahlem Múzeumban láttam egy csomó indonéziai szigetvilágból származó szobrot, ami valószínűleg istenszobor lehetett, melle volt, női nemi szerve és erigált pénisz, és nagy hasa, tehát gyereket tartalmazó hasa.

HORVÁTH KRISZTINA: Az az isten, akinek mindene van. Ez az emberiség alapvető vágyképlete...

VAJDA JÚLIA: Szeretném, ha visszatérnénk ahhoz a kérdéshez, hogy végül is kell-e egyáltalán szexualitáselmélet.

INGUSZ IVÁN: Nem kell szexualitáselmélet. A szexus elhelyeződik abban az egy emberben és azt figyeled, hogy hogyan. Amikor nagyon jó tanuló voltam, akkor terápia közben mindig elméleten gondolkodtam, hogy jééé! De azóta nem. Ha beszélnem kell róla, akkor persze mondom az elméletet, de...

B. GÁSPÁR JUDIT: ...de az nagyon veszélyes, mert rákényszerít egy sémára. Ha egy páciens hoz egy olyan álmot, hogy neki folyton lenyírják a haját, meg folyton elveszik valamijét, akkor legalább két gondolat jut az embernek az eszébe. Az is lehet, hogy tényleg volt kasztrációs szorongása vagy péniszirigysége attól függően, hogy nő-e vagy férfi, de még sok minden más is lehetett. Arra is lehetett gondolni, hogy valamilyen énrészét levágta magáról, vagy levágatták vele, hogy attól fosztották meg. Tehát ez a kettő egyszerre jelenik meg, és nem külön. És hogy az az énrésze az most micsoda, hogy az egy nagyon maskulin dolog, az sem biztos. Lehet, hogy épp a feminitását vágták le.

INGUSZ IVÁN: Arról nem beszélve, hogy pszichológus pácienseim olyan jó tanulók, hogy szinte néha gyanús freudi képes kifestőkönyveket hoznak.

HORVÁTH KRISZTINA: Én nem azt érzem dolgomnak egy analízisben, hogy egy elméletet alkalmazzak, mert annak nincs ott helye, ez világos. Ha valakinek a pszichoszexuális fejlődése megakadt egy ponton — ami nem csak a szexuális fejlődés, ilyen önmagában nincsen, ez a tárgykapcsolat-fejlődéssel, a nárcizmus-fejlődéssel, az énéjlődéssel abszolút összefüggéshálóban van —, ha valahol ebben megakadt, akkor az a feladatom, hogy ezen továbbsegítsem. És ebben számít az elméleti elképzelés. Nagyon durva példával élve, voltak periódusok, amikor a kultúra azt gondolta, hogyha egy nő frigid, akkor az a természetes állapota. Ha egy analitikus is ezt gondolta, akkor feltehetően nem nyomozott az után, hogy miért s hogyan lett a páciense frigid. Ahhoz, hogy képünk legyen arról, hogy az emberi örömképességnek a határai hol vannak, nem nélkülözhető az elmélet.

INGUSZ IVÁN: Ez elmélet? Lehet, hogy az „elmélet” szóval van bajom. Mert az elmélet szóról én valami koherensre gondolnék, egy zárt rendszerre.

BAKÓ TIHAMÉR: Engem még mindig a korai azonosulás izgat, az azonosulás és a szeretet-tárgy választása. Azt tapasztaljuk, hogyha itt elakadás van, akkor az egész pszichoszexuális fejlődés elakad. Viszont ha ezen túljut, ha bekerül egy ödipális korszakba, akkor ott már jobban szétválik a dolog. Ott nagyobb játéktere van. A nagyon korai sérülésnél szinte nem is lehet pszichoszexuális fejlődésről beszélni. Azt lehet látni, hogy nem jelenik meg érettebb szexuális kapcsolat, hogy a szexualitás valamilyen masszaként van jelen. És a következő szakaszban már kiderül, hogy van-e szeretet-tárgya, vagy van-e azonosulási tárgya. Tehát a dolog több szálon fut, nemcsak a pszichoszexuális fejlődés számít, hanem a tárgykapcsolat választása is.

INGUSZ IVÁN: Igen, az a kérdés, hogy a probléma, ami szexuális köntösben jelentkezik, valóban szexuális probléma-e vagy sem.

B. GÁSPÁR JUDIT: Vagy nem csak...

INGUSZ IVÁN: Vagy nem csak.

HORVÁTH KRISZTINA: Esetleg nem elsősorban. Ha alapbizalom-probléma van, akkor az olyan alaphiba, ami lehetetlenné teszi a szexuális fejlődés elindulását.

BAKÓ TIHAMÉR: Persze, így van.

INGUSZ IVÁN: Azért szerintem van egy forgatókönyv, egy gondolati forgatókönyv a szexuális fejlődésről...

B. GÁSPÁR JUDIT: Persze. Implicit elméleteink vannak. Ez Polányi kedvenc kifejezése. Például van az az alapelméletünk, hogy valaminek élettörténeti oka van. Tehát ha találkozunk egy jelenséggel, akkor azt gondoljuk, hogy szimbolikus, hogy jelent valamit, hogy ez a páciens élettörténetében alakult ki, gondolunk valamit arról, hogy az élettörténet szereplői milyen szerepet tudnak egyáltalán játszani, milyen a súlyuk, miért van súlyuk. De ezek implicit elméletek, nem úgy, mint a pszichoanalízis kezdeti korszakában, vagy például Melanie Kleinnél, ahol megtanítják a beteget az elméletre. De nem minden analitikus tartja fontosnak, hogy megtanítsa a beteget az elméletre. Van, aki arra használja az elméletét, hogy ha találkozik egy jelenséggel, ne vesszen el benne. Hogy ne ijedjen meg attól, ha a páciens azt álmodja, hogy levágták a haját. Ez nem azt jelenti, hogy öngyilkossági vagy öncsonkítási vágyai vannak — jelentheti azt is, de jelenthet valami mást is. Abban, hogy hogyan fejtünk meg, vagy hogyan segítünk megfejteni egy szimbólumot, benne vannak az implicit elméletek. De nem szívesen fejtjük ki őket, mert nagyon fontosnak tartjuk, hogy ne kényszerítsük rá az elméletet a betegeinkre. Ezért igyekszünk a tudatelőttében tartani az elméleteinket, nehogy kísértésbe essünk és a páciensekre erőltessük a saját értelmezéseinket.

ÖRLŐSY DOROTTYA: De ez veszélyes is lehet. Ha az elmélet nem explicit, akkor nem tudod megfogni, nem tudod kitenni magad elé...

B. GÁSPÁR JUDIT: Szerintem nem erről van szó. Nagyon érdekes élményem volt egy páciensemmel. Egyre inkább az volt az érzésem, hogy amiről beszél, az egyrészt egy kasztrációs szorongás, másrészt egy öncsonkítás, de visszatartottam ezt az értelmezést, és bizony a rá következő órán a páciens maga fogalmazta meg ezt: „nem tudom, hogy nem féltém-e egy kicsit, hogy esetleg úgy járhatok, mint a nővérem”.

ÖRLŐSY DOROTTYA: De hogy van az, hogy állítólag a freudi analitikusok betegei kasztrációról, meg péniszirigységről beszélnek, a jungiánusok betegei meg animuszról és animáról? Tehát azt mondják, amit vársz tőlük.

B. GÁSPÁR JUDIT: Nem. A páciens mondhatja az animuszt és animát is, mindent mond, ami eszébe jut, szabadon asszociálhat. Ez a páciens például mondta az összes elméletet, amit tudott erről a dologról, de addig, amíg át nem élte, hogy ő egy csonka embernek érzi magát, addig hiába mondta az animuszt meg a kasztrációt, tehát én is hiába mondtam volna.

INGUSZ IVÁN: Az implicit elméletekre visszatérve, szerintem ezek

arra való, hogy letezteljük őket. Van egy belső értelmezés, amit elengedünk, hogyha érezzük, hogy az nem stimmel. Mert ez előfordul... És akkor percről percre jön az új anyag, tehát percről percre formálódik újra és újra az implicit elmélet, de ha úgy érezzük, hogy valami kicsúcsosodik, akkor megmutatjuk a betegnek, elmeséljük, hogy mit gondolunk... Ez már nem ráerőltetés, és ez a nagy különbség, azt hiszem. Egy játékosabb ügy. Ezek az implicit elméletek nem úgy rágnak minket, mint a féreg, hogy aztán majd egyszer csak valahol megbosszulják magukat...

ÖRLŐSY DOROTTYA: Azért egy regresszióban lévő páciensnek biztos nem mindegy, hogy mit mond az ember.

B. GÁSPÁR JUDIT: Nagyon mély regresszióban nem szabad értelmezni. Legfeljebb ilyeneket lehet mondani, hogy ühüm meg hogy hüm...

HORVÁTH KRISZTINA: Tükrözni lehet.

B. GÁSPÁR JUDIT: De már más a viszonyunk a pácienseinkkel, mint amiről ezek a tanulmányok írtak, tehát hogy páciens viselkedése megfelel annak, amiben az analitikusa hisz. Mi már nem viselkedünk mindenható analitikusként.

INGUSZ IVÁN: De egy dologban én biztos vagyok, abban, hogy a tudattalanok kommunikálnak egymással. Szerintem mindannyian átéljük ezt. Ezt össze lehet keverni azzal, hogy az elmélet is átmegy. De ez nem ugyanaz. És az világos, hogy a pácienseink úgy olvasnak bennünk, mint a tenyerükben. De hogy ez hogy működik, az nem a mai beszélgetés tárgya...

HORVÁTH KRISZTINA: Látod, erről sincs igazán elméletünk.

B. GÁSPÁR JUDIT: Hát ha mi olvashatunk belőlük, akkor ők mért ne olvashatnának belőlünk?

ÖRLŐSY DOROTTYA: Amit az előbb mondtál, Krisztina, arról az jut az eszembe, hogy honnan tudjuk, hogy a páciens mikor örül, vagy hogy mennyire tud örülni? Hogy hol vannak az öröm határai? Mert ebben szerepet játszik a társadalmi konvenció. És ez a terapeutában is él. Neki is van egy elképzelése arról, hogy minek tud örülni egy nő...

INGUSZ IVÁN: Szerintem a mai társadalom eléggé nyitott ehhez. Vagy lehet, hogy hülyeség, hogy a társadalom, de azért erről mindannyian úgy gondolkozunk, hogy nagy az isten állatkertje, sok minden elfér benne, és az van, ami van...

B. GÁSPÁR JUDIT: Egy gyerek kap egy nyelvet, többnyire az anyjától,

⁵ Irigaray, Luce: This sex which is not one. 1985. Ithaca (N. Y.), Cornell University Press

aztán később az apjától, amin el tudja mondani önmagát. Szerencsés esetben. Ha nem tudja elmondani önmagát, akkor el kell mennie szegénynek analízisbe, mert különben nincs önmagával kommunikációban. Tehát a szavai nem alkalmasak arra, hogy önmagát elmondja, akár önmagának, akár másnak. Ha eljön analízisbe, akkor nem én fogom neki elmondani önmagát, mert akkor ugyanaz történik, mint ami az anyjával vagy az apjával történt, hogy ők megmondták neki, hogy ha te kettést kapsz az iskolában, akkor neked kudarcélményed van, mondjuk. És lehet, hogy nem kudarcélménye volt, hanem nagyon örült, hogy borsot törhet a szülei orra alá, de megmondták neki, hogy most kudarcélményt kell átélnie. De én nem fogok beállni ebbe a sorba, hogy helyre tegyem. Az egész pszichoanalitikus küzdelem azért folyik, hogy ő találjon egy saját nyelvet, amin el tudja mondani — magának — , hogy ő minek örül, hogyan örül, minek nem örül, és hogyan nem örül. Ezért kártékony a túl explicit elmélet, mert akkor megint az van, hogy nem a saját nyelvén fejezi ki önmagát. Tehát ez egy borzasztóan nehéz küzdelem, míg a legvégére talán lesznek szavai vagy kifejezésmódjai az élményeire.

INGUSZ IVÁN: Szépeket tudsz mondani!

ÖRLŐSY DOROTTYA: Krisztina, én úgy tudom, hogy te deklaráltan feminista pszichoanalitikus vagy. Mit jelent ez számodra vagy a pácienseid számára? Miben áll ez?

HORVÁTH KRISZTINA: Nem tudom. Én feminista is vagyok, meg pszichoanalitikus is vagyok. Mint analitikus annyiban vagyok feminista, hogy foglalkozom a feminizmus elméletével, a feminista analitikusok írásaival, a családban meglévő hatalmi struktúrákkal, amelyek kétségkívül léteznek, a társadalomban meglévő hatalmi egyenlőtlenségekkel, amelyeknek a péniszirigység is lehet egyik szimbóluma. Azt gondolom erről, hogy egy kislány nem föltétlenül azért irigyli a férfiakat, mert péniszük van, hanem azokért a privilégiumokért vagy hatalmi fölényért, amelyet a pénisz mint szimbólum megtestesít.

VAJDA JÚLIA: Mit jelent ez a terápiában? Hogyan van ott jelen?

HORVÁTH KRISZTINA: Bizonyosan jelen van, mint, azt hiszem, minden más is. De nem tudom, hogyan. Nem tudom így elmondani. Ez ugyanúgy van, mint a többi elmélettel, ilyen direkt módon nem jelenhet meg a terápiában.

VAJDA JÚLIA: És indirekt módon?

HORVÁTH KRISZTINA: Annyiban, amennyiben az én világtérképem ezzel is bővül, ha bővül. Nem tudom, hogy bővül-e. Mert, amint hallom, más úton nagyon hasonló konklúziókhöz

lehet jutni.

INGUSZ IVÁN: Miért van, hogy nincs egy olyan feminista pszichoanalitikus-nő sem, aki közölne esetet? Mint feminista? Csak elméleteket közölnek, vagy megfigyeléseket, vagy éppen a hatalmi struktúrákon gondolkodnak. Nincs mögötte az ember, a történetek nem jönnek be. Nagyon érdekes, pedig hát vannak, kell hogy legyenek...

B. GÁSPÁR JUDIT: Ha jól gyanítom, akkor nyilván azért, mert a terápiában ez nem szokott megjeleni. Legalábbis így nem.

INGUSZ IVÁN: Chodorow is elvonult, megírta a könyvét, és soha többé nem látta senki, új elmélettel sem jelenkezett azóta. Amióta a nyolcvanas évek elején megjelent ez a mindenki által idézett könyve, azóta soha többet nem bukkant elő. Van egy francia, egy lacanista, Irigaray,⁵ ő is ugyanezt csinálta. Írt egy nagy hatású cikket a péniszirigységről, és soha többet nem került elő. Nagyon érdekes, hogy visszamentek a praxisba, és onnan nem jött még egy impulzus.

HORVÁTH KRISZTINA: A feminista analitikusoktól, ha egyáltalán ilyen kategória van, én nem nagyon olvastam eseteket vagy esetrészleteket. De a feminista családterapeutáktól, akik nagyon gyakran szintén analitikusként indultak, nagyon sokat. Én azonban nem vagyok róla száz százalékig meggyőződve, hogy föltétlenül kell, hogy az ő írásaik különbözzenek a nem-feminista analitikusok írásaitól. Hogy jobban különbözzön, mint például két analitikus értelmezése ugyanarról az álomról.

INGUSZ IVÁN: A viszontátállásra visszatérve: ti lettetek már szerelmesek páciensekbe? Én voltam. És bár nyilvánvaló a viszontátállás, nagyon kínzó érzés. De egy dologban nagyon tanulságos volt. Amit a túlzott pozitív indulatátállásról tanultunk, azt meg lehetett érteni. Hogy mi a bajuk a pácienseknek, hogy milyen szörnyű érzés, hogy az ember nem kapja meg az analitikusát, mert végül is erről van szó, nem? Hogy a realitást előbb-utóbb el kell fogadni és átdolgozni. De ha az ember viszontátállással szerelmes lesz a páciensébe, akkor ugyanezt éli át, hogy milyen szörnyű élete van, hogy ezt nem kaphatom meg, és még ráadásul a szuperegómmal kell elintézni a dolgot. Szóval ez nem egy lángoló szerelem, de az ember képes ilyen szerelmi érzést átélni. Talán így a precízebb. Valami felfokozottság. És itt nem az analitikus mézeshetekre gondolok. Szerintem ez előfordul.

B. GÁSPÁR JUDIT: Ez most csak annyiban különbözik attól, amit én átéltem, hogy erotizált. Van egy olyan páciensem, aki nagyon mély regresszióban volt, tehát volt pszichotikus regresszióban is, és akit tényleg úgy szeretek, mint a gyerekeket szeretném. Ez is egy személyes érzés,

magyar

Lettre

internationale

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT ✉ 1101 Budapest, Iskola u 37-39. ☎ 201-9152

Az 1995 őszi (18.) szám tartalmából:

INTELLEKTUELEK MORÁL ÉS POLITIKA KÖZÖTT

Esterházy Péter: Holnap folytatjuk

Pierre Bourdieu: Az értelmiség szerepe a modern világban

Jean Baudrillard: Miért boldogtalan az értelmiség?

Jorge Semprun: Szívélyes üdvözléssel Federico Sanchez

Vladimir Tismaneanu: Miért fontos az értelmiség?

Konrád György: A közzszolga

Wolfgang Müller-Funk: Az írástudók árulása. Értelmiségi stratégiák a 20. században

Josef Skvorecky: A lélek mérnöke

Nádas Péter/Alex Hilbert: Én is csak egy állat vagyok, gondolkodó állat

Jefim Fistejn: Értelmiség és hatalom — az orosz változat

Viktor Jerofejev: Esterházy Péterről

A FINNEK FELŐL A VILÁG

Jan Blomstedt, Jouko Turkka, Jari Ehrnroth, Raija Siekkinen, Tiina Pystinen, Terhi Utraiainen, Anja Kauranen, Petri Tamminen, Lauri Otonkoski, N. A. Valkeapää és Jyrki Kiiskinen írásai

ARS PO-ETICA

Tzvetan Todorov: Költészet és morál

Petri György: Költészet ésvagy morál

Bacsó Béla: Kéz és vers (Paul Celanról)

Helmut Eisendle: Irodalom mint fikció

Tandori Dezső: Szikszó. Amaz Eisendléhez

Ales Debeljak: Az elfelejtett nyelv

Parti Nagy Lajos: Egerészés

Kukorelly Endre: A Közért. Megjegyzések az irodalom

Balla Zsófia, Jozsif Brodskij, Paul Celan, Ales Debeljak, Dmitrij Priglov, Stefan Tontic és mások versei

Kapható a jobb könyvesboltokban és az újságárusoknál.

Megrendelhető a szerkesztőségben:

1011 Budapest, Iskola u. 37. Tel: 201 9152

MŰHELY

AKI VAN, KÍVÁN

Jacques Lacan és Courbet „A világ eredete” című festménye

Jádi Ferenc

Egy vasárnapi kirándulás a Porosz Gyűjteménybe, a gyereket kézenfogva, séta és elcsodálkodás. Semmilyen alapítvány nem tartja fel az orkánt, mely a századokon keresztülfűj, szétszór és tisztogat, felvillan és feledtet. A régiség letisztult kiállítótermei sem sokkal jobbak, mint a modernnek, az idő nem gyógyítja az izléstelenség sebeit. A szél titka nem a légnyomás, hanem a légszomj, a hiány.

Talán megfigyelték már, ha valami egészen világos, még a belátás elernyesztő odaadása előtt megállni látszik az érverés, a beszéd, a lélegzet elakad. Ez a feszült pillanat lélekjelenlét, döntés, az elképzeltetlenül szép önérvénye, a másság fölénye és fénye mellett.

A rejtély teljes fényben a csoda, s ami a csoda körül leng, az az *aura*. E fogalom Benjamin (3) exegézisében „a messzeség egyedi jelensége, legyen is akármily közel”, így a poétikus megfogalmazás, mely a jelenlét pillanatát a közel-távol dialektikájába fordítja. Amiről itt szó van, az a műrekek rejtélyének aktualizálódása egy kényszerítő „itt és most”-ban, ahol az „itt” a megközelíthetetlen távolság és a szemérmes áttörő penetráló közelséget egyaránt jelenti. Az érintettség közelségében benne van az a hangtalan ittretten, melyet minden nagy mű világomlasként idéz meg, és a vágy, mely a megigézett pillantásában a messziből álmodik. Ami minél közelebb, annál távolibb, és az aura védőpajzsában honol, az nemcsak megközelíthetetlen, s válik könnyen kultikus tisztelet tárgyává, hanem megérinteni sem tanácsos, mert szemérmeslenség a bőr alá fut. Az auratikus tárggyal szembeni egyik elhárítás a felmagasztalás és deszexualizálás (*occultus/cultus*), a másik a megvetéses projekció mint mohó fertő és következőképp az iszony. Elementáris hasítás következtében üldözi a megvető az auratikus tárgyat és imádja azt a „fan”, miáltal viszonya a műhöz olyan, mint egy gyermeknek a felmagasztalt ideális objektumhoz, míg az előbbi óriássá fújja fel magát. Diktátorok és gyermeki hívők bannak így el a műrekekkel, mintha testük egy része lenne, mely kíméletlenül fáj, és lemészárolását parancsolják, mint az imádott testrészt a fogadalmi kép, a *Votivbild*, mutatja a szentesítettnek ajánlva, hogy vegye el kínját. A reprezentáció, teljesen mindegy, milyen formában, mindig hasítás eredménye, a képviselő, így a nyelv maga is mindig egy hasznosítható érdeket képvisel, intencionális és a tudattalan indíték valaki javára és valami ellen küldi el képviselőjét a titkos szándékkal. Nem meglepő, hogy a legművészebb hasítás a mondottak és a szándékoltak között a diplomaták és politikusok nyelvében található. A

német kifejezés, *Vertreter* (képviselő, aki nem a maga ügyét képviseli, hanem másét) ellépő, belépő is, s ezen szónál a *Vertretung* (képviselés) igazát is mutatja. (Vö. *Versprechen* mint ígéret, de a tudattalan igazmondása is.) A nyelv kérdésessége, a nyelv megértésének visszavezetése egy szellemtudományi kontextusba és a tudattalan előértelemhez, mely a mondottakban fellelhető, a modern hermeneutika alapfeladata.¹

A műrekek megmutatja a lényegszerűséget történetileg megjelenített egediséget. Az egediség, az auratikus tárgy időtelensége és a vele való találkozás után kialakult folyamatos tudati beágyazódás egy értelemadó hagyományösszefüggésbe, azok a mozzanatok, melyek a megértés folyamatát mozgatják. Ez az odafordulás és szembenézés túl az érdektelen tetszésen, az a figyelem, melyben a dolog megragad minket és az utánunk jövőket. A fennmaradást biztosító történeti emlékezet a mítikus tudatunk részévé formálódik, majd egy sajátos értékítéletté, melyet kultikus megértésnek nevezünk, s mely a történetiség örök visszatérésében a műtárgyi alkotás látszólagosságából egyre több szempontot, mint helytelen ítéletet (túlértékelést vagy leértékelést) veszít el. Enigmatikus, de autentikus tüneményét mint a szép látszatát fogva tartja. Így van ez a Freud-esszével éppúgy, mint egy képzőművészeti alkotással, művekkel, melyekben a forma átjárja a mondanivalót. A történeti megismerési folyamat megfosztja ugyan az auratikus jelenséget kultikusságától, mindennapivá válásában megmutatja, hogy rejtélyessége nem obskuritás vagy valamely zseniális hibbantás hordozója, hanem megismételhetetlen egediség, mely élménytöbbletet ajándékoz az utókornak, amely „Gíft”-tól nem szabadul. Az auratikus eredeti megpillantása, másságának megkedvelése így egy színvallás, utánzása pedig színleléstörténet. Benjamin utal arra, hogy addig, amíg az „aura úrrá lesz rajtunk”, így tartós pillantásban marasztal bennünket, az aurát vesztett, „kihámozott” műtárgy vélt elragadásának pillanatában megsemmisítjük ezt az időző pillantást, mely a távlatba vonja a tekintetet, és a dolog pozitivistádatgyűjtés martaléka lesz. Nemcsak ontológiai veszteség, az eredeti tárgy létfosztása az, amit a műtárgy tárgyas felfogásában és reprodukálásában felpanaszolhatunk, hanem a mű utópikus karaktere is elvész, a jobb természet álma, a poézisrehajlás, melyben a művészet vagy a művészien formált gondolat jövendőően előrevet.

Az aura felismerésének semmi köze az imádathoz, hisz ez egy beleérző felismerése a műben realizált tudásnak. Ez a tudás nem a létezőről, nem arról szól, amire az érzéki bizonyosság mutat, hanem a létező létét méltatja elismeréssel, arról a dimenzióról, melyről az anyagi felfogás létfelédett. A műnek elismeréssel adózunk azért az élménytöbbletért, melyhez a beleérző újraalkotás során juttat bennünket azáltal, hogy van, és létet mutat. A mű szellemisége ugyanis a műre való rámutatással nem mutatható. Az érzékelés azt jelenti, hogy ép érzékszervvel és ép érzékkel bírni és velük az ottani másságot észlelni. Ezzel szemben rendelkezünk érzettel (közérzet, önérzet), mely önmagunkra (*Selbst*) vonatkozik. (Lényegileg így különül el a „baloldali” és a „jobboldali” társadalom-

¹ Vö. Freud, S: *Briefe an Wilhelm Fliess*, S. Fischer, Frankfurt am Main, 1985, 269. o.: „Szent az, mely azon alapszik, hogy az emberek a nagyobb közösség kedvéért szexuális és perverziószabadságukat feláldozták.” Továbbá R. Otto nevezetes írását: *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalem*. Beck, München, 1991. ill. C. Colpe: *Über das Heilige*, Hain, Frankfurt am Main, 1990.

szemlélet is. A baloldali etika az „akkor” és „ott”, valamint a „majd” érzékelése, míg a jobboldali döntően önző és érzetes, az „itt-most-örökre” kvalitásokra vonatkozik. A *Selbst* (mint az egyik) és a másság dialektikus kérdezése pedig nemcsak a különbség kikérdezése, hanem felelősség is (*Verantwortung*). Az élményösszefüggés kimutatásához hozzátartozik a *gesta*, a viselt dolog külsínének és kivitelezés élményhátterének fenomenológiai elemzése éppúgy, mint az alkotási folyamat önérvényének pszichoanalitikus rekonstrukciója. *Selbst*-pszichológiai szempontból főként azt vizsgáljuk, mi az affektus, a tett és a fantázia indulati oka, belső indoka. Mire vezethető vissza az, hogy a szerző valamit megfogalmaz, jelöl, utal rá, jelképez vagy elfojt, illetve melyek azok a kifejezési módok, ábrázolási minták, melyeket a szerző saját vagy mások kedvére alkalmaz vagy talál fel, azaz mi vonatkozik a *Selbst* magjára és mi a tárgyára. A tárgyak a *Selbst* vágyainak ingere, annak minden önmegvalósítási és elrejtőzési fázisában a kibontakozás egész metamorfózisa során. Műalkotás, az az önazonosság, a viselt dolgok, a kitalálás ügyességének, a megvallás és elrejtés egyensúlyának próbája, a szabadon lebegő egyensúlyok labirintikus vizsgálata, mely az ízlés közelérzetében és az atmoszferikus orientáció, a távokat átérző és kereső szimatoló érzés távérzetében valósul meg. E kettősség a műalkotás auratikus karakterében csúcspontosul.

Ha azt kérdezzük, mit *értünk* aurán, azt is kérdezzük, mit érint meg a magyar nyelv, ha az aura szót felemlíti, illetve mi érinti meg a személyt ezzel a szóval való találkozásakor. A megértésünk előfeltétele, hogy a fogalomkörbe beleérezzünk, vele részvétellel viseltessünk, sőt elnézést gyakoroljunk. Ugyanígy a németben is, ahol a *deuten* a *deutschen*-nek (vö. magyarázni), a nyelvi átfordításnak (tolmács = *convertus*) felel meg, és a *meinen* a szó kívánsága után kérdez. A *meinen* szóban is könnyen megtaláljuk az empatikus gyökeret: a *meinen* eredetileg *lieben*-t (szeretni) jelentett. A „mit értünk?” kérdése a „mit mutat?” kérdése is (vö. *weisen* (mutatni) — *Weise* (bölc=látó), amit a latinban a *monstro* igével képezzünk, ami azt jelenti: mutatni, utalni, hirdetni. A monstrum az istenek ismertetőjele (logója, *Wahrzeichen*-je), de a monstrum szörny is (vö. monstrancia = oltári szentség, mely egy *pyxis*-ben mutatja a legnagyobb szentséget egy ostya formában, s melynek auratikus konkretizációja a napsugárforma). Demonstrálni azt jelenti, hogy kimutatni, de azt is, hogy kiadni valamit valaminek tekintet nélkül arra, hogy igaz vagy ámitás (vö. *angeben*-*Angabe* (adat), de *Angeber* (hivalkodó). Hogy az interpretatív mindig egy előzetes értéktételre és az azzal kapcsolatos tudattalan előértelemre (*Vorverständnis*) megy vissza, utal maga a szó: *interpres* = közvetítő személy, tolmács, mely ellenértéket (*pretium*) közvetít (vö. *pretiosus* = drága vagy a magyarban precíz = szabatos). A szó a név parancsát követi, a fölötte álló (felettes) kép nevének parancsát, de a kép nem mondható, csak mutatható, mint „ez a dolog itt és most van”.

Az érzéki bizonyosságban képezzünk létkonstituáló köteléket a mássághoz, ezt *copulának*, összekapcsolásnak nevezzük. Nos, *copula* (*Verknüpfung*) nemcsak az „ez van” kapcsolcs, azaz valami, ami valamiből áll, ami valamibe beleillik és benne marad a másik felében, amíg a *copula* fennáll, miáltal a kapcsolat realizálódik, de előfeltétele is a részeseedésnek, a *cohabitatio*-nak, a betelérés (*Verräumlichung*) és az időzítés (*Temporalisierung*) általi közösülésnek. A *copulatio* és a *cohabitatio* orgasztikus (beteljesülési) vonzatai emígyen láthatók viszont a létezés és birtoklás lételméleti különbségének lényegében, amit úgy is mondhatunk, hogy itt egyik fedi a másikat (fedezés vagy magáévá tevés).

Az érzéki bizonyosság² „ez van, ez nincs” felismerése egy idő- és térfoglalással esik egybe, az „itt és most” pillanatának megörökítésével. A hegeli és heideggeri „itt és most” fogalmat szembe kell állítanunk a „most vagy soha” sokkal egzisztenciálisabb fogalom-párjával akkor, ha az ismeret, mely a dologban vagy jelenségben rejtve úgy transzportálódik, hogy az a gondolkodási képességünket meghaladja és ezáltal annak a tudatba jutása melélázás-csodálkozás (*thaumezein* = *staunen*) vagy affektív elhárítás útján történik. Az aurában, a műtárgy érzéki ismerettöbblete következtében egy ilyen, a tudat gondolkodási képességeit meghaladó túlfeszítő, túlterhelő tudatosulás megy végbe, mely nyilvánvalóan affektív készséget mobilizál. Nemcsak a csecsemő rugdalózik vadul vagy mosolyog elolvadóan, ha az élmény érzelmi telítettsége elaborációs létét, képességét meghaladja, mert az inger létét annak hangoltságában megrendíti. Menekülés vagy magasztalás a válasz, ha a szellem műveletlen, hisz a mérték húsunkhoz kötött és csak az önellentmondásban csiszolódik. A „most vagy soha” fogalom-pár az elillanó igaz pillanat cselekvő oldalát mutatja. A műtárgy extrém komplex ismeretet transzportál az „ez az így van” rendjében, mely egy syntropikus munka eredménye, elfogadására egy affektíven telített időpillanat áll rendelkezésünkre, habozás nélkül ugrásszerűen végezzük el a befogadó munka asszociatív lépéseit.

Már az érzéki bizonyossághoz is tartozik egy rejtélyes mozzanat. Amikor megállapítjuk „ez itt és most van”, hirtelen fellép egy döntő mozzanat, egy fordulópont, egy döntő ugrás, latinul *punctum saliens*, amit a németek *springender Punkt*-nak mondanak. A mindent eldöntő ponton fakad fel az önmagáért való dolog magátólérthetősége mint a másságot megpillantó felismerés. Érdekes adat (2) a hegeli *punctum saliens*-szel kapcsolatban, hogy

² Hegel ugyanerről *A szellem fenomenológiájá*-ban (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 58.): „*Mi az ez?* Ha létének kettős alakjában vesszük mint *most*-at és mint az *itt*-et, akkor a dialektika, melyet magában foglal, olyan értelmes formát kap, amilyen maga. Arra a kérdésre tehát: *mi a most?*, azt feleljük például: *ez most az éjszaka*. Később ugyanott: „*A most*-at, amely az éjszaka, *megőrizzük*, azaz mint olyant kezeljük, aminek mondják, mint *léttel bírónak*, de inkább nemlétezőnek bizonyul. Maga a *most* fenntartja ugyan magát, de mint olyasmit, ami nem éjszaka; éppúgy fenntartja magát a nappalal szemben, amely *most* van, mint olyasmi, nem is nappal, vagyis mint *negatív* általában.”

Másutt (60.): „*Az én* csak általános én, mint *most, itt vagy ez* általában; *egyes ént* gondolok ugyan, de ahogyan nem tudom megmondani, mint gondolok *most*-nál, *itt*-nél. Ha azt mondom, *ez az itt, most*, vagy egy *egyes*, akkor azt mondom, *minden ez, minden itt, most, egyes én*; éppúgy, ha azt mondom, *én, ez az egyes én*, akkor azt mondom általában, *minden én*; mindenki az, amit mondom: *én, ez az egyes én*.”

Az egyes és az általános érzéki bizonyosságról Heidegger Hegel-elemzése így szól a „Hegels Phänomenologie des Geistes”-ben (GA Band 32, 88.) „*Mi az az Ezen*, azaz mi adja ki ezt az ezenséget? Az elnyert általánosság lenni. Ez az általánosság az ezen igaza, tehát az ezen igaza, tehát az érzéki bizonyosság tárgyának igazsága. Ugyanez érvényes az ezen másik „formájára”, az itt-re. Arra a kérdésre: *mi az itt?* — válaszol az érzéki bizonyosság, melyet arra vonatkozóan kérdezzünk, *mi is az ő tárgya?* ő válaszol: *itt — ...” ...*” Az itt fennáll, de az „itteni” az valami más. Éspedig megkíván a fennálló itt mindenkor egy bizonyos ittenit, megkíván és ugyanakkor egyidejűleg teljesen közömbös vele szemben, miféle is az ... Az itt megkívánja az ittenit és egyidejűleg eltaszítja magától mint mindenkori ezt. Ez *megmarad* üres és közömbös itt-nek, közvetített egyszerűségnek, azaz általánosnak — mint a *most*. Így mutatkozik meg az ezenség *ezen* meghatározottsága mint általános.”

ezen metaforika történetében a vérkeringés önmagában keringő és a testben pulzáló mozgása játszik szerepet, legalábbis ahogy a *Természetfilozófia*-ban előkészítődik, mint visszatérő léthordozó. A pulzus és az érzéki bizonyosság igazsága Hegelnél a létezés a nemlétnben mint eredet. Hegel az *Ursprung* (kezdet mint hely) szót használja, a verőér lüktetésének (*springender Punkt*) analógiájára. A *Sprung* (és *springen*) a németben nemcsak ugrás, hanem szétpattanás következtében előállt állapot is, *bespringen* pedig azt jelenti, hogy meghágás vagy fedezés erotikus értelemben (vö. fordítottja: kihágás, szabálytól való eltérés). A másik német szó, az *Anfang*, ez is kezdet, csak hogy időt jelent, a *befangen* azt jelenti, hogy elfogódott abban az értelemben, hogy túlzottan szubjektív részrehajló, mert a tárgy elámította, a maga javára elcsábította, míg *Gefangen* azt jelenti, hogy időre elzárt stb. Az *Ursprung* az origó, a középpont helye, ahol a forrás fakad, ahonnan a folyamat jön, amiből a folyamat levezethető.

Ezzel a kis példával arra szeretnék utalni, hogy a filozófus valójában szerető. Szemérmesen úgy szokták fordítani a filozófust, hogy a bölcsesség barátja, valójában az ógörög a *filo* előtag szeretőt jelent, míg *szofoosz* (latinul *sapiens*) eredeti értelemben azt jelenti, hogy *szop-fosz* (vagy *oposz*), azaz valaki, akinek éles az ízlése,³ aki a jó és a rossz közötti kétséget finom és éles érzéssel járja át. Az átjárás dialektikája, ide-oda mozgása akkor

³ Mint látható, a bölcsességet a görögök nem a bölcsen látóval, hanem a jó ízlésűvel hozták kapcsolatba olyan értelemben, hogy az éles ízlés egy mély választást és döntést tesz lehetővé. Így nevezte magát először Püthagorasz. Azóta is alapvető az „ízlés kritikája”, mint az ismeret alapvetése. Így a hermeneutikai eljárás alapvetése és kiteljesedése is az esztétikai mérleglés területén történt meg. Az ízlés a dolgokat a végsőkig lebegésben tartja (*Schwebe*), míg a dolgokat összeveti, mérlegeli, hogy az esetről vagy esésről (*Fall*) ítéletet hozzon. Erosz, az szerelmi vágy, az szerelem, de a szerelem istene is (lat. Amor), ugyanez minden világi szépség, a művészet és tudomány (ami egy a görögöknél) alkotója is, tartozéka a tegez, az új és a nyílvessző. Utóbbi ellövése nemcsak talál, de szétválaszt és gyönyört is kelt. Nos, ugyanebből a többől származik az *erotein*=kérdezni szó, a filozófia alapvető feladata. A filozófus nemcsak szerető, hanem bölcsessége a választani tudásban, a jó kérdés felállításának erotikus művészetében is megvalósul. Csak hogy ez nem a nemi szerve, hanem a szeme ága.

(A latin a kérdéssel kérdőre von (*querere*), a német kérélemz a *fragen*-nal, míg az angol a baltával választ szét, ha kérdez az *ask*-kal.)

A kívánság és kíváncsiság lacani témája és annak kapcsolata a tudattal Arisztotelész „A lélekről” írott III. könyvének 10. fejezetében veszi kezdetét.

Az „itt és most ez van” gondolkodási lépése a megismerés folyamatában egyidejűleg egy alakzatmutatás is. Alakfelismerés pedig nem más, mint az összevisszaság áttekinthetetlen összefüggésrendszerében valamit mint létező egészet felismerni, kedvvel kiválasztani. Ez a lépés, a Gestalt ontikus megragadása az eszmélő megpillantásában a képkörnyezet időleges semmibe vételét is jelenti. Azaz a háttér előbb homályban marad, majd a háttérrel vizsgálja és dönti el, hogy hogy *illik* az alakzat a háttérbe, mi a képrend. „Ragacosan” is mondhatjuk: ami megragadta a képzeletünket (mit elragadtatva szemlélünk), az előretolul a képben, azt kiragadjuk a környezetéből, és a nyelv segítségével egy általános fogalmat ragasztunk rá (címké, *nomen*). Az általános csak az itt és most mutatóval párosítva mutatja meg a valós létezőt mint egyedit, mely mindig egy fragmentum. Ettől véges a tudás (és az Erosz) és végtelen a nemtudás (és a vágy). Az *illik* kérdése az esztétikai tudatban az etikai érzet párja és mint ilyen, morálkritikus. A művész azt vizsgálja, mi passzol (illik) oda, hogy az egész szabad legyen, és a formaegység ellenére mozgásban maradjon.

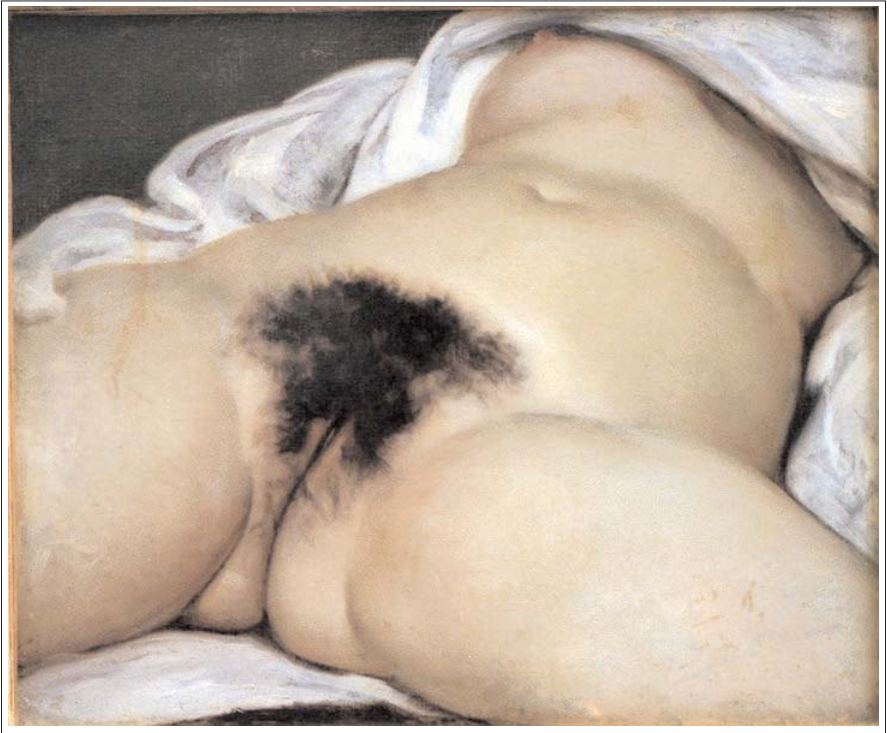
igazságos, ha annyit kapunk, amennyit adunk, amiben az élvezet kéjének etikája valósul meg, különben az élvezet a másikkal való visszaélés. Ahogy csak akkor ismerünk meg valakit, ha mindenképpen ellenére szeretjük, a másság, az idegenség és az azonosság dialektikája, a hasonlóság, azonosság és különbözőség elfogadása olyannak, amilyen, alapfeltétele annak, hogy valamit vagy valakit és önmagunkat megismerjük. A férfi freudi kérdése, mit akar a nő, a lacani viszont az, hogy mi a vágy tárgya, mi a nemi és mi az ontológiai különbség.

Amíg Freud száz kérdésre egy választ ad didaktikusan, Lacan egy válaszában száz kérdés búvik meg, mintha azt mondaná, keressetek, amíg éltek, vagy feledjétek, ha félték. A közelmúltban egy újabb Lacan titok került a nyilvánosságra. A párizsi Musée d'Orsay megkapta Gustav Courbet egy legendás képét, melyről már korábban ismert volt, hogy Lacan⁴ birtokában van (4). A festmény a „*L'Origine du Monde*” (1. ábra) hagyományú címet viseli, amelyből nem megmondható, hogy a világ kezdetét vagy eredetét vélte-e a hagyomány. Akárhogy van is, a bűvkör origója körül forog világ körbe karikába, legalábbis e pont körül kergül meg a férfivilág, pontosság, egyenesen előre haladás minden áron, pontról pontra való megszállás és uralom, ez a férfivilág. Ebből a vállvergetős világból (a *Herrenzimmerből* és *Herrentoiletéből*) jön ez a kép, melyen egy modell mutatja a férfiúi vágy tárgyát.

1866-ban Khalil Bey⁵ török diplomata és bonviván megbízást adott a krónikus pénz-

⁴ Párizsban 1995. június végén árverezték el Jaques Lacan hagyatékának egyes tárgyait. Az örökösödési illeték fejében a francia állam megtartotta a Courbet-képet és az azt fedő Masson-rajzot. A mű eddigi kiállításai mindig brótránnyal végződtek, legutóbb 1994 tavaszán Besançonban és Clermont-Ferrandban, ahol is a katalógust nem engedték a hatóságok a kirakatba tenni, mert a címlapon a Courbet-kép volt látható.

⁵ A megbízó Törökország párizsi nagykövetségént játékszenvedélyével, kiadós fogadásaival és szenvedélyes erotica-gyűjtésével tűnt fel a Második Köztársaság arisztokrata világában. Életéről, viselt dolgairól részletesen tudósít Haskell (A Turk And His Pictures in Nineteenth-Century Paris, *Oxford Art Journal* 5. (1982):40–47). Szeretője, Jeanne de Tourbey révén kapcsolatba került korabeli szalonok értelmiségi és művészi köreivel. Valószínű, hogy a második Világháború alatt elveszett, és csak egy átfestett változat fotója folytán ismert „*Vénus poursuivant Psyché de sa jalousie*” című Courbet-festmény volt az első Courbet-szerzeménye. A „*Les Dormenses*” című festmény, mely „*Le Sommeil*” vagy „*Paresse et luxure*” címen is szerepel a különböző jegyzékekben. Birtokában volt még Courbet „*Fürdőző akt*”-ja (ma a New York-i Metropolitan Museum-ban) és „*Les Braconnier*”-je (ma Rómában, a Galleria Nazionale d'Arte Moderna-ban), valamint számos Delacroix- továbbá Ingres- és Corot-olajfestmény és jó pár kevésbé jeles, de híressé vált korabeli erotika. Gyűjteménye közszolgálat tárgya volt. Courbet szívesen festett alvó nőalakokat. Az *oeuvre* ismeretében már úgy is fogalmazhatunk, hogy fekvő nőalakjait álomba ringatja. Az egyetlen női en face portréja is „alvajáró” (*La Sonnambule*). Courbet-t nem annyira az álom és a fantázia érdekelte, mint inkább az erotika, a gátolt, a szemeslütéses vagy szemérmes szexualitás, tehát a csáb titka, s ezt úgy tudta megmutatni, ha a nőalak előtte elomlik, álomba hanyatlik vagy szendereg, a tükörbe dereng avagy egyszerűen maga elé mereng. A nőalakok ezen passzivitása nem mutatja ugyan azt a mohóságot, amit a festő erotikus pillantása képvisel, de művei megértéséhez ez a körülmény hozzátartozik éppúgy, mint a saját sebzettségének mutatása. A nőalakok alvásba ringatása és a tenger hullámainak, a megtört hullámok hajjainak finom kidolgozása nála összetartoznak. Alvással és fürdő alakjainak „mosdatásával” szabadul Courbet a más témájú képein jól látható destruktív impulzusaitól, hasonlóan, mint Cézanne. Legszubtilisebben nyer ez megfogalmazást azokon az útirajzokon, ahol odvas fákat rajzol le.

1. ábra

Gustave Courbet (1866) *L'Origine du monde*
olajfestmény vásznon (46 cm × 55 cm)
Musée d'Orsay, Paris

Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/L%27Origine_du_monde

hiánnyal küszködő Courbet-nak egy kis (jelenleg 46x55 cm) erotikus festményre, mely a megfestett nyitott női ágyékban nemcsak a vágy tárgyát, de a tárgytól való erotizált félelmet mutatja. A festmény ugyanis egy kitárt női ágyék, mely hívogatón csalogat a szeméremrés mesterien festett vonalával, de a művészi megformálás nem feledteti, hogy ez egy torzó. A modell combját és felsőtestét levágja a képszél,⁶ miáltal a képkívágás ugyan

⁶ Maxime du Camp (*Les Convulsions de Paris* [Paris 1889] Vol. II., 89–90) ironizál azzal kapcsolatban, hogy „a művész egy különös feledékenység folytán elfelejtette az élő modellel való munkája kapcsán a lábfejeket, az alszárazakat, a combokat, a hasat, derekat, a mellet, a kezeket, a karokat, a vállakat, a nyakat és a fejet lefesteni”. Hogy a gazdag muzulmán megrendelő esetleg épp így (az egész test ábrázolása nélkül) akarta a modellt megörökíteni, az egy másik kérdés. Hogy ez nem vallási okból, hanem erotikus indokkal történt, arra utal az a tény, hogy ugyanez a megrendelő megrendelt 1860-ban egy egész alakos festményt is, mely egy gyengéden ölelkező leszbikus párt (ez is egy kedvenc témája) mutat. A festmény, mely „*Alvás*” címmel ismert (1866-ból, 135x200 cm méretű) Achille Deveria „*Minna et Brenda*” című 1837-es kőnyomatára vezethető vissza a különbséggel, hogy a Courbet-képen kukkoló férfialak hiányzik, és a kezében tartott lámpa helyén a Courbet-kép egy vázát mutat virágokkal.

Érdekes megfigyelni, hogy változtatta meg Courbet a kidolgozás alapjául szolgáló litográfia fő alakjait. A sötét hajú nőalakot úgy alakította át, hogy meztelenségét a mellei és az ülepe kitarulkozásával mutatja, míg a szőke nőalak az ágyékába fogja a másik combját miáltal ez a figura fallikusan szerkesztett. Az ágyon a lábak között egy pár fülbevaló és egy kétágú hajtű látható. Megjegyzem, hogy Courbet a leeresztett hajfonat festésének mestere volt. A képen szereplő vörös hajú nőalak más képek alapján jól azonosítható, Joanna Heffernant, Whistler, angol festő ír származású kedvesét ábrázolta. James McNeil Whistler kedvesét a „*Fehér Lány*” című festményén festette meg (7) mint egy csodaszép úrhölgyet, aki a kor modelljei között különösen ékes hajzata végett volt kedvelt. Megfestette őt Dante Gabriel Rossetti is a „*Lady Lilith*” című képén. 1865 nyarán Whistler és Courbet együtt dolgoztak Trouville-ben, itt festette Courbet a barátja barátnőjét mint „*Portrait de Jo, La Belle Irlandaise*” címmel több változatban. Ezek közül négy ismert, s jellegzetességük, hogy a festmények egy tükörben magán elcsodálkozó, hajfonatát simító női mellalakat (*femme fatale*) mutatnak. Egyes változatok vörös hajú árnyalatokat, mások barnába hajló hajárnyalatokat mutatnak. Fantin-Latour egy 1860-as levelében írja: „a legszebb haj, amit életemben láttam! Nem aranyosan vöröslő, hanem bronzszínű — olyan, amilyenről minden velencei csak álmodott!” Talán éppen a hajfonat különösége volt az, mely Courbet figyelmét felkelte és arra készítette, hogy négy változatot is készítsen a barátja szeretőjéről. De miért más és más árnyalatokban? Mintha itt az elrejtés szándéka munkálna vagy a ráillő árnyalat keresése, mely a valós elrejtését hozta magával. 1866-ban, amikor Whistler Chilében volt, Courbet nagy valószínűséggel szerelmi viszonyba kerül Joval, akit előzőleg még parasztlányként mindennapiságában is megfestett. Az 1866-os vörös hajú nőalakja minden bizonnyal Jot mutatja, így megkockáztatom azt a feltételezést, hogy az ugyanezen évben festett másik erotika, a „*L'Origine du Monde*”, mely egy sötét szeméremszőrzetű, de alkatilag Jora illő nőalakot mutat, szintén Joanna Heffernant ábrázolja. Ezen feltevésem alapjául a négy portré színváltozatát hozom fel, valamint azt a kézenfekvő okot, hogy Courbet az ágyékszőrzet sötétre festésével jól tudta titkolni modelljének kilétét, lévén hogy az alakból csak az altest és az elforduló felsőtest látható. Az elrejtés motívuma továbbhullámzik abban a jelenségben is, hogy Khalil Bey a képet, melyet a fürdőszobában állított fel, egy tájkép mögé dugta el, mely egyes változatok szerint egy templomot ábrázolt havas tájban, mások szerint (így a kép későbbi tulajdonosa szerint, Hatvany Ferenc báró-festő szerint) egy kastélyt ábrázolt egy havas tájban. Ez a fedőkép állítólag Budapesten maradt és ott kallódik. Hogy a fedőlap egy „vakítóan” fehér tájat mutat, valószínűleg nem mellékes (ld. később).

szenvedélyes kukucsukáló mohó pillantását idézi, mint Marcel Duchamp „*Etant donnés*”-je (ma a Philadelphia Museum of Art-ban). Ez a mutató, a nőszemély kitakart ágyékkal, minden férfit egy pillanatra a vonzalom hatalmával ragad el úgy, hogy egy pillanatra szeretővé varázsol. S a szemlélő a műteremtősférát feledve női hálószobák vendégének érzi magát. Alátámasztja ezt az illúziót a textilfodrok leleményes megfestése. A festő az aktot a fehér fodrok zizegő csendjébe helyezte. A kitakart altestű, átlósan alulról felfelé perspektivikusan szűkített (harmonikus diagonális helyzet) és ezáltal a képdinamikában a takaró alá búvó nőalak a felsőtest torziójából ítélve elfordul a rajzolótól. A harmonikus átló a lírikus feszültség hordozója, ellentéte (a jobb alsó szögletből a bal felső szögletbe) a drámai feszültség transzportálására szolgál. Ennek megfelelően a kép bal aktkontúrja organikus rajzolatú, a jobb kontúr pedig vonalában töredezett. A molett nőalak balról jobbra dől, miáltal a zsigerek a kép jobb oldalára húzódnak és a test súlypontját áthelyezik jobbra. Ezen mozgásillúzióhoz járul még egy második köldök kiképzése, miáltal a képillúzió egy elforduló és a hátsó fertályát mutató kisebb és egy átlósan fekvő, nagyobb nőalakkal játszik. Ha megfigyeljük a combok vastagságát, láthatjuk, hogy a közelebbi (jobb oldali) comb vékonyabb, mint a távolabbi, ami ellentmond a perspektíva szabályainak. Egy ilyen konstrukcióillúzióval, valamint a jobb comb természetellenes kifordításával éri el a festő, hogy a főalak kettéváljon egy kisebb analis és egy nagyobb genitális prezentációvá. Az ágyék nyílásszöge igen közel áll az ún. aranyközöghöz, ami kb. 137,5 fokos, melyet Fibonacci-szögnek is neveznek.

Egy ilyen „fejvesztett” ábrázolás könnyű bosszú azokon a mitológiai *femme fatale* női előalakokon, akik a férfit kővé merevítették, mint a *Medúzafej*, vagy a férfiak „fejvesztését” okozták, mint Judit Holofernészét vagy Salome Keresztelő Szent Jánosét. Ez az ábrázolás felfogható „megbilincsel”-nek is, és mint a lebilincselő Hekabé–Baubo ellenpárja olvasható.

A kép ügyes szerkezetére jellemző, hogy a fekvő oldal jobb aranymetszési vonalán található a modell köldöke és a kitakart jobb melle. Mivel ez a vonal egy ideális képszerkezeti pozíció (v.ö. 5.), a cím ideációja (ui. a „világ eredete”) a csecsemőre utal.⁷ A nyitott ölü és alulnézetben festett aktok tanulmányozásakor könnyen találhatunk a szülés utáni állapot asszociációjára, például Goyánál. A ravasz kitakarásra itt már csak azért is szükség van, mert egy „meztelen” modell sohasem meztelen, hanem természetes szeméremérzetébe burkolódik (mint minden nő a nőgyógyásznál). Az aktfestés művészete éppen abból áll, hogy a festő a szeméremérzetébe burkolt meztelen alak szépségét megmutassa.

⁷ Meg szeretném jegyezni, hogy Courbet egyik centrális témája volt a tenger, különösen a hullámozó tenger, tengeri szurdok és a tengerparti barlang. Igen jellemző egy 1864-es két változatban mint feketéllő mélységet, egy világosabb változatban pedig egy férfialakkal, amely fátylát magasra tartva világít be a mélységbe. (A szurdoktól való félelem egy igen jellegzetes kasztrációs szorongási képzet. A „széplőtelen szív” csodái a barlangokhoz kötődnek. Ami a sötétben nem pillantható meg (a vágy tárgya), megjelenik mint az istenített (aszexuális) nőalak keresztény figurája. (Ez a képzetkör a rontó és áldó szemverés kettőse is.) Ugyanezen évből való még az *Ornans-i szakadék* („*Paysage des environs d’Ornans*”) és a „*Le Gour de Conche*” című szép tájkép egy tó fölötti háromszögletű (*pubicus*) vízeséssel. Egy évvel az „*Origine*”-kép után festette a „*La Femme à la vague*” című képét, mely a kor kedvelt „nő a habokban” témáját veszi fel.

Ez a festmény attól pornografikusan felajzó, hogy a modellt úgy mutatja, hogy a fanszörz-
zetből szemérmetlenül kicsillan a szeméremtest mint eleven hús.

Meghökkenítő a kép még ma is. Jól leolvasható a rettenet, meglepetés és szégyenérzet a párizsi múzeumlátogatók tekintetében és viselkedésében. Egyesek szemlesütve elfordul-
nak, mások kéjesen felsikoltanak vagy elszörnyülködnek. Így hat a nyilvánosságban az
erotika. De mitől is erotika az erotika? Erotika, az nem szexualitás, hanem pervertált
szexualitás, azaz nem közösülés és közös csúcspontú élvezet, hanem egyoldalúság, az apa
törvényei ellen kiklott változat. Egyoldalúság, mint a perverzió maga is mindig azt
jelenti, hogy a kétérzet az analízis komponens túlsúlyával generálódik. Grunberger (6) ezt
a következőképp látja: „Az analitástól való félelem (a Genézis kígyója) az oka annak, hogy
a nő nemi szervét, mely a sötétben honol, a férfi — de a nő is — mint veszedelmes csapdát
él meg, melynek jelképe a torkos pók, és hogy a nő a saját kívánási vágyát mint a férfi
péniszét bekebelezőt és fekalizálót, és orgazmusát mint pusztító exploziót él meg.” Az
oralitás elnyelő fantáziájának eltolása a női nemi szervre mint mohóság és éhesség
keveredik az analízis fantáziával mint visszatartó és lelépő, amely képzetek a kasztrációs
félelemnek egy szadomazochisztikus képzetkörbe való átcsapását vonják magukkal.
(Amikor hallgatókkal megnéztük a képet, az egyik félszeg fiú egyszer csak felkiáltott: Ó,
istenem, olyan szörnyű p... szag van!) A Courbet-i festészet technikájában is van ennek
nyoma. Courbet képein fontossá válik a festékpasztá materialitása (vö. 8.). Vele és
Goyával fordul a lazúrfestészet, mely a korábbi korok jellegzetes látszatfestészetének
alaptechnikája volt, a materialitás, a festék pasztózus felvitelének technikája felé. Ez egy új
eljárás, mely az elkenést és a finomecsetes eldolgozást variálja. Századunkban a pasztó-
zítás különösen homoszexuális (Bacon, Lucian Freud, Auberbach, Twombly), illetve dep-
resszív habitusú festők (Kluge, Fautrier, Leroy, Dubuffet) képein vált döntő fontosságúvá
olyannyira, hogy az agresszivitás és annak mérséklésének, valamint az időmegőrzés mint a
festészet fő megőrkítő képességének új lehetőségévé vált. Courbet egyaránt használ
festőspatulát (amit festőkésnek is neveznek) valamint legfinomabb szörzetű ecsetet (pl.
vízfodrok, hajszálak festésére), miáltal újszerű technikája a formaredukciónak Goyához
hasonló archaikus kezelésével a felajzó gyengédség és a leplezetlen vadság kifejezésére
szolgált. Az a megszálltság, mellyel ugyanazon motívumot újra és újra felkeres (gondoljunk
tájképeire, vadászcíkjainak, heroizált önarcképeire), s amely a történelmi korok
stílustörténetében egyáltalán magához a stílusideálhoz vezetett, az eszményiség
tisztaságának keresése, a narcizmus és az analízis sajátos keveréke, mely a valós
stilizálását (pl. a *design*-ban) vonta magával. Narcisztikus motívuma a dolognak az, hogy
semmilyen létezőt nem szeret, hisz Narcisz nem tudott szeretni, ugyanígy a stílus a
végletekig fokoz és elüresedik. Könnyen fellelhetjük ebben a motívumban az orgazmus
egyik aspektusának motívumát, nevezetesen a csúcspont emelkedett, realitástól
tökéletesen elrugaszkodott, lebegő érzetét, azt a pillanatot, mely a szexuális beteljesülés
narcisztikus motívuma. Az erotikus kép nem a szexualitással és a beteljesüléssel, hanem a
perverzió pornografizálásával játszik. Nem véletlen ezért, hogy a pornografikus festmény
egy bizonyos sejtető előképre (példaképre) megy vissza. Ami a Courbet-képen meg-
hökkenítően erotikus, az nem a kitakart és fénybe állított test, hanem a combbelső és a
gáttájék, valamint a szeméremrés, a hússzínnek árnyalatainak mesterien megfestett árnyék-
ba eső szeglete. Ha ugyanez a tájék éppolyan fényvezetésű lenne, mint a többi testrés,

tehat teljes fényben állna, nem lenne a kép erotikus.⁸ Az árnyék sejtetése a festészet játékkerének nagy találmánya. Árnyék feltételez egy fényforrást és egy átlátszatlan töme-

⁸ Egy a bécsi piaristáknál nevelkedett perverz betegem, aki erotikagyűjtő és a téma kutatója volt, hetente többször járt kuplerájba, mondta a következőket: Két dolog illata ajzza fel, a női nemi szervé és a frissen felmetszett főtt csülök szaga. Ha a bordélyházban szétterpesztett ölü örömlányokat „vizsgált”, sohasem volt erekciója. Éppúgy nem, mint amikor drága erotikagyűjteményét nézegette. Az a pillanat, amikor a hölgyek ölüket feltárták, bódulattal töltötte el, majd elbágyadt, elbódult az „illattól”. Néha annyira, hogy elaludt. Voyeurisztikus szenvedélye abból a „giccs”-ből állt, hogy a „haragos hús friss illata és látványa” elbódította és „megnyugtatta annyira, hogy később, ha szorongásai voltak, század eleji erotika kikk-lapokat nézegetett, míg meg nem nyugodott. Apa nélkül nevelkedett, a háború idején nagyanyja és anyja között vetettek neki ágat. Ha bombázók jöttek, anyja ágyékához szorította arcát. Elmondta, hogy az anya a háború utáni években gyémántok csempészésével foglalkozott. A köveket, melyeket Amszterdamból csempészték, hüvelyében egy tamponba rejtve hozta át a határon. Amikor az anya megérkezett, megleste többször, amint a tampon eltávolította és mosakodott. Emlékeiben az anyai szeméremrés megpillantása, melyet mint feltört kagylót ír le, gyönyörrel kapcsolódott. (Megjegyzem, hogy a magyar gyönyör szó a kínai *tshin-tshu* vagy *chin-chja* szóból jön, ami gyönyört jelent, ez a szóalak megvan számos, a kínaival rokon [pl. koreai stb.] nyelvben, s továbbképzéseiben a kínaiban igazságot is jelent [v.ö. igazgyöngy]). A gyönyör (voluptas) bódít, tőle ittas lesz az ember, érzete a kellemre megy vissza. A kék (*delicatio*) a kedv és önkény valamint a szenvedési fájdalom büvköréből jön, a magyar kénynek gondolja és a latin a csábítással (*lacio*) rokonítja. A gyönyör keresése az obszcenitás megpillantásában a megalázáson keresztül megy. A tudattalan *Verführerje* a tudat *Führere*. Páciensem elmondta, hogy számtalanszor előfordult, hogy kegyelettel borult le az utcanők combjai közé, úgy, hogy kicsordultak a könnyei, s amikor megcsapta orrát a nemi szerv savanykás illata, összefutott a nyála, és szopni kezdett, mint egy kisgyerek. A felvilágosodás, a természettudományos vizsgálat karikatúrája volt az a tárgyias pillantás és tapogatózás, melyet ő „vizsgálatnak” nevezett, s melynél nagyobb gyönyört nem tudott elképzelni. Ő, szegény kutatók, ti tudjátok, mit kerestek!

A festői realizmus, így a courbet-i festészet is, mellyel a realizmus kérdése kezdetét veszi, egy másfajta valóságkutatás. A festői realizmus nem a valósághű leképezést célozza meg. Aki a valóságot rögzíteni akarja, az fél a változástól, ami az élet maga, és a valóság arcában azt az álarcot keresi, melyet a kényszerítő (és a sadista) visel, hogy ne ismerjék fel. Realizmus mint pillanatfelvétel azt jelenti, hogy a művész a dolog lényegét az életnek visszaadó (az ábrázolásban életre keltő) kompozíció-dinamikában rögzítve realizálja. Emlékezzünk csak a szocialista realizmus és a náci festészet heroikus realizmus-ideológiájára, a kettő hasonlóságára és annak gyökereire az önkényben. Ez a művészietlen, steril realizmus a realitás embertelen hatalmának hódol akkor is, ha az élet mutatja, még olyan neves festőknél is, mint Malevics vagy Uitz. Hogy a pop art és '68-as lázadás is ide tartozik, jó bizonyíték rá a Warhol-giccs. Ne feledjük, hogy *Begehren* és *Aufbegehren*, vágy és lázadás összetartoznak. A „most” vagy „soha” lázadása lehet a pervertált önteltség leképező valóság reflexiója, mely nem visszaad, hanem elragad addig, míg az előkép a tükör előtt áll, hódol a divatnak és a szubjektum igazával adós marad. De lehet az elszenvedett történet vége, az új kezdete, mely a test veszélyén áthalad azáltal, hogy a test vágyából merít, a megélés súlyával kiegyenlít és a hovatartozás egyensúlyát keresi. Az ilyen művek a valóságélményt auratikusán realizálják, mert a szabadság és az összetartozás örök vágyából erednek. De mit tartunk olyasvalamiről, mely a világ eredetét a fekete lyukban keresi, vagy a *Fall* katasztrófáját a fekete dobozban rögzíti? Nembevált módszer kell hozzá, hogy meglássa a kutató azt, ami esze ágában sincs, hanem eljárás (*Verfahren*).

get, mely az árnyékot veti, miáltal a vetület kisebb vagy nagyobb, mint az előkép vagy példakép. Azaz az árnyék az előkép megjelenésével fenyeget, ebben valósul meg a sejtetés egyik rejtélye. A Courbet-képen a sejtetés nem a nagy és fenyegető előalakra vonatkozik, hanem a nyers hús színére, melyet a krapplack és a brillant-sárga keverékéből, tehát egy lazúros áttetsző és egy fedőszínből keveri ki a festő. A játék abból áll, hogy a felszín elevensége annyi lazúrt tartalmazzon, hogy a termélység látszatát keltse, és annyi fedőszínt használjon a festő, hogy a megformált alaknak volumene legyen. Minél több a fedőszín, annál nagyobb a volumen, és minél több a lazúr, annál selymesebb, érzékenyebb és elevenebb a felület. Ehhez járul még, hogy a hússzín meleg sárgáspirosa színdinamikailag szétpörget, a kékbe hajló vörhenyes rész bepörget, míg a fekete a színdinamikában statikusan rögzít (bilincsel). Ezt a tudást kamatoztatták a régi portréfestő mesterek virtuóz módon, például Van Dyck. A Courbet-kép ezen részlete olyan mesterien van megfestve, hogy az eleven (vörhenyes) hús látszatát kelti, miáltal a kép meghökkentő hatása fokozódik. Meghökkenésen a kasztrációs fenyegetettséget értem, ami minden exhibíciós játék kelléke, azaz, hogy a meghökkentő látvány egy pillanatra vakít, mire a szemlélő „vérszemet kap”. A felajzás a megigézésre (szemmel verésre) vagy „tilalmas nézésre”, a szemmel rontásra való válasz. A megigézett (elcsábított) egy ígéretes szemmel megpillantott ember, akinek a látványtól elmegy az esze, és ösztöncelekvése ellenállhatatlanul áttör. Ez az, amit úgy mondunk, „vérszemet kap”. Az ilyen ember nekibátorodott és elszemtelenedett, tehát vakon cselekszik, holott a látvány ígérte meg, az illetlen dolog „görög ábrázata”. A szemtelen olyan szemes, mely meglátja a gyengénket, és kitarjra, felfedi azt, ami őt nem illeti meg, miáltal mi vakmerővé válunk, vagy szemérmesen eltakarjuk a takarnivalónkat.

Ez egy lacani téma, a látom magam látni a megpillantásban és a rejtem magam rejtve a végtelenül kisebbé váló tükör-tükröződésben, miáltal az előkép egyre kisebb (fiatalabb) lesz és egy ponttá fut össze. Utóbbi a nárcizmus rémülete. S amilyen az élet, a Courbet-kép ténylegesen Lacanhoz vezet el bennünket. De hogyan? Mint minden erotika, ez a kép is elveszíti az erejét, ha minduntalan szem előtt van. Így nem meglepő, hogy a kép eredeti tulajdonosánál egy zöld függöny mögé került. Nem sokáig volt öröme benne, mert a török diplomata csődbe jutott, és a képeit elárverezték, azok idegen kézbe kerültek. A további sorsáról annyi ismeretes, hogy 1910-ben a fiatal Bernheim, párizsi galériás birtokában volt a kép egy tájkép mögött elrejtve. Ott vásárolta meg Hatvany Ferenc báró, maga is festőember, Hatvany Lajos testvére (9,10). Nochlin (11) Hatvany Ferencről nyert adatai szerint a kép egy havas tájat ábrázoló festmény mögött volt. Az ostrom idején ellopták a

(8 folyt.) Aki van, kíván tárgyat magának és vágyik többre abból, amiből kevesebbje van, holott egy létező sohasem teremt neki létet. A vágy önmagában való beteljesülése csak a világban való lét szüntelen megjelenítésében érhető el, és nem annak az ismert vagy ismeretlen dolognak a megkívánásában, ami neki hiányzik. A vágyban az a jó, hogy nem tudja, *mi után* vágyódik és pervertálódik, ha tudja, mit keres, mi módon és *mire* vágyik. A vágy tárgya a csillapított vágnak sohasem lesz annyira ismerős, hogy a vágy maga felhagyjon létezni, mert a vágy a közeljövő távol auratikus jelensége maga. A „valami után” azt is mondja, hogy a vágy tárgya a dolgokon túl, a jó és rossz tartományán kívül a messzi homályban van, mit a jelenben várva várunk.

képet Budapestről a németek, majd oroszok kezére került, akiktől Hatvany visszakarta és kijuttatta Svájcba, ahol elárverezték. Ettől kezdve csak mint reprodukció volt ismeretes, és mindenféle legendák voltak arról, hogy hol is lehet az „*L'Origine*” eredetije. Híre ment annak, hogy a képet 1950-ben egy ismeretlen gyűjtő másfél millió régi frankért vásárolta meg Párizsban (9). Nemrég kiderült, hogy ez az ismeretlen nem más volt, mint Jaques Lacan, aki a képet a „*la Prévôte*” nevű házában őrizte Guitrancourtban (Mantes-la-Jolie mellett). Az eredeti fedőkép Pesten maradt, s ezért Lacan André Masson szürrealista festővel, aki a rokonsághoz tartozott, készíttetett egy új fedőképet. Ez a Masson-mű „*Fedőkép a Világ Eredetéhez*” címmel ismert (2. ábra), érdekesege, hogy a japános

2. ábra

megfogalmazású tájkép-test rajza fekete alapon fehér festékkel készült, amolyan „clair-obscuré” technika. A fekete alapon való fehér kihagyás vagy ráfestés úgy hat, mint egy fehér alpra feketével rajzolt alakzat utóképe, azaz a clairobscuré kép vakítási bevésődés önmagán belüli leképeződése (hasonlóan a fekete kartonkivágáshoz, amit a németek *Scherenschnitt*-nek neveznek, vagy az árnyékképhez). A massoni kép tehát a vakítástól akar védeni, de a vakítást magát mutatja.

Jacques Lacan a pszichoanalízis legkiemelkedőbb képteoretikusa volt. A Merleau-Pontyval rokonszenvező, de vele inkább polemizáló képelméleti írásai a képben főleg a

képi ataraxiában a szándékos pillantást ragadják meg.⁹ „A kép funkciója — arra vonatkoztatva, akinek a festő, szó szerint, a képét mint láthatót adja — a pillantásra vonatkozik. Ez a kapcsolat nem, mint felületesen szemlélve gondolnánk, nem képcsapda. Azt lehetne gondolni, a festő, éppúgy, mint a színész, egy „láttál-te-engemet” szándékol, azt kívánja, hogy megszemléljék. Nem így gondolom. Bár úgy gondolom, hogy a szerető szeméhez való viszony kerestetik, de ez a viszony sokkal komplexebb. A festő ad annak, aki a képe elé áll, valamit, ami a festészet egy részében legalábbis az alábbi formulában foglalható össze — *Tehát látni akarsz. Nos, jó, akkor lásd azt!* Valamit ad, ami egy szemlelő kell hogy legyen, de ugyanakkor meghívja azt, aki elé a képét helyezi, a néző pillantását abban tárolni, úgy, mint ahogy fegyvereket tárol az ember. Éppen ez adja a festészet béketeremtő, apollóni hatását. Valami nem annyira a pillantásnak, hanem inkább a szemnek adatik, valamire a pillantás ráhagyatkozik, és a pillantás elhagyja magát.” (12) Másutt így ír: „Ha én a szerelemben egy pillantást kívánok meg, úgy ez mélyen nem kielégítő, és egy már örökre elhibázott, hogy *Te sohasem ott pillantasz meg*

⁹ Ezek a mondatok jó példák arra is, hogy Lacan stílusát szemügyre vegyük. Mint az előbbiből nyilvánvaló, a stílus egységteremtő parasztvakítás. De akinek nincs stílusa, az nem tud önállót formálni, az idegen tollakkal ékeskedik, és érezzük, dörzsölt, idegenek szagát viseli. A stílusból ki kell hámozni a szándékot, ez az elemzés munkája, melynek alapja az önálló ítélőerő, az, amit a saját ízlés és értelem egységével mindenki mind *Bildung*-ot kifejleszt magának. Lacan stílusára jellemző az agyafúrt mondat szerkezetbe való beszúrás, a megsemmisítő pillanatfelvétel, a mondatrészek örökös mellérendelése, miáltal a mondat szerkezetén a részek egymáshoz viszonyulni kényszerülnek. Ez a stílus a szembenálló töredezett tükörfelületek egymáshoz vetülése, tehát Lacan stílusa és mondanivalója egy, a dolog látszólagos szétesettségében mégis egységes, csakhogy utalásaival meg kell keresnünk az eredetét. A mondatok olyanok, mint az orosz babák, egyikben van a másik, a másikban van a másik egyik stb. Tehát ez a látszólagos szubsztanciátlansággal való játék, mely ugyancsak kihívja a saját szemléletet, s amit lepasszt, az a „*Leib*”, miáltal a művei beleérezés és lélek nélkülieknek hatnak. A Lacan-hívek buzgó lelket lehelnek bele, és a lélekkeresők akkor jó, ha olvassák, ha van lélekjelenlétük. Jó tudni ilyenkor, hogy a stílus (ami kutatás, penna meg ecset is) az eszköz kézrevalósága, vele piszkáljuk ki a tűzből a gesztenyét. Ezt a gesztenyét mégsem esszük olyan forrón és hámozatlanul, ahogy a tűzből kivesszük, hanem türelemmel kihántoljuk a lényegét, a kukacosat visszahagyva. Ez a szellemi táplálék befogadásélménye, amiből a megélt gondolkodás plaszticitása lesz.

A szöveg egyik legfontosabb stilisztikai kérdése a plasztikus kifejezés árnyékoltsága, mely az egyöntetűség reliefszerű kiképzésében a nézőpont „látósugarának” a leképezéséből adódik. Ha a prozódia árnyékoltsága túlzottan kontrasztokra épül, a szöveg plaszticitása elvész, mint ahogyan egy árnyaltan fogalmazott szöveget sem lehet feketén-fehéren olvasni. Lacan szövegszerkesztését azzal indokolta, hogy a töredezettség a tudattalan asszociatív diszkurzusának felel meg. (Hasonlóan Adorno az „Eszétikai elmélet”-ben). Ezzel szemben áll a freudi próza, melynek szövegi dikciója mélyen a tizenkilencedik század elbeszélő irodalmában gyökerezik, s melynek plaszticitása az eseményre, a példatörténetre alapozott „tanítást” transzportálja. Így például, amikor a „Mester” elmeséli unokája történetét, aki az anya eltűnését egy orsóval való játékkal kompenzálja. A történettel a kárpótlási élményt ecseteli Freud. (Ez a történet a nyelv elidegenítő funkciójára is jó példa, a szimbolikus játék *fort-da* szójátékban jut érvényre.) Ugyanez a példa Lacan számára a szubjektum hasításának az el-ott és egy itt és ott élményének bemutatására és az orsó a „tárgy kis a” árnyalt taglalására szolgál. (Ld. *Grundbegriffe*, Seminar Buch XI., 69. o.)

engem, ahol én Téged látlak. Fordítva áll a dolog, amit megpillantok, sohasem az, amit látni akarok. A viszony a festő és a műkedvelő között, amiről az előbb beszéltem, akármiképp fogalmazzon az ember, egy játék, szemcsalási játék ... Tehát tulajdonképpen a szem megcsalására (szemfényvesztésre) megy ki a játék. A szem fölött győzedelmeskedik a pillantás”.¹³ A lacani *Trieb*-fogalom leginkább késztetéssel fordítható (a *pulsion* szót használja), mely az angol impulse-nak felel meg. Az ösztön (*Instinkt*) biológusztikus fogalmát elhatárolja a freudi *Instinkt-Trieb* kontinuumtól, hasonlóan Bettelheimhez, mert Lacan igényt, *vágyat* és szükségletet különböztet meg, miáltal lehetősége támad a fenomenológiai szellem-fogalom átvételére. Műveit olvasva mégis az a benyomás marad vissza, hogy Lacan képellenes teoretikus, Lacan a képben lépten-nyomon a vakítástól retteg. Talán éppen ez az ödipuszi fenyegetettség az, mely a Courbet-kép megvételére és egy vakítás mögötti elrejtésre készítette. Végül is a francia *giron* (női öl, ágyék) a *géro*-ból, a german *gér*-ből jön, mely lándzsát, dárdát jelent,¹⁰ a tudás pedig *connaissance*-t, azaz a tudás az a jövevény, mely születik. A németben a *Geschoss* = öle valakinek ugyanis, amiből a Másik kitalál, de lövedék is, mely betalál meg üteg is.

A kép valami más, a gyors pillantással nem mondható, a pillantás kivétel, a képek akkor adnak, ha rendre vesszük őket, elidőzünk és foglalkozunk velük, megszemléljük és megismerjük őket. A kép autonómiájának elismerése az, amire az érzéki bizonyosság rámutat: Ez az, ez nem az. Azaz, amiben azonosság és különbözőség elismerése és szeretete nyilvánul meg, s amit képnek hagyunk lenni akkor, ha valamit leírunk, értésre adunk vagy észreveszünk. Ez a legnehezebb dolog a világon, hisz minden a szemünk előtt van, csak nem mindig látjuk, mert magunkat keressük. A félreismerés a lassú csodálásban van, mely misztifikál.

Amikor nem tudunk vagy nem akarunk valamit mondani, azt mondjuk, *izé*, németül „*Dingsda*”. Ez az *izé*, ami felöltik bennünk, csupán vagy csupaszon áll a dolgok helyett a

¹⁰ Lacan második felesége Bataille korábbi felesége volt. Bataille a vadság és perverzítás anarchisztikus teoretikusa volt. Lacan, első házasságából származó lánya szerint (14), bordélylátogató volt. Keresd a nőt! Ebben a mondásban jól fellelhető a férfivilág öngyűlölete és a homoszexualitás projekciója.

Lacan a „Schaulust”-al kapcsolatban írja a következőket (*Seminar Buch XI*, 190.):

„Mi történik a voyeurizmus esetében? Hol található a voyeur-cselekvés időpontjában a szubjektum, hol az objektum? Elmondtam Önöknek, a szubjektum nincs ott, amennyiben a nézésről van szó, a nézési ösztön szintjén. Ott van mint perverz és egy hurok végére helyezi magát. Ami az objektumot illeti — az én topológiám a táblán ugyan ezt nem tudja megmutatni, de megengedi a feltételezést — így a hurok körülötte forog, ez lövedék, és vele lesz, a perverzió esetében, a céltábla eltalálva. Az objektum itt pillantás — pillantás, mely a szubjektum maga, mely talál, mely a célbalövésnél a feketébe talál.”

Mellékelem a táblarajzot, melyre Lacan utal (uo. 187.) Hogy is volt a Courbet-kép a lacani ház falán? Egy tokban egy fekete felületű rajz mögött elrejtve. Az ösztön ugyanis értelmezésében „magába zárja az új és íjlövészet teljes dialektikáját.” „*The aim* — az az út (le trajet). A célnak más a formája, az a *goal*. Természetesen a goal az íjlövészetben, nem a cél, goal nem a madárra vonatkozik, melyet Önök a levegőből lehoznak, sokkal inkább arra, hogy a lövés ül, és hogy Önök azáltal céljukat elérték.” Amivel az ösztön körívszerű visszatérését látja bizonyítottnak, legalábbis az autoerotizmus esetében.

nyelvben, mint a pillanat által, a meglepetéstől elrettent dolog. Ez a szócska — izé — mindenre illik, amiből kijön valami, és mégis illetlen, amikor a vágy ösztökélése általi belső szükséghelyzetet fejezi ki. Ha az izé elizél, eltoltuk a dolgot, félésikerült a pillanat, ha az izé beugrik, ha létrejön a kapcsolat, akkor a szer munkálkodott. A szert tesz valamire azt mondja, hogy megkap valamit, ami neki hiányzik, ami hiányát orvosolja. Aki jószerével jár el, tudja, mi mire való. Aminek szere és száma van, az valóságos, rendbe szedhető dolog, az ellentéte, aminek se szeri se száma, az kiszámíthatatlan halmaz. A szertelen kiszámíthatatlan, kapkodó, a szerény belső mértékkel bír. Ennek megfelelően a „szerintem” a saját mértékem alapját, az önértelmet jelöli. Ugyanide tartozik a vonzalom és társulás kifejezésére szolgáló fogalom, a szeretet és a szerelem, mely a magyar nyelvben oly differenciálatlan mutatja meg a *copula* kettősségét. A tapintat etikai mértéke a szer, benne van mindkét fogalomban, segítségével egyeztetni a két *Selbst* szótlánul a gyengédség jelcseréjét. A szer annak a német *Zeug*-nak a párja, mely éppúgy beszerez, előállít, mint nemez, újat hoz létre, s melynek továbbképzése a történet tanúja (*Zeuge*). A *Zeug* absztrahálva bizonyíték (*Zeugniss*). A *Werkzeug* (szerszám) ontológiai fontosságáról részletesen írt Heidegger a Kunstwerk-tanulmányban (16). A „*das Zeug dazu haben*” a németben azt jelenti, hogy megvan a magához való esze, azaz saját mértékkel és ítélőerővel rendelkezik, azaz önértelmű és képes. Az *izé* nemző, a semmiből feltámasztó és az, amiből a dolog kijön, de divinációja is ide tartozik, a *micsoda*. Mindezen képzetek mögött ott lappang az eredet kérdése, miáltal a létező létrejön, és mi az, ami létre jön és létében hat. Ezért minden lény és lényeg utáni kérdés immanensen összetartozik a nemiség (*genus*) és a nemzés (*copula*) kérdésével. Ezt mutatja a Courbet-kép, mely egyben a megjelenítés, a festészet rejtélyét is megformálja, az eredetről való tudást hozza át a másik partra, és mutatja azt a félelmet is, melyet az alkotó átél, ha a műalkotás során a műbe magát beleélve azon dolgozik, hogy önmaga is meg a másik is kijöjjön belőle.

Álljunk meg, *innehalten*. Amikor ezen a szövegen dolgoztam, az őszi hajnalban meghalt apám. Nincs kit kérdezni.

Magyarországról hazatérőben vettem egy most megjelent irodalmi kötetet, Franzobel „Die Krautflut”-ját (15). A 31. oldalon ez áll: „Hogy „ezek ott”-at mondunk és „ezek”-et, „azok”-at vagy „sok”-at és egyúttal szubszumálva: egy többes szám által úgy, mintha az mindegyikre vonatkozna, ugyancsak szuggesztív. És szubjektív is, hogyha az ember többről, még ha csak kettő is. Mindegy, mi lesz aztán, miféle beszédet fejlesztünk ki, miféle sínváltót merítünk is el, mindig rosszindulatúan gondoljuk avagy valahogy. Ha a szándék most egy irányba áll, ráülepszik egy csoportra, ezáltal belepi azt, minden világ kezdete ez ...”¹¹

¹¹ Az irodalmi szöveg többértelműsége okából közlöm az eredeti szöveget: „Daß man „die da sagt und „diese”, „jene” oder „viele” und somit subsummiert. Über einen Plural, so als ob es jedem gälte, ist doch suggestiv. Und subjektiv ist auch, wenn man über mehrere und seien es bloß zwei. Egal, was dann wird, welche Rede aufgelesen, welche Weichen eingetuncht, man meint es immer böse oder irgendwie. Steht jetzt die Intention in eine Richtung, legt sich über eine Gruppe und belegt damit, ist das der Anfang jeder Welt ...”

IRODALOM

1. **H. G. GADAMER:** *Hermeneutik I.–II.*, GW 1–2., Mohr, Tübingen, 1986.
2. **M. SEMM:** *Der springende Punkt in Hegels System*, Boer, München, 1994.
3. **W. BENJAMIN:** „A műalkotás a technikai sokszorozhatóság korában”. Ford. Barlay László. In: W. B.: *Kommentár és prófécia*. Budapest, Gondolat, 1969. 301–402.
4. **E. ROUDINESCO:** *La Bataille de cent ans: Histoire de la psychanalyse en France, T. 2. 1925–1985*, Paris, 1986 305.
5. **JÁDI FERENC:** A doktor álma (közlés alatt)
6. **B. GRUNBERGER:** Der Orgasmus oder von der Erotik zur Sexualität. In: *Narziss und Anubis* Bd. I., Verlag Internationale Psychoanalyse, München, 1988, 180–198.
7. **S. FAUNCE–L. NOCHLIN:** *Courbet Reconsidered*, The Brooklyn Museum, Yale University Press, New Have, 1988.
8. Courbet und Deutschland, Hamburger Kunsthalle, Hamburg 1978.
9. **R. FERNIER:** La Vie et l’oeuvre de Gustave Courbet: Catalogue raisonné, 2. Vol, Lausanne 1977, No. 530.
10. **CH. LÉGER:** *Courbet et son temps*, Paris 1948.
11. **L. NOCHLIN:** Courbet’s *L’Origine du Monde*: The Origin without an Original, October 37 (1986), 76–86.
12. **JAQUES LACAN:** *Die Vier Grundbegriffe der Psychoanalyse*. Das Seminar Buch XI. Quadriga, Weinheim, 1987, 107–108.
13. **J. LACAN:** i.m. 109.
14. **S. LACAN:** *Un Père*, Edition Gallimard, Paris 1994.
15. **FRANZOBEL:** *Die Krautflut*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995. 31.
16. **M. HEIDEGGER:** *A műalkotás eredete*. Ford. Bacsó Béla. Budapest, Európa, 1988.

(11 folyt.) Ami Hegelből kimaradt, s amit az irodalmi szöveg csak úgy mellesleg beszél el, az az, hogy az érzéki bizonyosság *mindig* az általánossal *vonatkozik*. Retorikus mutatása az általános mondásával eltemeti az egyedit. (Csak a halál biztos?) Hisz csak a semmiből, a semmibe vett valami mindenből vesszük ki a valamit, mint „ez ott van most”.

A KRÍZISKATLAN-KORSZAK

Gondolatok a pszichoanalitikus kezelés egyik átmeneti időszakáról

Bakó Tihamér

Saját analízisünk, valamint analitikus munkánk során tapasztalhatjuk, hogy a pszichoanalitikus kezelésben egymást követő szakaszok váltakoznak, melyeket az átmeneti időszakok tesznek folytonossá. Ezek jelentőségét mindannyian ismerjük. Tanulmányomban a váltófázisok közül az analitikus kezelés másfél-két éves időszakát — a kríziskatlan-korszakot — szeretném bemutatni a terápiás kapcsolat oldaláról, a páciens szemszögéből és az analitikus élményeinek vizsgálatán keresztül. Rámutatok a kríziskatlan-korszak és az énejlődés újraközeledési fázisa közti párhuzamokra. Elemzem az ebben az időszakban megjelenő, illetve nagyobb hangsúlyt kapó főbb jelenségeket.

Felhívom a figyelmet arra, hogy miként befolyásolhatja az analitikus és az analizált között a kríziskatlan-korszakban átélt „együttes élmény” a további együttműködést, annak hatékonyságát. Kitérek arra, hogy az ebben az időszakban nyert tapasztalatok, modellértékűvé válva, hogyan hathatnak az egyén mindennapi életére.

Bevezető

A pszichoanalitikus kezelése során azt tapasztalhatjuk, hogy bennük egymást követő szakaszok váltakoznak. Ezek azonban nem különülnek el élesen egymástól, mivel a változást átmeneti időszakok teszik folytonossá.

Az átmeneti korszakoknak a szerepe meghatározó, hisz itt történik meg a régi és az új találkozása, a régi elengedése, meggyászolása, illetve az új befogadása, integrálása.

Saját analízisünk, valamint pszichoanalitikus munkánk során azt is megtapasztalhatjuk, hogy ebben az önismereti folyamatban végigjárjuk múltunk, jelenünk, jövőnk lényeges korszakait, élményeit, melyek során sokszor találkozhatunk ezzel az átmenetiséggel.

Cikkemben nem vállalkozhattam a váltófázisok részletes végiggondolására, ezért egyetlen korszakot szeretnék áttkíteni: azt, amelyik az analitikus kezelés másfél-két éves időszakára esik. Ezt a későbbiekben „kríziskatlan-korszaknak” fogom nevezni, ezzel a kifejezéssel e periódus magas hőfokát, mélységét, aktív belső történéseit, válságait jelzem.

A téma iránti érdeklődésem kezdete

Mielőtt a részletes elemzésbe belemerülnék, elmondom, miként került ez a terület az érdeklődésem homlokterébe.

Amikor az egyetem elvégzése után dolgozni kezdtem, és a kollégákkal arról beszélgettünk, hogy ők milyen önismereti munkát végeznek, feltűnt, hogy többen közülük, akik pszichoanalízisbe jártak, másfél-két év után megszakították azt. Különböző indokokat mondtak el döntésük helyességének igazolására. Ezek közül első helyen volt az analitikussal szembeni ellenérzés, de szerepelt még az idő, illetve a pénz hiánya is.

Amikor egyik kolléganőmet arról faggattam, mi volt az oka annak, hogy otthagyta az analízist, a következőket mondta:

— Én nem az analízist hagytam ott, hanem az analitikust.

— Miért? — érdeklődtem tovább.

— Azért — válaszolta —, mert nagyon öreg volt. Majd kis hallgatás után hozzátette: — Úgy éreztem, nem figyel rám, nem vagyok fontos neki.

— Amikor elkezdted, nem volt ilyen öreg és érdektelen? — kérdezősködtem tovább.

— De igen. Sőt olyan is volt, hogy elaludt. Akkor azt olyan aranyosnak találtam. Igaz, azzal sem tudtam mit kezdeni. Aztán jött egy semlegesebb időszak. Az igazság az, egy ideje már ott akartam hagyni. Készültem erre a lépésre. Teltitődtem. Belőle is, meg magamból is. Nem változott semmi. Van egy kis rossz érzésem, hogy csak úgy eltűntem, de nem akarok ezzel törődni.

— Nem lehetett volna ezt megbeszélni? — faggattam tovább óvatosan az egyre feszültebb kolléganőmet.

— Nem akartam őt megbántani. Attól tartottam, ha egyszer belekezek, sértés, sértődés lesz a vége. Ezért inkább angolosan távoztam... Most olyan félbemaradtnak érzem magam...

Még most is szemem előtt van kolléganőm könnyes szeme és az arckifejezése, testtartása, amellyel tudtomra adta, nem akar erről többet beszélni.

Ennél a kolléganőmnél, illetve másoknál is, akik a másfél-két éves periódusban kiléptek az analízisből, azt láttam, hogy érzékenyebbek voltak a kapcsolati krízisekre, gyakran éltek át önismereti sérelmeket, továbbá gondot okozott számukra a visszautasíthatóság, a visszautasítás, valamint a negatív érzések kifejezése, fogadása is. Ugyanakkor a kritikus időszakban nehezen tudtak segítséget kérni. Ennek a tapasztalatnak a birtokában kezdtem el jobban figyelni erre a jelenségre.

Saját analízisem kríziskatlan-korszaka

Ez a másfél-két éves időszak saját analízisemben is nehéz periódus volt. Olyan élményt éltem át, mintha elveszítettem volna a megkapaszkodás lehetőségét, kiszolgáltatottnak, pőrre vetköztötnak éreztem magam. Megváltozott az időérzésem, szerettem volna ezt az állapotot minél hamarabb magam mögött hagyni. Krízisbe kerültem. Úgy éreztem, katlanban vagyok, ahol eddig nem ismert mélységű érzéseket, félelmeket, indulatokat éltem át. A katlan forrósága, belsőm fortyogása sokszor nehezen volt elviselhető. Az

élmény egy életre meghatározóan hatott rám. Átéltém valamit, amitől eddig mindig féltém, amitől eddig távol tartani igyekeztem magam. A „már minden mindegy” elhatározásával voltam jelen e mélybe merülés kezdeti, összeroppantani készülődő, szorongást, félelmet felerősítő időszakban. A megérkezés, az élmény, hogy túléltem az eddig túlélhetetlennek hitt mélységeket, szinte újjászületésként hatott rám. Kiléptem egy szimbiotikus világból. Megszülettem. Önmagam lettem.

Részemmé vált az a viszonyulás, amit az analízis első másfél évében az analitikusom felém közvetített, azaz, hogy képes leszek saját erőmből is átjutni ezen a korszakon. Ahogyan ő bízott bennem, úgy tudtam én is hinni önmagamban. Természetességével, annak üzenetével, hogy mindez, amit átélek, része az ember életének, feloldotta „Don Quijote-i magányomat”. Részévé váltam egy egyetemesebb világnak, ahol az a dolgom, hogy hagyjam megtörténni az eseményeket, hogy „engedjem visszatérni a folyót a medrébe”.

A kríziskatlan-korszakban mindezekkel az élményekkel, tapasztalatokkal gazdagodva elkezdtem egy átrendezést a lelki működésemben. Többek között a percepció, a gondolkodás, az érzelmek, a kapcsolatok, a másokhoz, illetve önmagamhoz való viszonyulás terén is.

A kezdeti megfigyelések

Ezt a jelenséget a saját pszichoanalitikus praxisom során is figyelni, tanulmányozni kezdtem. Azt tapasztaltam, hogy a „kríziskatlan-korszak” a pszichoanalitikus kezelés egyik meghatározó fordulópontja. Nézzük meg egy kicsit közelebbről, mi is jellemzi ezt a másfél-két éves periódust.

A negatív áttétel megjelenése

Kezdetben két dologra figyeltem fel. Az első, ami szembetűnő volt, hogy ebben a periódusban fontos változás indul el az analitikus kapcsolatban. A negatív áttétel felbukkanása lezár egy korszakot, új alapokra helyezi a viszonyulást. Ahhoz, hogy ez létrejöhessen, nagy küzdelem folyik analízistban és analitikusban egyaránt. Ezt példázza a következő esetrészlet is.

Zsuzsával, első pszichoanalitikus páciensemvel, kapcsolatunk első tizennyolc hónapja felhőtlennek, ideálisnak volt mondható. Páciensem teljes elfogadással viszonyult hozzám. Én is erre törekedtem. Minden bizonnyal mind a ketten sokat tettünk azért, hogy ez az állapot fennmaradjon. Zsuzsa szemében egy „tökéletes” ember voltam, megbízható, elfogadó, szerethető. Versekét írt hozzám, amelyeket rendszeresen felolvasott nekem az analitikus órán, fürkésze a hatását.

Egyik alkalomkor Zsuzsa feldúlva érkezik. Hallgatással kezdi az órát. Látva zaklatott arckifejezését azt gondoltam, hagyok egy kis időt páciensemnek és magamnak is, hogy felkészülhessünk ennek a változásnak a végiggondolására.

— Mi történt — kérdezem óvatosan Zsuzsát.

— Ma jöttem magához utoljára! — mondja.

Nem néz rám, úgy viselkedik, mint egy sértett, dacos kisgyerek.

— Látom, nagy fájdalmat okoztam önnek. Segítsen nekem megérteni, mivel tettem ezt! — biztatom.

Zsuzsa hallgat, mint aki még nem döntötte el, szóba álljon-e egyáltalán velem. Rövid várakozás után mégis beszélni kezd sérelmeiről.

— A múlt órán, amikor felolvastam a versemet, nem vette komolyan. Már ma sem akartam eljönni.

— Nehéz éjszakája lehetett — fogalmazok óvatosan.

— Semmit sem aludtam — fog bele Zsuzsa élményeinek elbeszélésébe. Rosszuleset, hogy nem reagált semmit a versemre, pedig én egy fontos érzésemről vallottam magának. Maga mindig hallgat, és ezzel nagyon kétségbe tud ejteni.

— Úgy, mint a nagyapja, aki a hallgatásával büntette.

Zsuzsa sír. Én kivárok. Érzékelem, hogy ez egy alapvetően más helyzet, mint amit eddig átéltünk. Érzem, ahogy belső aktivitásom megnő, testtartásom megváltozik. A szoba megtelik feszültséggel.

Ez az első alkalom, hogy Zsuzsa velem szemben is átéli kiszolgáltatottságát, önérzeti sérelmét, megszágyenülését, haragját.

Keresem az utat, ahogyan a megváltozott érzelmi viszonyulásban visszatalálhatunk egymáshoz. Azt gondolom, korai lenne az áttétel megértésének továbbfolytatása. Úgy döntök, a velem kapcsolatos érzéseket segítem kimondani. Ezért Zsuzsát arra biztatom, mondja el, mit élt át, mit érzett velem szemben, és most mit érez.

Zsuzsa elfogadja az irányt, amit megjelöltem. Indulattal beszél. Mondanivalóját átszövik az érzelmek. A tizenhét hónap biztonsága visszatér. Zsuzsa az óra végén maga fogalmazza meg a helyzet ambivalenciáját.

— Nagyon haragudtam magára. Nem akartam eljönni. Rossz ilyen feszültségben lenni, amilyenben én voltam két napig, meg egy kicsit még most is vagyok. Mintha két érzés egyszerre lett volna jelen bennem. A „gyűlölöm magát, nem jövök el, sose lássam többet” érzése és az, hogy ezt meg kell beszélnem valakivel, aki nem lehet más, csak maga.

A régi és az új elhárító mechanizmusok határán

A negatív áttétel megjelenése magában rejti a változást az elhárító mechanizmusok terén is. Ez volt a második megfigyelés, amit a kezdeti időszakban észleltem. A páciensek arról az élményről számoltak be, hogy úgy érzik, már nem tartoznak a régi világukhoz, és az új pedig még ismeretlen számukra.

Ebben az átmeneti korszakban azt tapasztaltam, a régi elhárító mechanizmusok már nem védik meg úgy az egyént, mint korábban. A megcsontosodott védekezési módok egyeduralma megszűnőben van, hogy helyüket újjak vegyék át. Az új elhárító mechanizmusok ugyanakkor még csíráikban vannak jelen. Így sem a régi, sem az új nem nyújt igazi védelmet. Ez a félúton levés állapota kiszolgáltatottá, védtelemné teszi az egyént. Nagyon jól példázza ezt a következő két esetrészlet is.

Egy negyvenöt éves férfi így fogalmazza meg ezt az élményt: „Olyan, mintha mentőöv nélkül úsznék a tengerben, és nem látom a partot. Nem tudom, hogy van-e elég energiám, kitar-e a szárazföldre. Nem tudok olyan jól úszni, nincs elég erőm. Az jár az eszemben, hátha jön egy hajó, és túlélem ezt az állapotot. Még nem tudom eldönteni, hogy érdemes-

e úszni, vagy fel kellene adnom. Mindig várom a hajót. Úszom, megállok, hátranézek. Nem jön. Fázom és félek. Már majdnem feladom, de mindig újakezdem. Ez sokáig megy így. Teljesen egyedül vagyok. Addig borzasztó, míg el nem döntöttem, hogy végigúszom.”

A másik páciensem, egy harminckét éves nő, ezt így élte át: „A levedlés után teljesen védtelennek érzem magam. Minden jobban elér hozzám. Sebezhetőbb vagyok. Folyamatos szorongásban élek. Egyszerre vagyok felszabadult és szorongó. Felszabadult amiatt, hogy levedlettem a régit. Nem köt már gúzsba. Szorongó amiatt, hogy nem tudom, mi vár rám. Ezt még nem ismerem. Itt kiszolgáltatott vagyok. Félttem magam. Itt még külső segítség nélkül nem boldogulok. Most van a legnagyobb szükségem segítségre. Arra, hogy bízzak valakiben.

Párhuzamok a kríziskatlan-korszak és az én-fejlődés újraközeledési fázisa között

Abban az átmeneti szakaszban, amelyről az előbbieken beszéltem, a páciens azt éli át, mentőv nélkül lebeg két part között, két világ, két én-állapot között. Egyikhez sem tartozik. A korábbitól elszakadt, az újhoz még nem érkezett meg. Ennek a talajtalanságnak a szorongását éli át.

Összehasonlítva ezt a jelenséget az én-fejlődés állomásaival, nagy hasonlóságot fedezhetünk fel a mahleri „újraközeledési fázis” jelenségeivel.

Az újraközeledési fázis

Ismeretes, hogy Mahler megközelítésében az ember biológiai és pszichológiai születése nem esik egybe. Az egyén pszichés születése szerinte szeparációs és individuációs folyamat, a kettő egymást kiegészíti. A leválás az anyával való szimbiotikus kapcsolat megszakadását, míg az individuáció az elkülönülést, a *self* kialakulásának kezdetét jelenti. Mahler a leválás és az individuáció fázisát a 4–5. hónaptól a 30–36. hónapig tartó periódusra teszi, és ezen belül négy szubfázist különít el. A négy a következő alszakasz: a differenciálás, a gyakorlás, az újraközeledés, végül az egyéniség konszolidációja és az emocionális tárgykapcsolatok kezdete. Számunkra jelenleg a harmadiknak, az újraközeledési fázisnak van kitüntetett jelentősége.

Nézzük meg részletesebben is, mi jellemzi ezt az időszakot, hogy azután összevethessük a kríziskatlan-korszak sajátosságaival.

Mahler szerint a gyermek ekkor éri el az identitása első fokát. Különálló individuális egység lesz. Ezt nagymértékben segítheti az, ahogyan a gyermek elszakadási törekvésére az anya reagál. Képes-e elfogadni gyermeke ambivalenciáját, továbbra is szeretettel veszi-e körül?

Az anya szerepe tehát meghatározó. Folyamatos érzelmi rendelkezésre állása az előfeltétele annak, hogy a gyermek autonóm én-funkciói optimálisan fejlődjenek, és hogy mágikus mindenhatóságba vetett hite fokozatosan csökkenjen.

Mahler két jellegzetes, de veszélyt hordozó anyai magatartást emel ki. Az egyik során az anyák vagy saját szorongásuk, vagy saját parazita kívánságaik miatt maguk válnak a

gyermek „követőivé”, megköetőivé. A másik szélsőséges esetben az anya nem áll rendelkezésre az újraközeledés idején. Fél az újabb szimbiotikus együttléttől. Azt éli át, hogy elveszítheti az önállóságát.

A gyermek, aki visszatér a világot megismerő első útjairól, elfárad, biztonságot keres. Szeretne újraegyesülni az anyával, de már fél is az összeolvadástól. Az újonnan megszerzett autonómiája védelmére új elhárító mechanizmusokat épít ki, melyeket ekkor kezd el kipróbálni.

Az én-fejlődésnek ez a periódusa egybeesik a libidófejlődés anális periódusával, a dac-korszakkal. Itt a tagadáson, a visszatartáson keresztül fogalmazza meg önmagát a gyermek. Egyre jobban differenciál a tárgy és az én belső, intrapszichés reprezentánsai között. Mindinkább észreveszi, hogy a világ nem tartozik hozzá, és hogy nehézségeit egyedül kell megoldania. A tárgyvesztés helyett inkább a tárgyszeretés elvesztésétől fél.

Mahler az újraközeledési szubfázist további három periódusra osztja:

1. kezdődő újraközeledés;
2. újraközeledési krízis;
3. a krízis egyéni megoldása.

A kezdődő újraközeledés fontos változásokat hoz az anya–gyermek kapcsolatban. Megjelenik az anya különállásának észlelése, a gyerektársak felfedezése. Az én strukturalódását önállóság és társas interakciók jelzik.

Az újraközeledési krízis a másfél-két éves korban a legszembetűnőbb. Amikor a gyermek leválását tudomásul veszi, szeretne egyszeriben mindent önállóan csinálni, és békétlenkedése, türelmetlensége abból a vágyból fakad, hogy az anya mágikusan úgy segítsen, hogy azt ne kelljen észrevenni. Ebben a korszakban már megjelenhetnek az átmeneti tárgyak, személyek, akik szimbolikusan anyahelyettesítővé válhatnak.

Az újraközeledési harcok a szubfázis vége felé elcsitulnak. Ekkor huszonegy hónapos lehet a gyermek. Megtalálja az optimális távolságot az anyával való közelség és az önállóság vágyai között.

A kríziskatlan-korszak mint újraközeledési krízis

A kríziskatlan-korszakban újraéljük én-fejlődésünk újraközeledési időszakát. Fontos váltófázis ez a pszichoanalitikus kapcsolatban, az én-fejlődés rekonstrukciójában. Átmenet, melynek alapjait a megelőző hónapok alatt rakja le az analitikus és az analizált. Ezt példázza a Zsuzsával folytatott analitikus kezelés esetrészlete is. A páciensemmel kialakított „ősbizalmi” kapcsolat volt az, ami segített átélni, elviselni és feldolgozni a szimbiotikus kapcsolat megszakadását, a negatív áttétel megjelenését, a leválás krízisét és az individuáció elviselhetetlennek tűnő magányát.

A kríziskatlan-időszakban kezdi meg a páciens önmagát megfogalmazni. Kipróbálja az új érzéseket, élményeket, új én-funkciókat. Az analizált frissen szerveződött autonómiáját új elhárító mechanizmusokkal próbálja védeni. Megmérettetésre kerül az analitikus, illetve az analitikus kapcsolat. Egyre nagyobb teret kap a páciens önállósodási törekvése, amely új belső és külső világ felfedezését eredményezheti. Az analitikussal való azonosulás mellett a páciens mássága, egyedisége hangsúlyozódik. Definíálják az „én én vagyok” és a „te te vagy” állapotot. Ez segíti az új érzelmi és fizikai közelség és távolság kipróbálását, beállítását.

Vátozás áll be a percepció, a gondolkodás, a logikai műveletek terén is. Ez hozzásegít a belső világ jobb megismeréséhez, felszínre hozásához, megfogalmazhatóságához.

Az analizált és az analitikus között a kríziskatlan-korszakban átélt „együttes élmény” alapul szolgál a további hatékony együttműködésre. Az analízis új lendületet vehet, melyben hozzáférhetőbbé, megmutathatóbbá, vállalhatóbbá válnak az eddig elzárt titkok is. Az élmény, hogy a pszichoanalitikus, a pszichoanalitikus kapcsolat képes volt megbirkózni ennek az átmenetnek a válságával, megerősíti a páciens biztonságát, bizalmát, s az hozzásegíthet a további trauma-feldolgozáshoz is.

A kríziskatlan-periódus további lelki tényezői

A kríziskatlan-időszakban természetesen nemcsak az én-fejlődés újraközeledési fázisát élhetjük át újra. Felbukkannak mindazok az én-fejlődési váltófázisok is, amelyek szorosan kapcsolódhatnak e korszakhoz.

Mahler szerint az újraközeledés klinikai képét, azaz azt az állapotot, ahogyan mi az analízisben találkozunk vele, a következő hat tényező határozza meg:

- a libidinózus tárgykonstancia fejlődése;
- a későbbi csalódások (stressz-traumák) mértéke és fajtái;
- az esetleges sokszerű traumák;
- a kasztrációs szorongás mértéke;
- a serdülőkor fejlődési krízise.

Mindezek a tényezők a kríziskatlan időszakában egymásra rétegződve vagy sűrítve, egymáshoz kapcsolódva vannak jelen. Így az ebben a korszakban létrejött változások e tényezőkre is hatással vannak. A változás láncreakciószerűen megy végbe. Az újraközeledést érintő rekonstrukció részben átrendezi az én-fejlődés más korszakait is. Bár azok igazi változására az analízis későbbi szakaszában kerülhet sor. Az én-fejlődés más korszakainak megmunkálása pedig visszahat az újraközeledési fázis időszakára is. A hatás tehát kölcsönös, oda-vissza érvényes. Ennek következtében történhet meg, hogy az én-fejlődés kis területét érintő átrendeződés hatással lesz az én más területeire, illetve az én egészére is.

A kríziskatlan-korszak az analitikus székéből

Az előzőekben a kríziskatlan-korszakát a terápiás kapcsolat oldaláról, a páciens szemszögéből gondoltuk végig. Érdemes talán elidőznünk azon is, vajon hogyan éli át mindezeket a terapeuta az analitikusi székéből.

A hatás sokszor váratlan, olykor sokkol. Már kezdő analitikus is átéli, hogy itt más, az eddigiektől eltérő történés zajlik. A páciens jelzése, amelyben az analitikus tudtára adja, hogy korábbi viszonyulása elfogadhatatlan számára, a szakembert döntés elé állítja.

A döntés nem könnyű. Miről is szól ez a dilemma? Talán arról, teljesítheti-e az analitikus az elvárásokat avagy sem? Ha igen, hogyan? Minden esetben vagy csak alkalmanként? Ha nem ezt teszi, akkor ez egy megváltoztathatatlan szabály, avagy töreked-

nünk kell azt rugalmasan kezelni? Mit jelent az, hogy rugalmasan kezelni egy elvárás?

Kérdések, amelyek különösen egy kezdőnek okoznak igazán nagy gondot, jóllehet mindezek sokszor egy gyakorlott szakembert is nehéz feladatok elé állítanak. A nyomás az analitikusra olykor nagyon erős.

Ennek kapcsán az istenhívők két csoportja jut eszembe. Az egyik csoportba azok tartoznak, akik „vakon” hisznek, anélkül, hogy a kételyeket közel engednék magukhoz. A másik csoport a kételkedve hívők. Ők folyton kérdéseket tesznek fel maguknak, istenüknek.

Amikor mi, analitikusok választ adunk a korábban feltett kérdésekre, mi is eldönt-hetjük, hogy melyik utat járjuk. A vakon hívőkét, ahol a dolgunk csupán annyi, hogy kövessük az analitikus szabályokat, avagy a kételkedőkét, amikor a szabályok eszközei annak, hogy személyiségünkön keresztül hassunk. Ferenczi példáján láthatjuk, hogy az ez utóbbi utat választók helyzete sokszor nehezebb.

Talán könnyebb megadni a választ ezekre a kérdésekre, ha a páciensre tudunk figyelni, és a szerződést *ővele*, nem pedig egy módszerrel kötjük. A kríziskatlan-korszakában a páciens azt üzeni nekünk, bánjunk vele emberként. Kicsit legyünk aktívabbak. Ne hagyjuk őt hosszasan szenvedni.

Mit is jelent kiszolgálni a páciens igényét ebben a periódusban? Ennek egyes elemeivel a Zsuzsával folyó analízis esetrészletének bemutatása kapcsán már találkoztunk.

E kiszolgálás során átéltem, hogy egy belső aktivitás állapotába jutok. Ez nagyobb figyelemben, folyamatos készenlétben nyilvánult meg. Nagyobb teret adtam az itt és most élményeinek ventilálására. Időt hagytam a velem kapcsolatban átélt élmények megbeszélésére. Szavakkal és szavak nélkül is visszajeleztam, hogy figyelek rá. Azt üzentem neki: „Igen, tudom, hogy ez az időszak más, mint az eddigiek, azt is tudom, neked milyen fontos. Tudatában vagyok, hogy számítasz rám. Ne félj, én itt vagyok! Menj bátran tovább!”

E periódus történései rám is jobban hatottak. Erősebben jelentek meg érzések, viszontátéltéti élmények. Így nem csak a páciensemre, de önmagamra is jobban kellett vigyáznom.

Összefoglalás

Az analízis kríziskatlan-korszaka olyan átmenet, amikor véget érnek az „analitikus mézeshetek”. Az eddig „félte őrzött” szimbiotikus, vágyteljesítő analitikus–analizált kapcsolatban megjelennek, illetve nagyobb hangsúlyt kapnak új elemek. Olyanok, mint az önállósodási törekvés, a rivalizálás, a negatív érzések. Az elhárításnak új módjai kerülnek előtérbe. Az észlelés, gondolkodás szervezettsége átalakul. A személyiség korábbi szerveződése háttérbe szorul, és helyét az én-fejlődés egy következő szakasza foglalja el. Ebben az átmenetben a régi én-állapot és az azt kísérő lelki működések már nem elég erősek ahhoz, hogy biztonságot adjanak, míg az új szerveződés még nem alakult ki annyira, hogy elősegítse a teherbírás, megkapaszkodást, s hogy biztosítsa az individuális önállóságot. Ez a folyamat hasonló ahhoz, amit a másfél-két éves gyermek él át, akkor, amikor elindul, hogy megismerje a világot, majd az elszakadás, az együttmaradás félelmétől vezérelve visszatér anyjához, belé megkapaszkodva, nála biztonságot keresve. Valószí-

nüleg saját analízisünk során nekünk is meg kell tapasztalnunk a katlan túlélhető forróságát, összeérlelő fortyogását ahhoz, hogy túljussunk ezen az átmeneti korszakon.

A kríziskatlan-időszak „megoldása” modellértékűvé válik az egyén számára. Megtanítja a páciens arra, hogyan bánjon azokkal az érzésekkel, elhárító mechanizmusokkal, élményekkel, melyeket elengedni készül, és azokkal, amelyeket be akar fogadni. Az itt átélt élmények, tapasztalatok lesznek az alapjai a krízismegoldási stratégiáknak.

Analízisünk kríziskatlan-korszakában tehát megismételjük én-fejlődésünk leválási és individuációs időszakát, benne lehetőséget kapva e korszak újraélésére, korrekciójára. A korrekció során „új belső szülőkép” alakul ki, mely mind az önmagához, mind a másokhoz való viszonyulásban új mintát teremt. A korrekció segítheti a korábban nem vállalt érzések integrálását, az egymással szemben álló én-részek párbeszédét. Az analitikus kapcsolat mintát nyújt az elfogadó, biztonsággal elkísérő, megnyugtató viszonyuláshoz is.

IRODALOM

- BAKÓ, T.** „Gyászban foganva. Egy korai tárgykapcsolat zavara”. In: *Thalassa* 1–2 179–202. 1995.
- FERENCZI S.** „A pszichoanalitikus technika rugalmassága”. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból.* Magvető, Budapest, 339–360. 1982.
- FERENCZI S.** „A relaxáció elve és a neokatarzis”. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból.* Magvető, Budapest, 339–360. 1982.
- FREUD, A.** *Az én és az elhárító mechanizmusok.* Ford. Horgász Csaba. Párbeszéd Budapest. 1994.
- MAHLER, M.** *A korai lelki fejlődés egészséges útja.* Ford. Alpár Zs. MPT Pszichoterápiás Szekció, kézirat. 1987.

KÖNYV

William G. Niederland: *Trauma und Kreativität* (Trauma és kreativitás). Nexus Verlag, Frankfurt am Main 1989.

EGY TARKA MADÁR NEW YORKBÓL

A német származású, idős korban nemrég elhunyt amerikai pszichoanalitikus, *William G. Niederland* munkássága Magyarországon még a szakmabeliek előtt is ismeretlen. Pedig Niederland érdemei a mélylélektani elméletben nem jelentéktelenek, Németországban két könyve — kutatásainak két irányzata — is feltűnést keltett.

Egyik könyv az úgynevezett túlélőtűnetcsoporttal foglalkozik. Maga Niederland — a német nyelvterületről származó más amerikai pszichoanalitikusokkal, *Bruno Bettelheim*-mel és *Ernst Federn*-nel ellentétben — soha nem volt koncentrációs tábor lakója, a zsidó származású tudósnak sikerült idejében emigrálnia hazájából, majd néhány év elmúlásával az egyre zsidóellenesebbé váló Mussolini-Olaszországból is. Az Egyesült Államokban a második világháború befejezése után a náci üldözések sok túlélőjét kezelte pszichoanalitikus rendelőjében, a Német Szövetségi Köztársaság New York-i konzulátusának bizalmi orvosaként működött. Másokkal együtt Niederland mutatott rá arra, hogy a náci haláltáborok túlélőinél pszichiátriai tünetek sokasága mutatkozhat; ezeket Niederland pszichoanalitikus módon értelmezte és elemezte.

Niederland érdeklődésének homlokterében állt egy pszichológiatörténeti kérdés, az úgynevezett Schreber- eset is. *Daniel Paul Schreber*, egy tekintélyes szászországi jogász 1885-ben megbetegedett, és az üldöztetési téboly diagnózisával kezelték Lipcsében. Az évekig tartó betegség után aprólékosan, őszintén és részletesen beszámolt tüneteiről *Egy idegbeteg visszaemlékezései* című önéletrajzában. Könyve mindmáig nem vesztette el az érdekességét, mert egyike a legjobb műveknek, amelyet elmebetegek a betegségükről írtak. A pszichiáterek majdnem egy évszázad után is olvassák, tanulmányozzák és buzgón kommentálják. Nem sokkal megjelenése után *Sigmund Freud* is felfigyelt Schreber autopszichopatográfiájára, és tanulmányt írt Schrebertől. Ez a Freud-munka rövid idő óta magyarul is olvasható, *A Patkányember — Klinikai esettanulmányok I.* című, a Cserépfalvi Kiadó Freud-sorozatában megjelent kötetben.

Freuddal azonban a Schreber-kutatás korántsem zárult le. Niederland érdeme, hogy felfigyelt Schreber apjának, *Daniel Gottlob Moritz Schreber*-nek könyveire. Az idősebb Schreber korának ismert pedagógusaként tevékenykedett. A Schreber-kertek — afféle hétvégi hobbikertek — fogalma Németországban a mai napig jól ismert. Ahogy könyveiből kiderül, az idősebb Schreber szigorú gyermeknevelési elveinek megvalósítására különböző, a gyermek mozgásszabadságát súlyosan korlátozó és mai szemmel már-már szadistának tűnő ortopédiai készülékeket talált fel, amelyeket annak idején széles körben alkalmaztak Európában és Észak-Amerikában. Ilyen volt például az az acélrúd, amelyet úgymond „az egyenes testtartás” elősegítésére a gyerek gerincoszlopára fektettek, és aztán szalagok

segítségével a derékhez, a vállhoz és a fejhez rögzítettek. A készüléket a gyerekeknek naponta több óráig kellett hordaniuk. Niederland mutatott rá: aligha kétséges, hogy az idősebb Schreber szörnyűséges készülékeit saját fiánál is alkalmazta, ami aztán eltorzított és a téveszméken átszűrte formában elmebetegségében is megjelent.

A túlélő-tünetszoport és a Schreber-kórtörténet Niederland kutatásainak azonban csak egyik, habár fontos területét jelentette. A frankfurti Nexus kiadó érdeme, hogy németre fordította és kötetbe gyűjtötte össze Niederland legfontosabb rövidebb írásait. Ezek túlnyomórészt angolul sem jelentek meg könyvformában.

A *Trauma és kreativitás* című kötet tanulmányai kivétel nélkül alkalmazott pszichoanalitikai, művészeti, orvos- és pszichológiatörténeti jellegűek. Az előszóíró neves német pszichoanalitikus, *Hans-Martin Lohmann* joggal mutat rá, hogy Niederland — habár maga is orvos, pszichiáter — nem követte az amerikai pszichoanalízisre jellemző „medikalizációs” irányzatot, amely a freudi tanokat a klinikumra, a pszichoanalitikus rendelőre próbálta korlátozni.

A kötet címe húségesen visszatükrözi Niederland elméleti törekvéseinek legfontosabb vonatkozását. A művészi és tudományos kreativitás jelenségét vizsgálva a pszichoanalitikusnak feltűnt, hogy sok neves, kiemelkedő művész és tudós élettörténetében fontos helyet foglalnak el túlnyomórészt gyermek- vagy ifjúkori betegségek, testi vagy lelki korlátozások, traumatikus élmények. A kreativitás lényegét vizsgálva Niederland arra a következtetésre jutott, hogy az alkotás egyfajta késői kísérletet jelentett a beteg-

ségek vagy a gyötrő élmények ellensúlyozására vagy meg nem történtté tételére. *Jacques-Louis David*, a klasszicizmus kiemelkedő szobrása és festője, akinek arcát kinövés torzította el, harmonikus, szinte már sterilen tökéletes emberi alakokat örökített meg; *Herbert George Wells*, aki fiatal korában hosszú évekig a tüdőbajos halál árnyékában élt, megalkotta a tudományos-fantasztikus irodalomban később annyira elhíresült és egyfajta halhatatlanságot jelképező időgép fogalmát.

Niederland az Egyesült Államokban maga is jó néhány művészt, festőt és írórt kezelt pszichoanalitikus rendelőjében. Művészetpszichológiai következtetéseihez tehát nem csupán a művészet- és az irodalomtörténet tanulmányozása, hanem betegéi pszichoanalitikus gyógymódja révén is jutott.

A kötet tizenöt írásának áttanulmányozása után az olvasó azt a következtetést vonja le, hogy Niederland a klasszikus, ortodox pszichoanalízis elveit, a szimbólumfejtő irányzatot képviseli, amelyet legfeljebb az én-pszichoanalízis befolyásolt némileg, az én-pszichoanalízisre következő áramlatok — például az interperszonális vagy a társadalomkritikai mélylélektani irányzatok — alig-alig. Valószínűleg ezzel függ össze, hogy Niederland minden erénye ellenére sem vált ismertebbé a mainstream-pszichoanalízisen belül. Nyilván nem véletlen, hogy Niederland a magyar pszichoanalitikusok közül csak *Ferenczi*-t és *Róheim Gézá*-t (Ferencziné a szimbólumokkal foglalkozó hagyományos munkáit) idézi, de *Bálint Mihály*-t például egyáltalán nem.

Niederland érdeme, hogy szabad képzetársítási készsége sokkal kifejezettebb és szélesebb körű, mint a mai pszichoanalitikusok többségéé, akik általában fegyvel-

mezettebben és tudományosabban igyekeznek gondolkodni, mint a klasszikus pszichoanalízis korának az új felismerésektől némileg megrészegült — de a maiaknál mindenesetre kreatívabb — képviselői. Nem kétséges, hogy Niederland felismerései sok helyütt revelatív erejűek — hadd utaljunk itt a Kalifornia pszichoanalitikus jelentőségét elemző munkára, amely párhuzamot von „a boldog szigetek” középkori, kora újkori képzete és a tizenkilencedik századi, sőt részben későbbi Kalifornia-kép között —, helyenként azonban erőltetettnek és spekulatívnak tűnnek. (Ilyen a folyó-szimbolikáról írt tanulmány némely eszmefuttatása.)

Ez vonatkozik a kreativitás Niederland-féle „a veszteség jóvátételének” elméletére is. Nem kétséges, hogy sok vonatkozásban termékeny megközelítésről van szó, és kitűnően lehetne például *József Attila* és más Niederland által nyilván nem vagy alig ismert magyar művészek életművére, kreativitására is alkalmazni. Amikor azonban például *Picasso* kreativitása kapcsán csupán az alacsony növésre utal magyarázó elvként, az olvasó nehezen tudja elfojtani elégedetlenségét. Elvégre a 160 centiméteres testmagasság mégsem hasonlítható össze azzal, hogy *Edgar Allan Poe* gyermekként végig kellett hogy nézze anyja haldoklását — ami valódi, súlyos traumatikus élmény —, vagy hogy *Heinrich Schlieman*-nak, a modern régészet egyik megalapítójának apja valóban brutális, kegyetlen figura volt.

A kisebb-nagyobb lelki traumák — hiába, az emberi élet már ilyen — egyéb-

ként mindenütt jelenlevőek, és alapos kutatással minden kiemelkedő művész vagy tudós életében, gyermekkorában találunk, ha mást nem, akkor alacsony testnövést vagy egy hozzátartozó halálát. E helyütt persze nem szándékozunk megvívni a „zseni és betegség” évszázados, eldöntetlen tudományos vitájának végső ütköztétét, röviden azonban fel kell hívni arra a figyelmet, hogy amilyen egyoldalú a testi vagy lelki egészség és a kreativitás közti kapcsolat túlhangsúlyozása, annyira túlzott a másik véglelet képviselő „lombrosiánus” álláspont is. Mindenesetre Niederland érdeme a kreativitás dinamikus, diszharmonikus vonatkozásainak hangsúlyozása (amelyeket néha el-túloz), annak kiemelése, hogy a kreativitás soha nem volt elsősorban „rózsaszín és másfél mázsa”, hanem állandó küzdelmet, harcot és nem utolsósorban szenvedést jelent.

Niederland tanulmányainak olvasása minden fenntartással együtt jelentős szellemi élmény. Az amerikai pszichoanalitikus stílusa világos, az itt-ott túlburjánzó spekulatív gondolatmenetektől eltekintve logikus, következetes és meggyőző, impozáns műveltsége lenyűgöző. Korunk immár egy-két évtizede némileg szintelen, már-már skolasztikusan unalmas pszichoanalitikus elméletében Niederland egyike azoknak a „tarka madaraknak”, akiknek látása felüldíti a kényszerűen immár hosszú ideje szürkéséghez szokott szemet.

Harmat Pál

tartalom

Pszichoanalízis és modernitás

Szummer Csaba:

Pszichoanalízis és modernitás;
A csábítási elmélet viszontagságai...

Beszélgetés **Székács Istvánnal**

Bókay Antal: Nietzsche és Freud

Hárs György Péter:

Pszichoanalízis — túl a modern tudományosságon

Erős Ferenc:

Vázlat az analitikus szociálpszichológiáról

Az orosz történelmi fejlődés különlegessége

Sz. Bíró Zoltán: Az orosz történelmi fejlődés különlegessége: rivális koncepciók és az önreflexió hagyományai

Alekszandr Janov: Az „orosz despotizmus” három arca

Alekszandr Szamoljovics Ahiezer: Oroszország: megosztott civilizáció?

Boris Groys: Az orosz nemzeti identitás keresése

Andrzej Walicki: A forradalom előtti Oroszország szellemi tradíciói

Krausz Tamás: Az orosz sajtószerűség ideológiáiról

Közvélemény-kutatás telefonon

Tarjányi József: Módszertani problémák a telefonos közvélemény-kutatásokban

Vita a telefonos közvélemény-kutatásokról

e-rovat

ÚJ KÖNYVEK

A berlini Verlag Das Neue Berlin (Eulenspiegelverlag) krimi sorozatában megjelent Arthur Koestler és Németh Andor *Wie ein Mangobumwunder* című „csalafinta kriminálregénye”, mely 60 évvel ezelőtt folytatásokban jelent meg a *Münchener Illustrierten Presse*-ben, melynek magyar változata a *Pesti Hírlap*-ban „A sanda kandúr” címmel került közlésre. A regény Baron Gyula ötletéből keletkezett a Koestler és Németh által alapított „cég” pénzkereső igyekezetében, a fiatal Koestler első elfelejtett regénye. Állítólag a pesti Hadik kávéházban hallotta meg Németh Andor Baron Gyula orvos alapötletét, amelyet átdolgozva elmesélt Koestlernek, aki az első változatot írta. Mivel a mű túlzottan melodramatikusként sikerült, elvetette és Némethnek adta a kéziratot, aki átdolgozta. Ebből a változathoz írta meg Koestler a végleges szöveget. Ez a kuriózus munka kultúrtörténetileg azért érdekes, mert az egyik szereplő alakját Freudról mintázták a szerzők.

(Jádi Ferenc)

Sigmund Freud: *Tömegpszichológia és más társadalomlélektani írások*. Fordította Szalai Sándor. Cserépfalvi, Budapest, 1995.

Sigmund Freud: *Pszichoanalízis*. Öt előadás 1909-ben a worcesteri Clark University-n. Fordította: Ferenczi Sándor. Kossuth Kiadó, Budapest, 1995.

Verena Kast: *A gyász: Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. Fordította: Mérei Vera. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995.

Richard Appignanisi–Oscar Zarate: *Nesze neked, Freud*. Fordította: Szalay Krisztina. Ikon, Budapest, 1995.

AZONOSSÁG ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉG

Tanulmányok az előítéletről és identitásról

Szerkesztette Erős Ferenc
Scientia Humana, Budapest 1996.

A rendszerváltás folyamatának szükség-szerű velejárója tehát, hogy a társadalom legkülönbözőbb csoportjaiban vetődik fel — olykor lázas, vehemens formában — az azonosság kérdése. Az identitáskeresésnek ez a felfokozott állapota súlyos dilemmákat vet fel. Vajon kialakul-e a modern, minden kizárólagosságtól mentes multikulturális identitás, amely sokféle kultúra, sokféle egyéni és kollektív tapasztalat, sokféle egyéni élettörténet egymás mellett élését jelenti? Vagy pedig túlsúlyra jutnak ismét a tekintélyelvűségen, kollektívvisztikus ideológiákon alapuló „archaikus pszeudoidentitások”, amelyek nevében napjainkban a világ számos pontján, s nem utolsósorban Közép- és Kelet-Európa egyes régióiban dúlnak fegyverrel vagy demagógiával vívott háborúk, s ahol az identitás modernizációjának egyik legnagyobb akadálya éppen az intolerancia, az előítélet és a rasszizmus?

A kötet szerzői: *Ehmann Bea, Erős Ferenc, Fábian Zoltán, Garai László, Kapás István, Kovács Éva, Köcski Margit, N. Varga Rita, Vajda Júlia, Vajda Zsuzsanna, Veres Sándor*.

Kapható: a nagyobb könyvesboltokban és a MTA Pszichológiai Intézetében

Erich Fromm: *Pszichoanalízis és vallás*. Fordította: Szigeti Miklós G. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

C. G. Jung: *Analitikus pszichológia*. Fordította: Vizi János. 2. kiadás, Göncöl, Budapest, 1995.

C. G. Jung: *Föld és lélek. Az archaikus ember*. Fordította: Linczényi Adorján. 2. kiadás, Kossuth, Budapest, 1995.

C. G. Jung: *Válasz Jób könyvére*. Fordította: Tandori Dezső. 2. kiadás. (Hermész Könyvek) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Bodrog Miklós: *Álmaink világa. C.G. Jung nyomában*. (Hermész Könyvek) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Kézdí Balázs: *A negatív kód*. Kultúra és öngyilkosság. (Pannónia Könyvek) Pro Pannonia, Pécs, 1995.

Zonda Tamás: *Öngyilkos nép-e a magyar?* Végeken Alapítvány, Budapest, 1995.

Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1994. évi konferenciája. Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben. Szerk. Lukács Dénes. Animula, Budapest, 1995.

Pszichológia Magyarországon. Szerkesztette Kiss György. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1995.

Pánik és fóbiák. Szerkesztette Bánki M. Csaba. Írták: Ágoston Gabriella és mások (A pszichiátria haladása) Cserépfalvi–Psychoeducatio–Léleknevelés Alapítvány, Budapest, 1995.

Magyar emlékmécesek. Tanulmányok a KÚT pszichoterápiás rendelő gyakorlatából:

holocaust túlélők és leszármazottaik terápiája. Szerkesztette László Klári. Magartartástudományi Füzetek 4. SOTE Magartartástudományi Intézet–MAPET–Végeken Alapítvány, Budapest, 1995.

A Thalassa Alapítvány
— a Cserépfalvi Kiadóval közösen —
THALASSA KÖNYVEK címmel
új könyvsorozatot indított.

A sorozat első kötete,

Haynal AndrÉ

**VITÁK A
PSZICHOANALÍZISBEN
(FREUD–FERENCZI–BÁLINT)**

című könyve 1996 áprilisában jelent meg. A kötetet a sajtó képviselőinek és a közönségnek a szerző jelenlétében a két kiadó 1996. május 3-án mutatta be. A könyv a nagyobb könyvesboltokban, valamint a Thalassa Alapítványnál (Bp.

Játéksz pszichológia Szöveggyűjtemény. Szerkesztette Stöckert Károlyné. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1995.

Szociálpszichológia. Európai szemszögből. Szerkesztette Miles Hewston, Wolfgang Stroebe, Jean-Paul Codol, Geoffrey M. Stephenson. Fordította Bodor Péter, Síklaki István, Ülkei Zoltán. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995.

HÍREK

A **Magyar Pszichoanalitikus Egyesület** az idén is megrendezi magyar nyelvű nemzetközi tudományos konferenciáját. Időpontja **1996. október 25–26.** lesz. A helyszínről később adunk értesítést. A konferencia címe: **Szeretet és harag a pszichoanalitikus terápiákban.** A hagyománynak megfelelően az előadók az egyesület tagjai és kandidátusai, valamint a külföldi testvéregyesületek tagjai lesznek. Újdonság lesz az idei konferencián, hogy meghívunk előadónak néhány kollégát vagy munkacsoportot a klinikum területéről, akik az egyesületnek nem tagjai, de munkájuk jelentősen épít a pszichoanalitikus szemléletre. A konferencia teret ad az egyén, a pár, a család, a különböző csoportok, közösségek, a társadalmi élet és a politika működésének a címmel összefüggő pszichoanalitikus szemléletű elemzésének.

A konferencia párhuzamos szekciókkal zajlik, egy szekciót Bálint Mihály emlékének szentelünk. A második napon eszmegbeszélő csoportokat is szervezünk.

A részvételi díjat később tudjuk megállapítani, de csoportos kedvezményt szeretnénk nyújtani azoknak a kollégáknak, akik valamely pszichoterápiás kiképzőhely keretein belül, annak hallgatójaként közösen kívánnak részt venni a konferencián. Az egye-

temi hallgatók is kedvezményes díjat fizetnek.

A konferencia szervezőbizottságának tagjai: Erdélyi Ildikó, Flaskay Gábor (elnök), Piszker Ágnes, Prágai Éva és Szerdahelyi Edit. A későbbiekben információt Flaskay Gábortól lehet kérni. Tel: 156-1561.F Budapest. Diósárok út 16/b. H-1125.

*

1996. február 16-án a Ferenczi Sándor Egyesület tisztújító közgyűlést tartott. A közgyűlés újra *Hidas Györgyöt* választotta az Egyesület elnökéül. Az új választmány tagjai: *Bóckay Antal, Ehmann Bea, Erős Ferenc, Harmatta János, Horgász Csaba, Stark András, Vajda Júlia.* A választmány Vass Csabát bízta meg az ügyvezető menedzseri funkciók ellátásával. A február 16-i ülésen megalakult — a Ferenczi Sándor Egyesület önálló szekciójaként — az Egyetemközi Pszichoanalitikus Fórum, amelynek elnöke Erős Ferenc, titkára Ehmann Bea. A Fórumhoz az elnöknél, illetve a titkárnál lehet jelentkezni (MTA Pszichológiai Intézete, 1067 Bp. Teréz krt. 13.). Az Egyesület, illetve a Fórum programját következő számunkban fogjuk ismertetni.

*

A megtermékenyítéstől a társadalomig (Az ember, a kultúra és a társadalom prenatális dimenziói) címmel az International Society for Prenatal and Peri-

natal Psychology and Medicine — magyar társszervezetek közreműködésével — nemzetközi kongresszust tart Budapesten 1996. szeptember 26–29 között. A kongresszus helye: Hotel Rubin. A kongresszussal kapcsolatban részletesebb felvilágosítással szolgál:

Dr. Raffai Jenő (tudományos kérdésekben). Tel.: 1 760 922/140, 1 776 692; fax: 1 763 402,

Kós Gábor (szervezési kérdésekben). Tel.: 06 30 507 347; fax: 312 52 70,

Vass Csaba (szervezési kérdésekben). Tel.: 1 770 560r.

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

A POMPEJI 1995/4. SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL:

TANDORI DEZSŐ: Vér és virághab (hangjáték)
SOLYMOSI BÁLINT–PODMANICZKY SZILÁRD:

A szégyen (három antifasiszta burleszk)

KÜRTÖSI KATALIN: Újrafelhasználás drámában
és színpadon: Shakespeare – Stoppard – A Hold színháza
valamint

KEMÉNY ISTVÁN és **BARTIS ATTILA** drámája,
GABRIEL LICEANU drámaelméleti tanulmánya

A folyóirat kapható a nagyobb könyvesboltokban,
illetve megrendelhető a szerkesztőség címén:

6722 Szeged, Petőfi Sándor sgt. 30–34.

E számunk szerzői

B. Gáspár Judit pszichoanalitikus, 1016 Budapest, Gellérthegy u. 31.

Bakó Tihamér klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, pszichoanalitikus kandidátus, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, 1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 116.

Harmat Pál Kierlinger Strasse 23. A-3400 Klosterneuburg (bei Wien), Ausztria

Horváth Krisztina pszichológus, pszichoanalitikus, Budapest XII. kerületi Családsegítő Központ, 1124 Budapest, Jagelló u. 24.

Ingusz Iván pszichológus, pszichoanalitikus kandidátus, 1056 Budapest, Nyáry P. u. 10.

Jádi Ferenc pszichiáter, Kyffhäuser 14., 1. Berlin 30 Németország

Örlősy Dorottya egyetemi hallgató, 1023 Budapest, Darázs u. 1.

Vajda Júlia szociológus, pszichológus, ELTE Szociológiai Intézet, 1088 Budapest, Pollack Mihály tér 10.

Az 1995/1–2 számunkból sajnálatosan kimaradt az „E számunk szerzői” rovat. Ezúton pótoljuk, szerzőinktől elnézést kérve.

Bakó Tihamér klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, pszichoanalitikus Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, 1021 Budapest, Húvösvölgyi út 116.

Benedek László pszichiáter, pszichoanalitikus, 1034 Budapest, Bécsi út 88–90.

Berger, Falk pszichoanalitikus, Sigmund Freud Institut, Myliusstr. 25, Fankfurt am Main, Németország

Döme László pszichiáter, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, 1021 Húvösvölgyi út 116.

Elrod, Norman pszichoanalitikus, Kreuzlingen, Svájc

Forgács Attila egyetemi adjunktus, klinikai szakpszichológus, KLTE Pszichológiai Intézet, 4010 Debrecen, Pf.: 28.

Horgász Csaba pszichológus, Kőbányai Nevelési Tanácsadó, 1102 Budapest, Halom u. 33.

Kernberg, Otto F. pszichoanalitikus, 21 Bloomingdale Road, White Plains, N.Y. 10605 USA.

Stummer Andrea filozófus, 5600 Békéscsaba, Asztalos J. u. 38.

Szabó Valéria szociológia szakos hallgató, JATE, 6723 Szeged, Kemes utca 18/b.

Varga Éva pszichoanalitikus, 1122 Budapest, Hajnóczy u. 4.

Whitebook, Joel pszichoanalitikus, filozófus, New School for Social Research, New York, USA.

Zsadányi Nagy Csaba szociológia szakos hallgató, JATE, 6723 Szeged, Kemes utca 18/b.

Edited by Antal Bókay, Ferenc Erős (editor-in-chief), Kinga Göncz, György Hidas, Judit Mészáros, Júlia Vajda

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.

THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

The first issue of THALASSA (1990/1) is based on the proceedings of the first scientific conference of the Sándor Ferenczi Society, held in Budapest, 1989, under the title *Psychoanalysis and Society*. The second issue (1991/1) is devoted to the life and work of Sándor Ferenczi. The third issue of our review (1991/2) deals with the relationship between psychoanalysis and hermeneutics. The fourth issue (1992/1) is devoted to the problems of the relationship between psychoanalysis and politics. The fifth issue (1992/2) is a memorial volume devoted to the life and work of Géza Róheim. The sixth issue (1993/1) contains psychoanalytic studies on language, fiction and cognition. The seventh issue (1993/2) is devoted to the life work of the French psychoanalyst Jacques Lacan. The focus theme of the eighth and ninth issue (1994/1–2) are the effects and aftereffects of the Holocaust — from both psychoanalytic and psychosocial point of view. This issue commemorates the fiftieth anniversary of the Holocaust in Hungary. The tenth and eleventh issue (1995/1–2) contains articles on the relationship between psychoanalysis, postmodernism, art, and mass phenomena.

In the next, 1996/2 issue we will devote a whole section to the life and work of Leopold Szondi, the founder of “fate analysis”, and we will publish a series of short writings of Sándor Ferenczi, originally published in the literary journal *Jövendő*. From 1996 on, we publish our journal three times a year. In our planned 1996/3 issue we will continue the focus theme “psychoanalysis and feminism”.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (1996/1)

The focus theme of the present issue is the relationship between psycho-

analysis and feminism. After an **Introduction** by DOROTTYA ÖRLÖSY the **PSYCHOANALYSIS AND FEMINISM** section follows. In this section we reprint KAREN HORNEY's classic 1926 article **The flight from womanhood**, together with two modern contributions which expose and critically evaluate Freud's views on women and feminine sexuality from a feminist viewpoint. (TORIL MOI: **Representation of patriarchy: sexuality and epistemology in Freud's *Dora***, NANCY CHODOROW: **Feminism, feminity, and Freud.**) In her article **Jacques Lacan and the feminine sexuality** JULIET MITCHELL exposes the Lacanian viewpoint as opposed to the classic psychoanalytic concepts of womanhood. TONY JEFFERSON's article **Mike Tyson and the destructive masculinity** combines insights drawn from poststructuralist, feminist, and psychodynamic theories. It is argued that anxiety fueled the desires behind the particularly hyper-masculine subject positions Tyson adopted — which helps explain a series of choices that seem otherwise highly counterproductive.

In our new section **THALASSA ROUND TABLE** we reprint the transcript of a discussion which joins to the theme “psychoanalysis and feminism”. The participants of the round table are Hungarian psychoanalysts, JUDIT B. GÁSPÁR, TIHAMÉR BAKÓ, KRISZTINA HORVÁTH, and IVÁN INGUSZ who give account of their views and experiences on how *Weltanschauung* as well as the gender of the therapist and/or the patient may or may not influence the analytic process. The discussion was moderated, on the part of our journal, by DOROTTYA ÖRLÖSY and JÚLIA VAJDA.

In our **WORKSHOP** section we publish two contributions. The first one, TIHAMÉR BAKÓ's article **The period of “crisis pitfall” (thoughts on a transitory stage in the psychoanalytic treatment)** describes a transitional period of the psychoanalytic treatment known for both analyst and analysand. The author compares this period, the so-called “crisis pitfall” period to the “reapproach stage” of the development of the self described by Margaret Mahler. He shows how the relationship between the patient and the therapist, and their “collective experience” can influence their co-operation and its efficacy in the future. The second one, FERENC JÁDI's essay **He who exists, desires (Jacques Lacan and Courbet's *L'Origine du Monde*)** describes the extraordinary story of Gustave Courbet's erotic painting *L'Origine du Monde* which was painted in 1866 by the commission of a Turkish diplomat and bonvivant Khalil Bey. The paint-

ing was purchased later by a Hungarian collector Baron Ferenc Hatvany, subsequently taken by Germans and Russians during the second World War, and finally acquired, secretly, by the French psychoanalyst Jacques Lacan. Retelling the story, the author also presents his philosophical and psychoanalytic reflections on erotic art.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute of Psychology of the Hungarian Academy of Sciences, Teréz krt. 13., H-1067 Budapest. Phone: (36-1) 322-0425, fax: (36-1) 342-0514. E-mail address: h2407ero@huella.bitnet

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest. In matters of subscription, copyright and advertisement please contact the Foundation on the above address.

The present issue of THALASSA was supported by the National Cultural Fund of the Republic of Hungary, and the Soros Foundation.

Contents

Introduction (<i>Dorottya Örlösy</i>)	3
PSYCHOANALYSIS AND FEMINISM	
<i>Karen Horney</i> : The flight from womanhood	7
<i>Toril Moi</i> : Representation of patriarchy: sexuality and epistemology in Freud's <i>Dora</i>	21
<i>Nancy Chodorow</i> : Feminism, womanhood, Freud	37
<i>Juliet Mitchell</i> : Jacques Lacan and the feminine sexuality	53
<i>Tony Jefferson</i> : Mike Tyson and the destructive masculinity	77
THALASSA ROUND TABLE	
A discussion with Judit B. Gáspár, Tihamér Bakó, Krisztina Horváth, Iván Ingusz on <i>Weltanschauung</i> , therapy, gender role (<i>Dorottya Örlösy, Júlia Vajda</i>)	95
WORKSHOP	
<i>Ferenc Jádi</i> : He who exists, desires (Jacques Lacan and Courbet's <i>L'Origine du Monde</i>)	119
<i>Tihamér Bakó</i> : The period of "crisis pitfall" (thoughts on a transitory stage in the psychoanalytic treatment)	151
BOOKS	144
EVENTS AND INFORMATION	150

ÖRÖKMOZGÓ FILMMÚZEUM

Budapest
legkellemesebb kávézójában

Budapest VII., Erzsébet krt. 39
Telefon: 342-2167

